АГНЕЦЬ

РОМАН

Читачі, що знають "Фарисейку", знову зустрінуть тут Жана де Мірбеля, Мітель і Бріжітту Піян. А проте це не продовження і не епілог. Між трагедією "Агнець" і романом, написаним п'ятнадцять років тому, нема ніякого зв'язку. Але все, що здається дивацьким, а може, навіть потворним тридцятилітньому чоловікові, названому в "Агнці" Жаном де Мірбелем, буде зрозуміліше для того, хто згадає його молодість такою, якою я змалював її в "Фарисейці". Як і в багатьох моїх романах, у "Агнці" драма, що розігрується протягом кількох днів, але корінням сягає далеко й глибоко: швидка тільки розв'язка, сама ж драма визрівала протягом довгого часу.

Ф. М.

Безмежною ніжністю сповнена любов, дарована мені нещастям...

Сімома Вель 1

Вона прокинулася від холоду чи, точніше, тому, що бракувало звичного тепла... тепла великого тіла, яке відчувала завжди під боком. Вона простягла руку, щоб торкнутися його, але нічого не намацала, окрім крижаного простирадла.

— Жане, де ти?

Вона чула його віддих. Тоді вона засвітила лампу й побачила його: він стояв навколішки, а голову прихилив до крісла. Вона підійшла до нього: він спав, він так і заснув, стоячи навколішки; його худа шия викликала жаль — вона припала до неї губами. Він застогнав, як

стогнуть уві сні і звів до неї змарніле обличчя. Розхристана піжама відкривала густе рудувате волосся на грудях.

— Ти зовсім замерз. Лягай у постіль, швидко! Він ліг слухняно, як дитина. Вона сказала:

— Притулися до мене,— і, торкнувшись долонями його ніг, заходилася їх розтирати.

Вона тихо спитала:

— Ти хотів помолитися?

Він не відповів; вона теж замовкла, сподіваючись, що він засне, але з запаху його обличчя зрозуміла, що він плаче. Тоді вона шепнула йому на вухо:

— Ні, не ти його вбив. Він простогнав:

— Або його вбив я, або він сам... але святі не вкорочують собі віку, то виходить, це я...

Вона не здобулася на відповідь і тільки повторила:

— Спи.

А він у глухій тиші ночі слухав, як шумить кров у вухах — цей невпинний" потік, що вже тридцять років клекотів у його тілі.

•Нараз він голосно промовив:

1 Вель Сімона (1909—1943) — французька письменниця і філософ.

Перекладено за виданням: François Mauriac. L'Agneau. Editions Flammarion, 1954.

—— Я думаю про те, що ти подумала, Мішель, чого ти не могла не подумати.

Вона пробувала боронитися:

— Та ні! Ні!

Але він наполягав на своєму:

— Хлопець, багато молодший за мене, аж на дванадцять років... зовсім незнайомий — я навіть імені його не знав... І от зустрічаю його в паризькому поїзді потому, як я розлучився з тобою назавжди і через два дні повертаюся сюди до Ларжюзона, разом із ним... Атож, ти так і подумала, ти не могла нічого іншого подумати! Та Бог свідок, що це було не те...

Ніби заспокоюючи хворого чи дитину, вона повторила:

— Авжеж, це було не те! — і раптом, уже іншим голосом, запитала:— Скажи, що сталося з тобою? І з ним?

Він, здавалося, вагався, добирав слів.

— Ти думаєш, я буду щось вигадувати, щоб тебе не вразити, не збудити в тобі огиди, а мені просто хочеться з'ясувати те, чого я й сам не збагну. Я був іншим.

Вона й далі допитувалася:

— Ну, а він? Він же їхав до семінарії, для нього було наготовлене там місце, його чекали. І раптом він усього зрікається, щоб кинутися за першим-ліпшим зустрічним...

Він запитав:

— Як же ти це поясниш? Що ти гадаєш?

— Він хотів тебе врятувати? Так, зрештою...

— Не знаю,— сказав він.

Вона стисла його в обіймах і, обціловуючи йому обличчя, простогнала:

— Але від чого тебе врятувати, Жане? Від чого?

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

Ксав'є міг не купувати квитка загодя: в купе було зайняте одне місце, саме напроти нього. Там лежали брунатний фетровий капелюх, рукавички і бувалий у бувальцях плащ. Валізка в сітці теж була аж'ніяк не нова. Ксав'є сподівався, що попутником його буде простоволосий молодик, який стояв на пероні спиною до вагона і розмовляв з молодою жінкою. Адже цілком імовірно, що вона тільки проводжала його. Справді, вона дивилася на нього так, що Ксав'є вже не сумнівався: вона залишається. Вона кохає його і користується останніми хвилинами, щоб закарбувати в пам'яті кожну рису його обличчя, що за мить вона вже не побачить.

"А от я,— подумав Ксав'є,— зможу досхочу надивитися на нього. Всі сім годин, поки ми їхатимемо до Парижа, це обличчя буде переді мною".

Йому стало соромно за свою цікавість, а втім, зовсім невинну. Але ж невинної цікавості не буває. Він зосередився й заходився старанно розрізувати сторінки "Духовного життя" — часопису, який він читав з обов'язку, не бачучи в цьому читанні ніякого глузду, хіба що йому здавалося корисною всяка справа, зроблена без утіхи, тільки завдяки зусиллю волі.

Але погляд його несамохіть повернувся до пари, чиє мовчання було промовистіше за всі слова. їхня сварка була для Ксав'є очевидна. Хоча двоє літніх добродіїв і дама, котрі стояли в коридорі вагона і теж дивились, як парочка прощається, цього не помітили. А Ксав'є знав, що вона насилу стримує сльози лише до тієї хвилини, коли, провівши поїзд, сяде в свій автомобіль. (Він пригадав, що зовсім недавно бачив їх у закритому лімузині на привокзальній площі. Вона сиділа за кермом.) Від її огрядненької, трошки осадкуватої постаті так і пашіло здоров'ям і силою; вона вперто водила похмурим поглядом по вагонах, ніби забороняючи собі востаннє подивитись на лице молодика — приятеля? коханця? нареченого? чоловіка? — яке незабаром зникне, перетвориться в невловимий образ. Тепер Ксав'є дозволив собі зосередити жадібну увагу на ній, адже він уже ніколи її не побачить, він назавжди розлучиться з нею, так, ніби він раптом умирав, упевнений, що все, що може виникнути між ними, урветься тієї ж миті, коли поїзд рушить,— це безперечно. її полотняний костюм у дрібну чорно-білу клітинку був залегкий для цього останнього, але ще не дуже прохолодного вересневого дня; чи не змерзне вона ввечері, повертаючись у село, де вона — Ксав'є був цього певен — жила. А втім, нічого в її убранні не виказувало в ній сільської жительки, нічого, крім грубуватих черевиків. Але так не засмагнеш — він подивився на її трошки повнувату шию — за кілька днів перебування на морському пляжі. Та Ксав'є не потребував ніяких прикмет, йому й так було ясно: вона живе в селі й сама веде господарство — так він вирішив і край.

Грюкали, зачиняючись, двері вагонів, останні пасажири заходили до своїх купе, тільки ця пара стояла ще на пероні. Нараз молода жінка втратила самовладання. Він одвернувся, його широкі плечі трошки

піднялися. Вона поспіхом ковзнула губами по його щоці, він не поцілував її у відповідь і піднявся в тамбур. Хоч поїзд ще не рушив, а жінка все ще стояла на пероні, закинувши голову, молодик навіть не удостоїв її поглядом, якого випрохували її очі.

Ксав'є здавалося, що він чує крик, який вирвався з цих німих уст, тепер він бачив їх зовсім близько, бо вона підступила до самого вагона. На матовій шкірі шиї, що здіймалася від швидкого дихання, блищав золотий ланцюжок. Ксав'є ладен був благати свого попутника: "Озвіться ж до неї! Скажіть же їй що-небудь!" Але той уткнувся в газету: це був орган крайніх правих. Ксав'є був певен, що він лише вдає, ніби читає. Хоч би який він був черствий, хіба можна читати в цю хвилину? Над усяке сподівання їй ще даровано якусь часинку: поїзд, який мав уже відійти, чомусь затримувався, щоб усе порятувати в останню мить, вистачило б усмішки, помаху руки, поруху вуст.

"А що, як спустити шибу?" — подумав Ксав'є. Це було все, що він міг зробити. Він підвівся і потягнув за паси раму, намагаючись не дивитися на зболене обличчя молодої жінки. Вона, мабуть, помітила, що за нею спостерігають, рвучко обернулася і швидко рушила до підземного переходу. Тоді підвівся і сусід Ксав'є і, вихилившись у вікно, провів її поглядом; вона не обернулася. Поїзд тихо рушив. Незнайомець вийшов у коридор і закурив.

Ксав'є почував себе як дитина, збуджена зі сну — так, ніби йому примарився лихий сон, і він збезнадіївся тому, що втратив стан благодаті, а потім із подивом і радістю впевнився, що в нього нема гріха на душі. Далебі, він таки з'їхав з глузду! Недарма всі вважають його за наві же ного. Що йому до цієї жінки, котрої він ніколи в житті більше не побачить? І раптом йому стало ясно, що вони неодмінно зустрінуться. Він це знав так само певно, як те, що в коридорі, огорнутий клубами диму, стоїть його сусід по купе, спершись ліктями на спущену раму й злегка піднявши свої широкі плечі. Ксав'є прогнав цю безглузду думку, розгорнув "Духовне життя" і заходився читати, стиха вимовляючи кожне слово: "Трактат про ангелів" — це богословський трактат святого Фоми,

оснований на об'явленні. Але віртуально в ньому міститься і метафізичний трактат, що стосується онтологічної структури безтілесної субстанції й природного життя духу, взятого в чистому стані. Пізнання, яке ми можемо здобути, про сотворених чистих духів, відбувається на першому ступені, з ананоетичної інтелекції чи з аналогії. Трансоб'єктивний суб'єкт панує над пізнанням, яке ми маємо про нього, і стає для нас об'єктом в об'єктивізації інших суб'єктів, що піддаються нашому сприйняттю і розглядаються трансцендентально; одначе вищий аналог..."

Часопис вислизнув йому з рук, він одкинув голову і заплющив очі. Він не вірив у випадок. Та й хіба можна вважати випадковим, що, ледве почавши подорож, яка мала визначити все його подальше життя, він уліг своїй постійній спокусі, тій спокусі, що її Ксав'є називав "спокусою чужими",— тій необорній цікавості, яку в нього викликали всі люди довкола. Не випадкове і те, що він завжди якось уплутувався в їхні історії, пришивався до них. Він помічав і розумів кожну зустрінуту ним людину. Незнайомці завжди зачаровували його. Адже тільки він один із усіх пасажирів звернув увагу на ту пару. Адже ніхто з проводжаючих не помітив нічого незвичайного ні в цьому молодикові, ні в жінці, що проводжала його, мовчки застиг лих на пероні. З раннього дитинства батько і мати не раз твердили йому: "Чого ти пхаєш носа в чужі справи? Хай люди самі собі дають раду..." Але він усе одно не міг змусити себе бути байдужим.

Його сповідник казав йому, що він глибоко помиляється, беручи цю свою пристрасть за співчуття до людей, що насправді вона не що інше, як таємна і суєтна цікавість; настане день, якщо Богу буде вгодно, коли він, щасливо відбувши науку в семінарії, вернеться у світ зі зміцнілою душею, озброєний проти всіх спокус, і тоді його дар набере свого справжнього сенсу і допоможе людям сподобитися благодаті Господньої. Але який він був од цього далекий! Та й чи ж він сподівався, що колись досягне тієї душевної врівноваженості — адже його серце розривалося од ніжності до цих двох незнайомих людей, особливо до неї. Він уявив собі, як вона мчить у своїй машині сама-одна по шосе або в

бік ланд чи долиною річки до якогось маєтку... Там вона наткнеться на чоботи, скинуті ним усього лиш кілька годин тому, на ліжку валятиметься мисливська куртка, а в попільничці на столі вона побачить його недопалок.

Напруживши всю свою волю, Ксав'є прогнав від себе це видиво. Ні, йому, мабуть, судилося провалюватися в ці безодні, його магнітом притягують люди, але тільки ті, з якими він не пов'язаний кровними узами і про яких нічого не знає, окрім того, що сам угадує, "чує", як він мовить. Зате вдома, в родинному колі він мусив боротися з собою, щоб притлумлювати напади гніву й погорди. Ні батько, ні матір, ні брат не викликали в нього тієї любові, яка переповнювала його, варто йому було побачити першу-ліпшу незнайому особу. Він схилився над розгорнутим часописом, що лежав у нього на колінах: "Одначе вищий аналог, досягнутий таким чином, не виходить поза межі його аналогічного концепту, що обіймає його, бо трансцендентальної повноти концепту духу достатньо, щоб охопити сотворений чистий дух..."

Слова ці були позбавлені для нього всякого глузду. Як йому поведеться в семінарії? Чи зуміє він там учитися? Коли він читав у якійсь книжці про Бога, він не пізнавав у ньому того, до кого звертався в молитвах. Ксав'є припав чолом до шибки. Поїзд стишив хід через ремонтні роботи і посувався тепер із швидкістю пішоходця. Дорожні робітники скористалися з вимушеної перерви для короткого перепочинку. Ксав'є звернув увагу на хлопця, що сміявся, дивлячись на пасажирів, і на старого чоловіка, що сперся руками на держак кайла,— він був од них далі, ніж од планет іншої галактики. Життя щохвилини ставить нас перед подібним вибором: місце в м'якому вагоні, притому що є загальний, назавжди відокремлює нас од бідняків, створює нездоланну прірву. Ксав'є болісно переживав це. Бути священиком — думав він — це й означає мати право підійти до будь-якої істоти, не відчуваючи ніяких перепон. Чому ж він їхав у м'якому? Він шукав для себе виправдання. Йому, здається, сказано, що в цьому поїзді немає загального вагона або що всі квитки продано... Брехня! Просто він дозволив собі це, востаннє дозволив собі таку розкіш — розкіш бути

відгородженим, захищеним од людей, котрих, як він вважав, любить і яким мріє віддати себе до останку.

Його пригнітила свідомість власної нікчемності. Поїзд тим часом знов набирав швидкості. Щільний туман за вікном розповзається клаптями. У проміжки виринали вже руді виноградники і люди з кошиками за плечима. Він розгледів алею якогось саду. Літні чоловік і жінка в чорному чимчикували під безлистими каштанами. Може, вони носили жалобу по своєму синові-одинакові? 27 вересня 1921 року... Сьогодні Ксав'є минуло двадцять два роки. Війна скінчилася, коли прийшла його черга бути принесеним у жертву. Але потім він захворів плевритом, і його взагалі звільнили од військової служби. Ні, він не бажає, щоб доля його милувала. Просто йому тимчасово дали спокій, бо від нього чекають іншої жертви, він це знав, завжди знав... Ксав'є заплющив очі. О, ця присутність Бога! О, певність! Ніби стискала чиясь рука — він відчував її палючий дотик — іноді так міцно, аж йому дух забивало. Напевне, вона поведе його по шляху, який він собі і уявити не міг. Бог не має лиця, він був утілений для нього в лицях тих, кого Ксав'є обожнював, як йому здавалося, від дня свого народження, в цих "мільйонах Хри-стів із темними і ніжними очима..." Де він прочитав ці рядки? О, його завжди палили слова — "Що ви вчинили одному з цих моїх братів найменших, те ви вчинили мені..."

Отже, кожен із них був Христом, зливався з Христом... Усім цим людям відкрита благодать — але це знає тільки він, двадцятидволітній Ксав'є, який переступить завтра о пів на сьому вечора поріг семінарії на вулиці Вожірар, "щоб вивчати те, до чого він відчуває покликання". Власне, вся ця наука, як він уважав, дасть йому змогу жити по своїй уподобі, корячись своїй натурі. І він раптом цілком віддався тому почуттю щастя, яке переповнювало його, проти якого раз у раз остерігав його сповідник. "Ви через вразливість своєї натури,— твердив він,— знаходите втіху у самому собі, і природа її дуже непевна. Прихиліться ж до віри, до чесноти віри, вона не тільки не вимагає ніякої відповіді в часі, але навіть, власне, виключає її. Плоть іде на будь-які

хитрощі, навіть стан благодаті повертає собі на пожиток. Адже навіть святі стали святими не завдяки своєму екстазу, а всупереч йому".

Ксав'є сягнув по часопис, але не знайшов його.

— Вибачте... Я підняв його з підлоги. Його попутник подав йому часопис.

— Читайте, прошу,— промовив Ксав'є.

— Ні, я просто погортав його... Така лектура не для мене,— додав той зі сміхом.

Він мав дуже білі рідкі зуби; на чолі проступали майже непомітні зморшки, отже він старший, ніж здавався спочатку. Йому даси радше тридцять, ніж двадцять. Гарне обличчя з слідами буйної молодості. Яка ж тому причина? Гуляще життя? А може, війна? Він воював — про це свідчила орденська стрічка в петельці. Брунатний піджак спортивного крою, недбало вив'язана краватка, черевики на грубій підошві справляли те саме враження, що й обличчя: все було дуже гарне, але вже зужите часом, ніби опалене. Пучки великого і вказівного пальців пожовкли від нікотину.

— Вас це справді цікавить? — запитав він Ксав'є і звичним, мабуть, з дитинства порухом тріпнув головою, відки-даючи з лоба біляве пасмо.

Ксав'є так енергійно відповів: "Ні!", що його співрозмовник розсміявся.

— То навіщо ж ви читаєте?

— Треба,— сказав Ксав'є.— Бачите, я мушу...

Він затнувся, не знаючи, яку причину назвати, але ще більше боячись сісти на свого улюбленого коника. Хіба можна було чекати, що завдяки часопису він одразу візьме бика за роги?.. І водночас він боровся з бажанням викликати до себе цікавість цього довготелесого хлопця, який тепер не спускав з нього синіх очей. Але в цьому пильному погляді не було зухвальства, сама лише холодна, спокійна допитливість.

— Всі вони маніяки, психопати,— заявив нарешті незнайомець.

І, перехопивши запитливий погляд Ксав'є, пояснив:

— Атож, уся ця кумпанія, ті, що пишуть такі твори... Вам не здається?

Ксав'є похитав головою.

— Якби я так думав...

В нього мало не вихопилося: "Я б не вступав туди, куди вступаю завтра ввечері..." Ксав'є не признався в цьому зі страху, що його попутник одразу втратить усякий інтерес до нього. Він урвав себе на півслові не тому, що не бажав щирувати — він боявся порвати цей виниклий між ними зв'язок — тоненьку павутинку, що перекинулася від дерева до дерева. Щоразу Ксав'є спізнавав почуття Робінзона, який зненацька побачив на своєму острові людину,— тільки вона з'явилася там не внаслідок корабельної аварії, а промислом Господнім, якому відкриті тайнощі всіх сердець. Він не зважувався вимовити якесь необачне слово і зразу покласти край цій історії, перш ніж вона встигне початися. А попутник наполягав:

— Ви ж не заперечуєте, що це вас не цікавить.

— Мені порадили прочитати цей часопис...

— Хто — якщо не секрет?

Та частина особистості, що була підвладна духовному керівникові, нашіптувала Ксав'є. Воно ж саме собою напрошується: скажи одне слово, і цей чоловік відчепиться від тебе. Ти завжди прикриваєшся найшляхетнішими мотивами. А насправді, стоячи вже на порозі семінарії, ти піддаєшся спокусі цікавості, викликаної першим стрічним, тоді як саме цією пристрастю і треба тобі пожертвувати. Решта не береться до уваги. Але Ксав'є заперечив:

— Можливо... проте тут ідеться не тільки про мене. Та молода жінка, де вона в цю хвилину? Він уявив собі

вітальню в сільському домі, розчахнуті двері веранди на луки, луки, схожі на ті, що пропливають зараз у вагонному віконці, засновані рваною запоною туману і облямовані низкою тремтливих тополь. Адже через неї, саме через неї — Ксав'є був цього певен — він силкувався підтримати розмову, щоб розпитати про неї. Тим часом його сусіда провадив далі:

— Ви вже даруйте за мою нескромність. У мене якась манія задавати питання.

Він знову заглибився в газету — так ніби відчалив од берега і поплив назавжди. Хапаючись так, наче кидався у воду, щоб рятувати потопаючого, Ксав'є швидко сказав:

— Тут надрукована стаття мого керівника. Він попрохав її почитати.

— Вашого керівника? Ви десь служите?

— Та ні! Мого духовного керівника.

Ксав'є не сумнівався, що незнайомець розрегочеться йому в обличчя, або знайде якийсь привід одразу припинити розмову. Але той, навпаки, став куди уважніший і подивився на Ксав'є з цікавістю, може, навіть з неприязню, з жалем... але, в кожному разі, з більшим інтересом. Так, безперечно, Ксав'є зацікавив його. Почуття, які збудив у ньому Ксав'є своїм признанням, тінню перебігли по цьому гарному лютому обличчю. Ксав'є був щасливий. І водночас питав себе, чи не зраджує він свого покликання: "Кожна людина, якщо вас приверне до неї щось, окрім її душі, хай навіть у цьому потягові нема нічого гріховного, відвертає вас од Бога. Вам не вільно розпоряджатися власним серцем, якщо ви намірилися віддати його цілком Всевишньому, і через це повинні притлумлювати в собі цей відголос, що викликає у вас будь-яка зустріч". Ксав'є переписав цей абзац зі сповідникового листа. Треба обірвати цю виниклу нитку, сказати те, що відкине від нього співрозмовника, і Ксав'є знову залишиться самотою на своєму березі, в пустелі.

— Завтра ввечері я вступаю до семінарії кармелітів.

— Що? Ви станете кармелітом?

Попутник, здавалося, розгубився.

— Та ні, це семінарія при Католицькому інституті на вулиці Вожірар. — І Ксав'є квапливо пояснив:— А втім, я ще не ухвалив остаточного рішення, просто хочу вивчити те, до чого почуваю покликання. Я ще не взяв на себе ніяких зобов'язань.

Незнайомець нараз підхопився, потім знову сів, підгорнувши ногу під себе, і нахилився вперед, неначе хотів розглянути Ксав'є краще. Щоки його порожевіли, і він просто помолодів на очах.

— Не може бути! — гукнув він.— Ви цього не зробите.— І одразу додав владним голосом:— Ще не пізно: ви жертва, що потрапила до лап

цих душогубів... Еге-ге, я їх знаю! Я поможу вам вирватися, я видеру вас із їхніх пазурів, от побачите!

І Ксав'є пригадав, як зустріли його рішення батько й мати: знизували плечима, всіляко підкреслювали, що не беруть його серйозно, запевняли, що він не витримає в семінарії і трьох місяців. "Тільки гляди, нікому не бовкай про свої наміри... Бо як не втечеш звідти, тебе засміють. Чи ж ти хоч раз проявив наполегливість у якомусь своєму захопленні? Брався вивчати право, потім перекинувся на філологію. А тепер оце". "Хочеш стати священиком? — додав батько.— Будь ласка. Що не кажіть, а це — становище, навіть просто дістати велику парафію — зовсім незле. Зрештою в нас зробити кар'єру найпростіше саме на цій ниві!. Але ти, о, я тебе знаю як облупленого, ти нездатний подолати перешкоди, атож, ти ніколи нічого не доможешся!" А Жак, брат Ксав'є, репетував: "Ти йолоп! Ти нуль без палички. Так і проживеш усе життя!.." Всі були проти, і батько, і мати, і брат, хоча всі вони вважали себе "вірними" і "причащалися" в свята, і ось цей випадковий попутник теж, звісно, його осуджував, більше того, відчував жах перед тією дорогою, на яку він, Ксав'є, мав ступити. Принаймні співрозмовник Ксав'є, хоч і оцінив усю серйозність цього кроку, розумів, що цим вирішується його доля.

Раптом Ксав'є почув, що його питають.

— Як вас звати?

Так діти, прийшовши до школи після канікул, питають новачка: "Як тебе звати?" Так, Ксав'є, мабуть, нітрохи не здивувався б, якби цей довготелесий хлопець звернувся до нього на "ти". Він вимовив своє ім'я так несміливо, як вимовляв його, коли був хлоп'ям.

— Ксав'є Дартіжелонг.

— Син адвоката? Я знаю вашого брата Жака. Ксав'є одразу ж відчув, що його разом із численною

ріднею, свояками поставлено саме на той щабель ієрархічної драбини, який вони посідали в цьому місті.

— А я — Жан де Мірбель,— заявив несподівано його супутник.

Він не сказав: "Мене звати Жан де Мірбель". Він знав, що при самій згадці свого імені він підніметься на висоту, недосяжну для цього дрібного буржуа.

— Я про вас багато чув.

Ксав'є шанобливо розглядав того, хто прославився в місті своїм гультяйством, хоч і відзначився на війні. "Таких ось і куля не бере,— сказали батько й мати Ксав'є.— А от стільки путніх хлопців не вернулося". Подейкували, ніби Жан де Мірбель розлучається з жінкою.

— Ваша дружина — здається, уроджена Піян? — сказав Ксав'є тоном утаємниченого.— Моя мати заподругувала з мадам Піян.

— Знаю, з цим старим луб'ям!

Ксав'є з подивом відзначив, що нітрохи не шокований і не ображений цими словами. Він вдихнув курне повітря вагона і заходився розглядати блакитне оббиття крісел, немов побачив його вперше, розібрав монограму залізничної компанії під гіпюровими серветками, над якими красувалися видові знімки, — одна фотографія зображала міст у Каорі.

Мірбель запитав:

— Як ви могли наважитися? Що у вас виникло таке бажання, я розумію. У вашому віці людину спокушають усякі дурниці. Але зробити цей крок... Знаю, що нічого остаточно ще не вирішено... Однак саме перебування в семінарії це вже відповідальний учинок, таке даремно не минеться, це залишить слід...

Ксав'є забарився з відповіддю. Нарешті запитав:

— Чи ви пригадуєте цю фразу в Рембо... Ви ж, мабуть, любите Рембо, правда?

— Ну, знаєте, для мене література... Моя мати пише романи, повчальні романи графині де Мірбель дуже популярні, вони розходяться великими тиражами. Романи саме для вас,— додав він з добродушною усмішкою.

— Я чув про них,— сказав Ксав'є.

— От і добре! На цьому й зупиніться. Не надумайтесь лише їх читати. То що ви сказали про Рембо?

— Пригадуєте, як він пише про одного свого давнього приятеля, котрого побачив уві сні. Сільський дім, вітальня, освітлена свічками, старосвітські меблі і там раптом "друг священик, у сутану вбраний... на те, щоб бути вільнішим..." Щоб бути вільнішим, розумієте?

— Ні,— заперечив Мірбель,— не розумію. Щоб бути вільнішим — добровільно поховати себе?

— Вільнішим, щоб любити.— Ксав'є ледь зашарівся і додав:— Не належати нікому, щоб належати всім. Мати змогу віддатися до решти будь-якій людині, нікого при цьому не зраджуючи. В шлюбі...

Ксав'є затнувся, раптом пригадавши, що говорить усе це молодому мужеві, котрий щойно розлучився з дружиною на пероні, навіть не поцілувавши її.

— Але, хвалити Бога,— заперечив Мірбель,— подружні пута ще можна порвати. Правда, воно легко мовиться, та не легко робиться, уже хто-хто, а я знаю. Але зрештою можливо. От я, я...

Він не доказав. Запала мовчанка, і Ксав'є тихо сказав:

— Вона дуже гарна.

Мірбель удав, ніби не розуміє. Тоді він сказав ясніше:

— Я маю на увазі даму, що проводжала вас на вокзалі. Це вона, еге ж?

Мірбель одвернувся, його обличчя раптом спохмурніло.

— Ви ще задивляєтесь на жінок?

Ксав'є бачив, як у нього заходили жовна. За якусь хвилю Мірбель заговорив знову:

— Ет, що там балакати! Та ви, певно, й самі не вірите в усі ці історії! Не можна нівечити свого життя через якусь дитячу казочку, через вигадку! Ви ж добре знаєте, що все це брехня,— промовив він із погано прихованим роздратуванням.— Власне, ніхто в це не вірить.

А що Ксав'є і далі мовчав, то він не облишав допитуватися:

— Коротше, ви віруєте? Так, чи ні?

Він нахилився вперед, упершись ліктями в коліна: Ксав'є бачив тепер зовсім близько його обличчя, таке пожадливе, таке смутне, його зизуваті очиці здавалися якимись розгубленими. Ксав'є не знав, яка невідома сила заважає йому відповісти: "Так, вірую". Нізащо в світі не згодився б він сказати бодай слово неправди цій розлюченій дитині, котра сиділа напроти нього. Щоб якось вийти із скрутного становища, запитав:

— Якби я не вірував, хіба я вступав би до семінарії?

— Ви відповідаєте питанням на питання. Вчинити таке, щоб захищати й обстоювати вчення, яке ви вважаєте міфом,— ні, це вже занадто!

Ксав'є не заперечував. Він сказав лише, ніби міркуючи вголос:

— Бог існує, бо я його люблю. Я ж бо знаю, що Христос не вмер, що він живий. Він присутній у моєму житті, це факт. І кожне його слово звернене зокрема і до мене особисто... І щоразу я переконуюся, що він мені дорожчий за всіх людей, яких я найбільше люблю.

Він сам дивувався, що зважився все це висловити несосвітенному цинікові, цьому гультяєві, як називали його батьки Ксав'є.

— Так буде до того дня, коли вам стане дорожчим хтось із живих,— сказав Мірбель.— Але тоді буде вже запізно, ви опинитеся в полоні цього осоружного одягу, цього чорного савана. І молодість минеться. Ви попадете в пастку: з одного боку, ви боятиметеся скандалу, а з другого — будете мучитися, що викликаєте огиду. Або ви задихнетесь, умрете від спраги.

Він узяв Ксав'є за руку і, присунувшись ближче, сказав:

— На щастя, ви стріли мене, коли ще не пізно. Чи ви знаєте, чого зрікаєтеся, жалюгідний дівичу! Ви бодай разочок когось...

Не встиг він вимовити це сороміцьке слово, як відчув, що Ксав'є випручав руку. Мірбель окинув майбутнього семінариста поглядом і збагнув, що перед ним не двадцятидволіт-ній мужчина, а мала дитина, яка ще не переступила порога дитинства і яка, навпаки, з кожним днем усе більше від нього віддалялася. Мірбель схаменувся і квапливо додав, що чудово розуміє таку огиду, що вона йому теж притаманна і що він сам через таке пройшов.

— Обходитися без жінок і навчити людей звільнятися від спокуси — тут я вас розумію,— сказав Мірбель.— Обітниця безшлюбності духівництва — глибока мисль католицької церкви.

Ксав'є не скористався з цієї поступки і не підтримав розмови. Більше, ніж саме слово, його вразив вульгарний, цинічний тон цього молодика, якого він зустрів саме в день вступу до семінарії, звісно, не випадково. Вже самою своєю присутністю він руйнував спокій, віднайдений Ксав'є від тої хвилини, як він ухвалив рішення. А тепер раптом усе знову переплуталося в його душі. Ні, ні, це неможливо, вони розійдуться на платформі вокзалу, і між ними вже буде по всьому. Ні, не по всьому. Ксав'є вже давно сказав собі, що людина, яка ввійшла в його життя, ніколи з нього не вийде. Такий зарік був до снаги його невситимому серцю. Якби Мірбель запитав його, Ксав'є одповів би, що не знає сам, чи вірить у святе причастя, але обряд цей сповняє так палко, що причащатися стало для нього чимось природним, невід'ємним од реального життя. І навіть якби йому не судилося ще зустрітися з Жаном де Мірбелем (справді, навряд щоб їхні дороги знову колись перехрестилися!), Ксав'є вписав би до свого поминання "со живими", яке він усе життя повторюватиме, і Мірбель залишиться там доти, доки один із них не помре. Бо це теж належало до його особистого "кредо": він вірив, що обранців небагато, та кожен обранець має владу вести за собою всі душі, начебто неприкаяні, але втягнуті в його орбіту; це лукавство благодаті не могло бути відкрите невтаємниченим, інакше

вони одразу почали б ним надуживати. Ксав'є весь поринув у свої думки, коли Жан де Мірбель запитав його знову:

— Ви завжди про це думали?.. Ну, про те, щоб вступити до семінарії?

— Завжди.

— Але ви довго вагалися?

— Так, аж до минулої зими.

— Й одного чудового дня нарешті зважилися?

— Так, саме одного чудового дня.

— І ви б могли мені назвати цю дату?

— Так, міг би.

— Отже, сталася якась подія, що поклала край вашим ваганням?

— Можливо... Не знаю... Я не можу вам цього сказати.

— Звичайно, з мого боку нескромно вас так розпитувати. Але, присягаюся, я питаю не з простої цікавості. У мене її нема. Люди мене не цікавлять. Окрім тих, кого я люблю.

Ксав'є одвернувся. Під пальцями правиці він відчув цупке оббиття сидіння. Небо у вікні було майже біле, лише подекуди чорніли хмарини. Ось вона, мить, коли він почув це слово. І це слово буде завжди з ним. Він затаїть його в собі, як колись у дитинстві таїв старі скарби у старій коробці. Може, колись, через багато років, він однайде його цілим і неушкодженим, але надто кволим, щоб дати паросток.

— Не скажу, що ви нескромні,— мовив він.— Але є речі... якщо про них розповідати, вони видадуться такими невірогідними і безглуздими...

— Я розумію.

— Ви з мене сміятиметесь, а головне скористаєтесь моєю щирістю, щоб переконати мене, що моє рішення — безумство.

— Ну, то доведіть, що не боїтеся мене, що ваше покликання вистоїть перед цією пробою — настільки воно серйозне.

— Так-так, я зробив свій вибір уже давно, хоча сам цього не усвідомлював. Тим-то досить було дрібнички, щоб усе прояснилося. О, вам це здасться смішним! Батьки, щоб боротися з моїм покликанням змушували мене ходити в гості.

Мірбель зареготав.

— О, це вже занадто! Блискуча витівка! Знаю я ці звані вечори, які влаштовують буржуа, щоб віддати своїх дочок. Там і в мене виникає бажання податися в монастир, хоч до трапістів...

— Чи не так? — підхопив Ксав'є.

— Жах! Усі ці прищуваті хлопиі, і сердега донька тарабанить на фортеп'яно, спека пекельна, надто солодке шампанське і запах поту... Якщо вже кохаєшся в святах, то треба бувати у світі, еге ж? У справжньому! А втім, мене від нього просто корчить...

Його корчило від товариства, але ж він до нього належав, був його часткою.

— На цих вечірках я, певне, був найкумеднішим за всіх,— мовив Ксав'є.— Танцюю погано і не знаю, як поводитися. І не маю уявлення, про що говорити з дівчатами. На званому вечорі, звичайно. Взагалі-то, повірте, я мав знайомих дівчат, признаюся, у мене є приятелька.

— А що тут такого? — урвав його Мірбель.

— Але на цих вечорах... я вирішив, що завжди виявлятиму увагу до однієї дівчини... її майже не запрошували танцювати, хоч вона цілком мила... тільки, мабуть, трошки хвороблива, чи що. Вона була наймолодша в багатодітній родині, уявляєте, один тільки хлопець і ціла купа дівчат. Вони вдовольнялися мною, оскільки не було нічого кращого.

— Вона вам подобалася?

— Звичайно, ні! В кожному разі у вашому розумінні... та й узагалі ні в якому. Я ходив з нею, щоб чимось розважитися, щоб не підпирати вічно стін.

— Але ж ви такий делікатний, хіба вас не лякало, що вона до вас прихилиться душею?

— Ні, будь-яка людина, навіть я, щодо цього не помиляється. Я знав, що не подобаюся їй, але вона терпіла моє товариство, щоб тільки не просиджувати стільця під час танців. Але тут виникла одна обставина, про яку я не подумав: одного дня Жак, це мій старший брат...

— Так, я його знаю. Вам подобається ваш брат? Ви його любите?

— Авжеж. Хто ж не любить брата?

— Між нами кажучи, він звичайна середня людина, чванько і сноб, словом, зануда... І завжди вбраний як на весілля.

Ксав'є, на досаду свою, чомусь не розсердився і навіть не відчув себе дійнятим.

— Ні, ні, це несправедливо,— заремствував він.— Мені прикро таке слухати. Ви судите про нього з зовнішності. У нього чимало добрих прикмет, присягаюся. Всі його цінують. Він пожертвував наукою, щоб догодити батькові. А ось я... словом, як кажуть, у сім'ї не без виродка.

— Ось що значить сім'я! Вашим братом у сім'ї пишаються, еге ж? А те, що ваше обличчя аж світиться внутрішнім світлом, цього вдома ніхто не бачить.

Ксав'є геть збентежився:

— А ви просто збиткуєтеся, я недотепа, та й годі. Зрештою, так воно часто й буває в сім'ях: Богові віддають того, хто не здатний ні до чого іншого...

— А яку ж роль у цій історії грає той ідіот, ваш брат?

— Він мене попередив (кумедно, еге ж?), що рідні тієї дівчини накинули на мене оком. Зрештою мені все-таки двадцять два роки. Жакові казали, ніби її брат збирається зробити рішучий крок, заявити мені прилюдно, що я повинен женитися... Я гадав, що Жак мене дражнить, що все це несерйозно. Але все ж таки на наступному званому вечорі я став уникати її. Тоді вони стурбувалися і поклали діяти не зволікаючи при першій-ліпшій нагоді. Щоб не бути неввічливим, я все ж разок запросив її танцювати, а потім ми пішли до маленької вітальні, і як тільки ми сіли, де не взявся її брат...

— Скажіть, це, бува, не Глобери? Все це так на них схоже...

Ксав'є заприсягся, що йдеться не про них.

— Отож її брат сів поміж нами. Він схопив наші руки і хотів їх поєднати, мурмочучи при цьому якісь незрозумілі слова, але я таки втямив що й до чого. Я рішуче випручав руку й заявив, що це непорозуміння, і тут з жахом побачив, що він не збирається відступати. "Даруйте, я вас не розумію,— заявив він.— Ви гадаєте можна безкарно скомпрометувати молоду дівчину?.." Звичайно, його сестра, почувши суперечку, відійшла вбік... Мірбель не витримав:

— О, тепер я певен, що це був Жюль Глобер! Сподіваюсь, ви його не злякалися?

Ксав'є не приховав, що злякався, але не брата, а наставлених тенет, хоч і був певен, що вибереться з них.

— У кожному разі не з ляку я вимовив раптом ті дивовижні слова, які спантеличили й мене самого. "Звичайно, я ні про що інше й не думав би... Але в жовтні я вступаю до семінарії!"

— Ви так і сказали? Здорово!

Мірбель сказав це слово з притиском. Сміх у нього був молодий, розкотистий.

— І ви повернулися на бал?

— Ні, я скористався тим, що вони остовпіли, вибіг на сходи і кинувся вниз у передпокій по своє пальто...

Мірбель уже не сміявся. Він присунувся ще ближче до Ксав'є і не зводив з нього погляду, ніби гіпнотизуючи його.

— Бідолаха! Так ось чому ви ладні занапастити своє життя!

Ксав'є спокійно відповів:

— Ви все-таки в це не вірите, еге ж? І знаєте, що найдив-ніше в цій історії: варто мені було вимовити цю кумедну фразу, як я зрозумів, що вже давно це знав, але не смів собі в цьому признатися. То була свята правда: так, я вступлю до семінарії, і на цьому світі немає для мене іншого вибору. Ця дівчина стала на моїй дорозі лише для того, щоб змусити мене заявити вголос, при свідках: "У жовтні я вступлю до семінарії".

— Атож,— урвав його Мірбель (але його сміх бринів інакше),— мала Глобер появилася на світ для того, щоб викликати репліку в драмі, герой якої Ксав'є. Адже долею Ксав'є цікавляться земля, небо і пекло! А потім вона, ця жалюгідна тварюка, могла б уже й здохнути!

— Ви мене не так зрозуміли! — мляво захищався Ксав'є. Але Мірбель знову напався на нього глухим від люті

голосом:

— Всі ви, християни, викликаєте в мене огиду, скоріше, викликали б, якби я не вважав скорше смішним ваше бажання бути серед тих небагатьох обранців, яких не приречено на вічну розпуку. Не знаю, чи є на світі щось мерзенніше за екстаз, у який впадає Паскаль на думку, що одну краплину крові Христос пролив саме за нього.

— Я й хочу стати священиком,— промовив Ксав'є,— щоб бути на боці грішників, присвятити себе їм, віддати їм себе без останку, спастися разом із ними або разом пропасти...

Але Мірбель не здавався, він навіть підвищив голос:

— Ні, ви, як усі, ви теж зводите все до самого себе. А мене, для чого ви мене зустріли? — спитав він раптом гостро.— На що вас штовхне наша зустріч у цьому вагоні?

— Мене — не знаю... але вас, можливо, вас двох...

— Нас двох? Що ви хочете сказати?

Він говорив сухо, відчужено. Ксав'є пробелькотав:

— Адже вас двоє. Я бачив вас разом на вокзалі. Я зрозумів...

— Дзуськи! Куди ви лізете! Якщо ви гадаєте, що я дозволю вам пхати носа в мої стосунки з дружиною...

— О, звичайно! Ви маєте право мені це заборонити. Ту мить коридором пройшов провідник і оголосив, що

перша черга може пройти до вагона-ресторану. Жан де Мірбель мовчки підвівся і вийшов з купе. Ксав'є звичним рухом затулив обличчя долонями, дослухаючись до деренчливого гуркоту поїзда. Потім він почав дивитись, як сутінки густішають над голими полями, де диміли багаття,— це палили солому. Переліски вже поринали в пітьму. Вузькою дорогою попід колією, ведучи велосипед, ішов чоловік із дівчиною. Ксав'є пригадав, що не взяв талона на обід у вагоні-ресторані. А що як за столом Мірбеля виявиться вільний стілець?.. Та ні, Ксав'є сів на єдине ще не зайняте місце і побачив його в далечині, в другому кінці вагона. Пара напроти Ксав'є, що вже їла, заважала йому спостерігати за Мірбелем. Чоловік був дебелий, з тих, що ніби створені на те, щоб торгувати худобою: смаглявий, темноголовий, з волосатими руками — густий заріст вкривав не лише тильні боки його долоней, а й пальці. Його супутниця оголювала в застиглій посмішці рожеві яс-" на. Ксав'є підмітив, що роки спільного життя не остудили жаги цього подружжя, ці страшидла, здавалося, прилипли одне до одного, їх досі ще

оповивала атмосфера спальні. Ксав'є раптом спало на думку, що ці дві істоти також мають душу, і він повинен їх любити. Відшукуючи очима Мірбеля, він почав кепкувати сам із себе: ну, який ти вбачаєш зв'язок між душами і обличчями, чого варте твоє покликання, коли ти відчуваєш у собі його, тільки коли стикаєшся з молодими? Він змусив себе уважніше подивитися на своїх сусідів і подумав, що, власне, полюбити їх було б неважко, надто жінку, чиї руки зашкарубли від тяжкої домашньої роботи. Ксав'є заспокоївся: так, він зуміє присвятити своє життя і їм, коли вони опиняться серед його пастви. Таким от особливо: звіроподібному мужлаєві і його беззубій Єві, чий гарячий віддих долітав до нього. З іншими ж людьми найрозумніше взагалі не вступати ні в який зв'язок, окрім спільної молитви і причастя. Випите вино — Ксав'є замовив півпляшки "Лістрака" — підтримувало в ньому той стан легкого піднесення, коли всяка думка обертається в образ. Він подумав, що відкрив нарешті, як визначити, хто йому небезпечний і кого треба уникати: щоразу, коли він відчує, що хтось висадився на острові, проник у його пустиню, він повинен тікати необзирки, бо пустиня — то його доля, його хрест. Перестати почувати себе самотнім усе одно, що зійти з хреста. Завтра ввечері він переступить поріг своєї келії. Отже, кінець. Йому двадцять два роки. Перед ним ціле життя, в якому не буде нікого, нікого, аж до останнього його подиху: ані жінки, ані приятеля — самі тільки душі. Чи це можлива річ? Чи стане йому сили? А що як цей поїзд, що пролітав із скаженим брязкотом і гуком повз полустанки, раптом зійде з рейок, і Ксав'є опиниться у осяйному світі супокою, невимовного супокою? Він аж жахнувся, що так пристрасно прагне смерті. Та й дивно піддаватися такій спокусі у вагоні-ресторані, посеред людського стада, що п'є і курить. Усі вони поспішають назустріч своєму життю, справам, любові. Він також поспішає назустріч своїй любові, але тій любові, що її годі побачити, чи торкнутися, чи обійняти. Він — молодий двадцятидворічний мужчина і різниться від усіх інших, з ким йому довелося зіткнутися і познайомитись, хіба що тільки своїм невситимим серцем і дивним прагненням прихилятися душею, страждати й померти, якого він ще не зустрічав у жодній іншій живій істоті. Власне, це і є сутність його самотини. Він ніби не існував сам по собі, існували ті люди, до яких його щось наче притягало, щоб віддати їм своє життя. Те, що

хвилину тому розігралося між ним і цим незнайомцем, повториться безліч разів потому, як він стане священиком. Аж до смертної хвилини, до цієї граничної самотності.

Кельнер вернув йому решту. Подружжя, що сиділо навпроти, зникло. Мірбеля теж не було. Ксав'є здивувався, що не помітив, як Мірбель пройшов повз його столик. За їхньої відсутності в купе з'явилися двоє нових пасажирів, один із них, старезний дідуган з відвислою щелепою, вже спав. Мірбель утік у коридор. Він поклав лікті на мідний поручень вікна, чолом майже торкаючись шибки. Ксав'є і собі сперся на поручень, але біля іншого вікна, поклавши собі ні жестом, ні словом не пробувати відновити контакт. Але Мірбель сам підійшов до нього і почастував сигаретою. Вони мовчки закурили, стоячи поряд, їхні лікті дотикалися.

— Не сердьтеся на мене,— сказав Мірбель.

— За що мені на вас сердитись?

— Ви заговорили про мою дружину... що ж, це природно. Але я не терплю, коли хтось мені про неї говорить.

— Я більше не буду,— сказав Ксав'є.

— О, ви... ви — інша річ, ви маєте право.

Ксав'є був щасливий. Хіба священика не відрізняє од звичайних людей його право, його влада, його обов'язок читати в чужих душах, вислухувати їхні сповіді і не лише вислухувати, а й угадувати те, чого люди самі про себе не знають?

— Ви не уявляєте, чим вона була для мене, коли я був дитиною...

— Тим же, чим вона зостається для вас і тепер, чим є завжди...

— Авжеж. Нічого не може завадити...

За шибкою миготіли невиразні силуети дерев на тлі холодного неба, будиночки, в чиє таємне життя, в чий замкнутий світ на мить уводила пасажирів лампа, що горіла в кімнаті.

— Я повинен поговорити з вами про неї. Але не сьогодні і, в кожному разі, не зараз... Що ви збираєтеся робити ввечері?

Ксав'є твердо заявив:

— Ми з вами попрощаємося на вокзалі.

— А що ви робитимете сам-один?

— Не знаю, бродитиму по місту.

— Ні, я вас не покину.

Ксав'є відповів не зразу. Яке це виснажливе життя, що складається з самих відмов! Попереду була ще вся молодість, а йому треба весь час мотати головою, справа наліво, зліва направо. Казати "ні", завжди "ні" на все, що не ти, Господи.

— Ні, дякую вам. Мені треба побути самому. Мірбель присунувся до Ксав'є ближче.

— Шкода,— сказав він півголосом.— Може б, вам пощастило якось усе залагодити.

Ксав'є відповів майже брутально:

— З вашою дружиною? А чому саме я? Я її не знаю. Та й вас я не знаю.— І додав майже пошепки:— Прошу вас, дайте мені спокій.

Але Мірбель не відступав:

— Ви забули, що ви мені казали про те, як багато для вас важить одна-єдина зустріч.

— Не всяка зустріч угодна Богові.

Ксав'є відсунувся трохи і припав лобом до шибки. Жан де Мірбель засміявся:

— Ви гадаєте, що мене послано не Богом? Признайтеся: ви вважаєте мене за диявола! — А що Ксав'є здвигнув плечима, то він додав:— Ну ось! Ще один християнин, який сміється, коли йому говорять про диявола!

— Я зовсім не кажу, що диявола не існує. От тільки...

— Тільки — що? Якщо диявола вигадано, то все інше теж вигадано — визнайте бодай це.

— Але диявол є, то й усе інше є.

— Але диявола нема, ви це добре знаєте.

— Я знаю лише одне,— сказав Ксав'є по хвилі мовчання,— ми посилаємося на нього, щоб захистити себе від інших людей, від тих поганих впливів на нашій дорозі, що їх наші духовні сповідники велять уникати.

— Від мене, наприклад.

Мірбель знов опинився зовсім поряд, і Ксав'є — він був нижчий зростом — довелося ледь підняти голову.

— Ви гадаєте, що диявол підлаштував нашу зустріч? Ксав'є сказав, одвернувшись:

— Ви тут — ось усе, що я знаю. Я не знаю, навіщо Господь послав мені зустріч з вами. Головне — зрозуміти, як треба вчинити. А це не просто, ні, не просто. Майже завжди правдива дорога це та, на яку найважче ступити...

— Майже завжди... але ж не завжди? Ви можете помилятися, змушуючи себе чинити проти волі. Вам хочеться провести зі мною сьогоднішній вечір. Але хто зважиться запевняти, що Бог не бажає, щоб ви це зробили?

— З вами я не піду,— сказав Ксав'є.

— Тоді ви позбавите Мішель останньої надії...

— Мішель?

— Так, її звати Мішель.

Ксав'є звів очі на обличчя, нахилене до нього, потім знов одвернувся, ніби його раптом скувала безмежна втома, на зразок тієї, що охоплює в горах, коли виходиш у дорогу на світанні і тебе поймає жах перед тим, що тебе чекає; ще нічогісінько не пройдено, а ти вже безсилий. Так, Мірбель гадав, що надав своєму обличчю потрібного виразу. Але Ксав'є розгледів у цій машкарі хитрощі тварюки, здатної знепутити будь-кого, перешкодити здійсненню найвищого покликання. А все ж Ксав'є не міг утриматися, щоб не повторити імені: "Мішель".

— Чому ви покинули її? Де вона зараз? Чому ви розлюбили її?

— Я вам це скажу... так, я вам скажу... Але для цього потрібно бодай трошки часу.

Поїзд, не стишуючи ходу, промчав повз якусь приміську станцію.

— Це, мабуть, Жювізі,— сказав Ксав'є.— Ви вже не встигнете мені розповісти,— додав він стиха.

— Чому не встигну? У нас попереду цілий вечір, ціла ніч. Іншими словами, ціле життя...

— Ні! — Ксав'є повторив з притиском:— Ні! — і додав:— Я молитимусь за вас. Це теж добре, навіть краще.

— Я спокійний. Я знаю, що ви мене не покинете.

У коридорі вагона було темнувато, станційні ліхтарі, повз які проносився поїзд, на коротку мить освітлювали його. В цих спалахах світла він здавався велетнем!

Ксав'є повернувся в купе, сів напроти чоловіка, який спав з розтуленим ротом, і постарався думати лише про те, що йому треба завтра купити: пару черевиків, вовняні шкарпетки. Так, і книжки отця Марміона, яких він не дістав у Бордо. І ще "Духовне життя" і "Проповіді" цієї абатиси Со-лемської. Мірбель стояв у дверях — він заповнив усю пройму.

— Уже Аустерліц. Залишилося десять хвилин.

Він схопив, не питаючи дозволу, валізку Ксав'є, виніс її разом із своєю в коридор і окинув Ксав'є поглядом, у якому більше не світилося ні лукавства, ні глуму. У Ксав'є виникло якесь дивне почуття: ніби вночі на березі він раптом почув завивання сирени — сигнал якогось невідомого лиха.

— Ви замовили собі номер? — запитав Мірбель. Ксав'є похитав головою. Під час його коротких наїздів до

Парижа він завжди зупинявся, як багато хто із жителів Бордо, в готелі Пале д'Орсе. Він зі сміхом процитував фразу свого батька: "Так оодай заощадиш на двох таксі: з вокзалу і на вокзал". Мірбель заперечив, що це препаскудний готель. Чого варті самі лише ці "кілометрові коридори". От він знає один невеличкий готелик поблизу Національної бібліотеки, він трохи старосвітський, але досить зручний.

— Я відвезу вас туди,— заявив він твердо.

Ксав'є не пробував навіть підшукати приводу для відмови. Поїзд поволі під'їжджав до вокзалу д'Орсе. Вони стояли в проході, захаращеному валізами, в людській тисняві, один біля одного.

— Я думав...— промовив Мірбель.— Але ні, ви з мене сміятиметесь. Скажете, що це зовсім не пасує до мого недавнього глузливого тону...

— Що ви подумали?

— Що наша зустріч не випадкова... ви теж нібито до цього схиляєтесь... Але християни вашого штибу повторюють такі речі за звичкою. А от я, уявіть собі, я й справді в це повірив, бо в мене з'явилася надія, мені навіть здалося, що це само собою зрозуміло. Уявіть собі людину, яка тоне і яка раптом бачить біля себе — рукою дістати — плота, що хитається на воді... або, краще, човна з човнярем... Я подумав, ви мене візьмете на борт...

Ксав'є вигукнув майже з переляком:

— О ні, ні! Але ми ще зустрінемося.— І додав:— Обіцяю вам.

Мірбель похитав головою і тихо сказав:

— Сьогодні ввечері або ніколи.

їх штовхали пасажири, які поспішали вийти з вагона. Мірбель хотів узяти валізку Ксав'є, але той не дозволив. Мірбель сказав йому майже на вухо:

— Для Мішель і для мене ви були останньою надією. Але скажіть: як ви здогадалися, що зустріли мене біля останнього порога, через який я переступлю сам-один?..

Ксав'є перепитав:

— Біля якого порога? — І, не чекаючи відповіді, роздратовано кинув: — Хитро це у вас виходить! І коли б це була правда, ви б не стали говорити про неї.

— Ви думаєте, я обмовився хоча б словом комусь, окрім вас? Якби Мішель щось запідозрила, вона не дозволила б мені поїхати або звеліла б стежити за мною... Зрештою, йдеться зовсім не про те, що ви думаєте. Є багато способів піти...

Вони поволі підіймалися залізними сходами. Валізки били їх по ногах. Ксав'є не озирався, але почував Мірбелів подих на своїй потилиці.

— Я ніколи тебе ще не питала: що ви робили тієї ночі?

— Можу розповісти тобі все, що було, годину по годині. Ми здали валізи до камери схову, пішли пішки через

міст до майдану Згоди і потім сіли за столик у Вебера. Отам я й розпочав його шантажувати.

— Шантажувати? Чим шантажувати? Самогубством?

— Самогубством? Так, спершу... але він не повірив, тоді я наставив йому інше сильце: "Я зроблю все, хай би що ви звеліли". Тоді він мені сказав, як я й сподівався: "Поверніться до вашої дружини". Я сказав, що готовий на це, але з єдиною умовою: він повинен сам провести мене до Ларжюзона і зостатися там доти, доки я не ввійду в норму. Він був обурений тим, що я вважаю, ніби через таку неповажну причину він здатний відкласти свій вступ до семінарії. Тоді я й собі обурився тим, що він сміє так легко розпоряджатися твоєю долею... він збентежився, бо в той час ішлося тільки про тебе, Мішель... Тоді тільки ти його цікавила...

Вона засміялася.

— Ненадовго. Він крикнув:

— Не смійся! — і відсунувся від неї. Але вона притулилася до нього. Жан уперто провадив:— Він бачив тебе на пероні вокзалу і зрозумів, що ти страждаєш. Мною він зацікавився тільки через тебе. Хіби ти цього не знала?

— Двічі чи тричі він згадав про полотняний костюм у біло-чорну клітинку, який був на мені того дня. Пригадую, я сказала йому, сміючись, що мені доведеться чекати до травня, щоб його знову вдягти, і тоді, може, я йому сподобаюся. Вже не пам'ятаю, що він відповів... Мабуть, нічого. Адже він не слухав, а іноді навіть і не чув, що йому говорять.

— Просто на той час і ти вже відійшла для нього в тінь. Для нього завжди існувала лише одна людина, він був поглинутий нею цілком, а

потім у його поле зору потрапляв хтось інший, він неначе все шукав, заради кого померти...

Голос Жана перетявсь, і він зітхнув:

— Знаєш, Мішель, я раптом збагнув, що саме змушувало мене ревнувати його нестямно: я прагнув, щоб ця жертва була принесена тільки ради мене. Ось у чім річ. Я не хотів ділити її ні з ким. Усе його життя, все цілком, не було надто дорогою ціною за моє життя...

— Схаменися! Що ти вигадуєш! Чого ти прискіпуєшся? Вони замовкли, вслухаючись у шерех тихого дрібного

дощика, може, вони його б не почули, якби не ввірвався до кімнати вогкий запах ночі.

— Ох, Ксав'є, Ксав'є, яка пародія на Бога, якого він так

любив! Належати неподільно всім і кожному зокрема! Спершу тобі, потім мені, потім по черзі всім, кого застали у Ларжюзоні, навіть того хлопчика! Ух, як же я його ненавидів, того Ролана! Я був ладен утопити його як щеня! Ох, Господи!

Вона обхопила його голову обіруч, повторюючи: "Все вже минулося, ти перестав ненавидіти, ти зцілився, усе минулося" — і хусточкою витирала його обличчя, невидиме в темряві:— Не думай більше про Ролана. Скажи-но мені краще: куди ви подалися від Вебера? До готелю?

— Ні, спати нам не хотілося. Ми пішки піднялися до Монмартру, і я весь час переводив розмову на тебе, казав, ніби твоя доля в його руках, усе залежить тільки від його рішення. Він дратувався, опирався, як міг. Але я знав, що тримаю його мертвою хваткою.

— Так ви й не розлучалися цілісіньку ніч?

— Ні, розійшлися біля бічного входу до Сакре-Кер... Там правилася нічна служба, не знаю, вже яка. Я призначив йому побачення на вокзалі д'Орсе, за півгодини до відходу першого поїзда на Бордо. Він присягався, що не прийде. Але я був цілком спокійний.

— А сам ти де волочився до світу?

Не відповідаючи, він трохи відсунувся від неї й повернувся до стіни. Вона прошептала:

— Зрозуміло.

Все ще не повертаючи голови, він сказав:

— Послухай! Я хотів довести самому собі, що з будь-якою іншою у мене все вийде. Адже тепер це вже тобі не болить? Тобі більше нема чого ображатися...

Він пригорнув її до себе. Чи це був запах дощу чи, може, запах їхніх облич, мокрих від сліз? Чи це були їхні зітхання і їхні жалі чи рип гілля в парку?.. Десь у селі несамовито нявчали коти.

Вона мовила стиха:

— Я зараз уявила собі його бідне тіло... Він не відповів. Тоді вона запитала:

— Отож, ви зустрілися на вокзалі... Ну, а потім?..

— Я пішов телефонувати в Ларжюзон. На дзвінок озвалася не ти, а Домініка. Так я довідався, що ти тут уже не сама, і в нас повний дім народу. Що за дика ідея — викликати Бріжітту Піян!

— На перших порах мені було необхідно, щоб хтось був у домі, хай навіть така гидомирна істота, як вона...

5*

131

— Я приховав од Ксав'є, що вона тут: а що як він під цим приводом відмовиться їхати.

— Більше він не опирався?

— Ні, він написав за столиком у кав'ярні два листи — одного до ректора семінарії, а другого до духовного наставника, сповістив, якого коника він устругнув в останню хвилину. Наскільки я знаю, він пояснив своє рішення тим, що хоче ще подумати. Він знав, що для нього вже по всьому. Він сказав мені про це в вагоні, мов про якусь звичайнісіньку річ.

— Що він тобі сказав? Пригадай точно його слова.

— Атож, саме так: що для нього вже по всьому. Вона запитала:

— По-твоєму, він знав наперед?..

На хвилю обоє замовкли. Мішель озвалася перша:

— Пригадую, того вечора, коли ви приїхали, ми з тобою зайшли в вітальню після прогулянки. Він стояв перед Бріжіттою, що сиділа нерухомо — цією старою паркою, вирізьбленою з каменю, як ти її звеш. А він... він скидався на стриножене ягня.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

— Ішли б ви краще спати, месьє, не чекаючи вашого приятеля. Коли він гуляє з дружиною парком, щоб, як вони кажуть, порозумітися, то це надовго, повірте вже мені.

Ксав'є стояв посеред покою, ніби загіпнотизований окулярами Бріжітти Піян. Навіщо вони в цих півсутінках, як не на те, щоб ховати погляд? Широке плескате мертвотно бліде обличчя, облямоване бляклими рудуватими пасмами, що вибивалися з-під чепчика, зрештою, зацікавило його куди менше, ніж дівчина, що сиділа трохи ззаду, на канапі: вона показувала маленькому миршавому хлопчикові грубу книжку в блискучій позолоченій оправі. Показуючи на дівчину, мадам Піян сказала Ксав'є:

— Моя секретарка...

Але дитина, звідки тут ця дитина?

Все завжди складається не так, як сподіваєшся. Ксав'є був певен, що в Ларжюзоні застане Мішель саму. А виходить, вона запросила Бріжітту Піян, другу дружину свого батька, котру, як запевнив Мірбель, ненавиділа з дитинства. Доходила десята вечора, коли взяте ними в Бордо таксі зупинилося перед домом. У кабінеті праворуч од входу велично сиділа мадам Піян, згорнувши на животі скарлючені хворобою руки, а позад неї ніби на другому плані, ця дівчина й хлопчик розглядали малюнки. Коли Мірбель знайомив її з Ксав'є, вуста її скривила гримаса, що мала означати усміх.

— То ви син Емми Дартіжелонг? Я її добре знаю. Ми зустрічаємося в добродійницькому комітеті.

Мішель, сухо кивнувши Ксав'є (вона навіть не подала йому руки), потягла чоловіка до передпокою. Вони довго про щось шепталися. Тільки один раз Мірбель підвищив голос, запитавши сердито:

— Чому Ролан тут? Я ж тобі казав: я не хочу більше його бачити...

— Та ти ж сам...

Шерхіт жорстви під їхніми ногами заглушив останні слова. Ксав'є чув тільки, як шелестять сторінки, які гортала дівчина, та сопе носом хлопчик.

— Витри носа,— сказала вона.

Ксав'є впізнав здалеку гравюри Альфонса де Невіля: вони розглядали "Історію Франції, переказану для онуків".

— Я хотів би їх дочекатися.

— Ні, повірте вже мені, месьє, ви просто не можете собі цього уявити... Ось коли б ви знали Мішель... Ваше становище і так, делікатно висловлюючись, дуже дражливе. Найрозумніше для вас піти до свого покою, Жан потім загляне до вас. По-моєму, сьогодні ввечері вам краще уникати зустрічі з Мішель: дайте мені час підготувати її. У нас із вами має відбутися серйозна розмова. А втім, усе у свій час,— виснувала вона, і в її голосі пролунало солодке смакування наперед, ніби у зголоднілої людини, що раптом розжилася харчу, але поклала собі ощадно його витрачати. Помовчавши, вона додала:— Гадаю, мені завтра ж слід написати вашій любій матінці,— вона заспокоїться, дізнавшись, що ви тут, під моїм крилом.

Так, тепер він уже не мав сумніву — викривлюючи вуста, вона всміхалася. Говорила вона чоловічим басом, що разом з вусами і бородою пробивається іноді в старих паній.

Дівчина, все ще схилена над книжкою, на мить звела на Ксав'є свої грифельно-чорні очі. Хлопчик одразу ж почав її теребити, стиснув їй руку.

— Перегорніть сторінку, мадемуазель...

— Дай мадемуазель спокій,— сказала Бріжітта Піян.—

Вона зараз відведе месьє Дартіжелонга до його кімнати. Так, до зеленої. Сподіваюся, там постелено. І тут Ксав'є вперше почув голос дівчини:

— Це не належить до моїх обов'язків.

Вона говорила, не відриваючись од книжки. Бріжітта Піян погодилася з нею:

— Авжеж, не належить! Але я чула, як Октавія піднімалася сходами: мабуть, вона вже лягла. Я просто прошу вас зробити мені цю послугу. Здається, Мішель усе приготувала. Вам і так доведеться відвести спати Ролана, бо він боїться сам іти нагору...

Дівчина встала, хлопчик притулився до неї. Він терся обличчям об її сукню.

— Такий великий хлопець! — сказала вона.— Тобі ж десять років! Не сором?

Вона взяла його за руку й рушила до дверей. Мадам Піян знаком показала, щоб Ксав'є пішов за ними. Він уклонився старій панії; вона навіть не подала йому руки. Лампа, що стояла на консолі в передпокої, освітлювала тільки перші східці. Бріжітта Піян, схована темними окулярами, як напівмаскою, нерухомо сиділа в своєму кріслі, ніби величезна сова на всохлій галузці. Вона озвалася:

— Ви щось забули?

— Ні... Я хотів спитати...

Він завагався, а тоді раптом випалив:

— Хто цей хлопчик?

Старечі вуста викривились знову.

— Ролан? О, принаймні він не син тутешніх господарів. Запитайте в Жана, як його побачите. Проте попереджаю — він не любить говорити на цю тему.

По хвилі мовчання вона спитала:

— Вас цікавлять діти?

Ксав'є більше не міг дивитися на ці вуста й удавано сліпі очі. Він вийшов до передпокою. Дівчини там уже не було, але на горішньому поверсі лунали кроки. Він почав підійматися по сходах. Лампа, поставлена на консоль, не освітлювала дороги, але на східці падало бліде місячне сяйво, що струмувало крізь слухове віконце. Вона очікувала на останній площадці, з запаленою свічкою в руці; хлопчик усе ще не відлипав од неї.

— Сюди...— промовила вона, першою заходячи до якогось покою, де пахло цвіллю. Ліжко стояло незастелане.— Я піду по простирадла й рушники. Сподіваюся, бодай ключ од шафи з білизною на місці.

Вона поставила на стіл свічник і вийшла. Ксав'є почув, як хлопець щось шепотів за дверима і сміявся. Потім їхні голоси і кроки заглухли. В цьому покої, певно, вже давно ніхто не мешкав. Шпалери на стінах подекуди були подерті. Одна фіранка дірява. Але в тьмяному світлі свічки поблискували мідяні ручки та інкрустація на пузатому комоді. Ксав'є уявив собі, що сказала б про це його мати: "їхня вітальня

обставлена жахливо, але в кімнатах для гостей є справді чудові речі". Він підійшов до незастеленого ліжка: це від матраца тхнуло мишами. З прочиненої тумбочки теж чимось несло. Він підступив до вікна, але розсунути фіранки йому не пощастило, шнур був обірваний. Ксав'є все-таки розчинив вікно. Нічний вітер, війнувши крізь опущені жалюзі, задмухнув свічку. Ксав'є став навколішки, сперся головою на край ліжка з червоного дерева.

Нестерпне страждання пройняло його, але воно виникло не від почуття занехаяності й самоти в цьому ворожому домі — його джерело було куди глибше... Так, він уже страждав кілька разів у цілком конкретних обставинах, пам'ятних йому й досі. Що на нього находило? Він не міг би цього сказати. А проте цієї ночі муки прибрали виразної подоби, навіть двох подоб: цієї дівчини і цього хлопчика. Особливо, хлопчика... Яке враження справив Ксав'є на дівчину? Він затремтів, зміркувавши, що вона могла про нього подумати... Вона довго не поверталася: певно, шафа з білизною була замкнута... А може, вона пішла укласти Ролана? Мірбель зрештою занепокоїться. Тільки б хтось прийшов! Його сковувало якесь заціпеніння, він був не в змозі утекти від цих огидних стін, від затхлого духу, від старих матраців, від потертого, як він тепер бачив, килимка перед ліжком, якого торкалися його коліна. Ніби каторжник до галери, він був прикутий до цього покою, до цього дому. Він покликав, крикнув, але це був німий крик, бо губи йому не розліпилися. І раптом щось прорвалося, відринула хвиля цього нестерпного страждання. Він не ворухнувся. Об мармурову дошку комода билася нетля. Вітер надимав фіранки, як вітрила, потім вони знов обвисали. Нетля, мабуть, знесиліла. Наддерті шпалери шурхотіли від кожного повіву. Ось звідки це тихе чиргикання.

— З вами таке часто трапляється?

Ксав'є розплющив очі. Він лежав долілиць на підлозі, тонка нитка слини стікала з його губ. Дівчина, нахилившись, розглядала його так, наче перед нею був собака. Вона притискала до грудей два простирадла. Ксав'є підвівся з підлоги.

— Ви що, хворі? Еге ж? Він похитав головою.

— А то з цими епілептиками клопоту не оберешся... на мене не дуже розраховуйте...

Він сказав:

— Це не те, що ви думаєте...— І витер піт із чола.— Ви самі бачите, я не хворий.

— Тоді що ж ви тут робили? Ви знали, що я тут, у кімнаті? Ну, ось що, — кинула вона раптом, різко змінивши тон,— ніж стояти згорнувши руки, допоможіть мені застелити ліжко... Ні, їй-право, краще вам за це не братися,— знов озвалася вона.— Я сама швидше впораюся. Сідайте а то знову брязнете.

Він послухався і якусь хвилю просидів нерухомо. Позирав, як порається дівчина коло ліжка, і раптом запитав:

— А хто цей хлопчик?

— Ролан? Хлоп'я з притулку. Панству стрелило в голову взяти його, а тепер воно їм страшенно набридло. Але мадам хотілося мати дитину.

— Вони його всиновили?

— Ні, взяли на пробу. Та воно їм уже не подобається. Ще півроку тому було як лялечка, а потім перехворіло на дизентерію. Ваш приятель нині ненавидить його. Зрештою, він ніколи його не любив. Звичайно, краще вже самому плодити собі дітей... якщо можеш!

Вона розпушила подушку.

— Але я думаю, що він не може тільки зі своєю дружиною...

Вона раптом прибрала міну досвідченої матрони.

— Дивуюся...— сказав Ксав'є і затнувся.

Розв'язна манера триматися, вульгарні слова якось не пасували їй. Йому хотілося перепинити її, гукнути голосно: "Це вам не личить!" Він знав, яка вона насправді. Вона була для нього як розгорнута книга, він читав її легко, він мав такий хист, і навіть не дуже цьому дивувався, він уже звик до того, що бачить людей наскрізь! Яке в неї було обличчя! І він сам раптом побачив своє відбиття у дзеркалі над комодом — бліде й привабливе лице — побачив себе не таким, яким здавався собі звичайно, а ніби очима молодої дівчини. Як же вони сподобалися одне одному!

— Дивуюся...— повторив він.

— Чому ви дивуєтесь?

— Ні, це вас може образити...

— Даремно ви думаєте, що можете мене образити.

— Я знаю, хто така Бріжітта Піян... Удома про неї вже стільки говорили всі ці роки! Мати церкви — так її називають! Отож мене дивує, як вона обрала в секретарки вас, а не якесь "чадо Пречистої Діви Марії"... Вам смішно?

— Мені смішно, що ви вже склали думку про мене. Хто вам сказав, що я не "чадо Пречистої Діви Марії"?

— Ні,— обурився він,— ви зовсім не лицемірка.

— А чом би я мала бути лицеміркою? — запитала вона.

— Ви були б лицеміркою, якби були "чадом Пречистої Діви Марії"...

— Чому ви так гадаєте?

— Бачу...— відповів він.

Дівчина глянула на нього, губи в неї злегка розтулились.

— Ну, знаєте! — вона знизала плечима.— Та ви з мене глузуєте!

Тоді він сказав:

— Ви думаєте — Бог далеко, але ж він біля вас.

— Бог? Та це ж Бріжітта Піян!

Вона розсміялася і глянула на нього задерикувато. Він також засміявся.

— Ви маєте рацію, що не вірите в такого бога: його не існує.

Вона сиділа на краю ліжка, одвернувши од нього обличчя. Вона заговорила не зразу.

— Я б не хотіла, щоб ви думали, ніби дівчина, яка ні в що не вірить, повинна неодмінно...— Вона подивилася йому просто в вічі і раптом додала:— Я нікому не належала, щоб ви знали, і не належу нікому...

Він різко її перебив:

— Та ви з глузду з'їхали! Ніби я міг подумати про вас таке! Жах!

— Чому — жах?

— Для мене — жах.

Дівчина всміхнулася і неуважно погладила подушку. Вона сиділа, поклавши ногу на ногу, і погойдувала трошки завеликою ступнею в синій сандалії.

— Зрештою, ви такий самий хлопець, як і всі інші,— сказала вона.

— Авжеж...— буркнув він тихо. Навіть вуха йому почервоніли.

Ніколи ще, біля жодної дівчини, його не переповнювала така радість.

"Такий самий хлопець, як і всі..." "Господи, а якщо я тут через неї?". Якщо весь шлях, який він пройшов, вів його до цієї кімнати, до неї? До щастя, до цього щастя?.. Він запитав зненацька:

— Як вас звати?

— Домініка. Я учителька в парафіяльній школі святого Павла в Бордо. Цим місцем я завдячую мадам Піян. У мене нема рідних, нема нікого, окрім брата, молодшого за мене, якого я маю утримувати. Отже, ви розумієте...

— Домініка...— повторив він. Вона сказала стиха:

— Сядьте коло мене. Чого ви боїтеся?

— Я не боюся,— відказав він і несміливо ступив уперед. Вона дивилася на нього теж несміливо, розхиливши гарні

вуста. її дитячі зуби світилися молочною білотою. Дихала вона прискорено. Ні, в цьому не було нічого поганого. "Ні, Боже, в цьому нічого поганого немає. Я заслужив цей перепочинок, цю потіху, що випадає на долю кожній людині, навіть найубогішій, позбавленій усього". Він повільно підходив до неї, а вона відвела очі, щоб його не бентежити, і чекала, нерухома, як статуя, досить було ворухнути віями, щоб наполохати цього молодого самчика. Він ступив ще один крок.

І тут на сходах почувся тихий шепіт. Не постукавши, ввійшов Жан де Мірбель, дверей за собою не зачинив. Ксав'є побачив, що біля порога в темряві коридора стоїть і Мішель. Мірбель спитав у Домініки:

— Що ви тут робите?

— Прийшла постелити... Ми розговорилися...— пояснила вона і додала, звертаючись до Ксав'є:—На стільці два рушники.— Перш ніж вийти, обернулась і всміхнулася йому:— До завтрього!

Мірбель заходив по кімнаті.

— Вона давно тут?.. Вона говорила з тобою про мене? Ну, признайся: вона говорила з тобою про мене?

Ввійшла Мішель і взяла чоловіка за руку.

— Нехай твій приятель лягає,— сказала вона.— Завтра вранці я з ним побалакаю.

Ксав'є сухо заперечив:

— Але ж, мадам, мені здається, нам уже немає про що балакати. Ваш чоловік вернувся, я можу поїхати. Чи є якийсь ранковий поїзд?

— Не починай усе знову! — гукнув Мірбель.

— Ви справді хочете їхати? — запитала Мішель.— То чому ж ви сюди з ним прибули?

Жан де Мірбель шепнув йому мало не в саме вухо:

— Не відповідай їй.

— Я привіз його назад,— сказав Ксав'є.— Мені вже тут робити нічого.

Мішель знов уважно поглянула на нього.

— Ми побалакаємо завтра. А потім ви поїдете або зостанетеся. У кожному разі, між нами не буде недомовок.— Вона подала йому руку.— Ходім, не заважай йому спати,— сказала чоловікові.

Мірбель рушив за нею, потім ще раз прочинив двері і кинув півголосом:

— Ти їй подобаєшся, та я в цьому не сумнівався. А тобі вона як? — Ксав'є мовчав, і тоді він сказав тихо:— Якщо тобі вона подобається, я дарую її тобі...— Але зараз же швидко додав:—Я жартую, жартую...

І знову зачинив двері.

Тієї самої хвилини Домініка зайшла до кімнати Бріжітти Піян, суміжної з її кімнатою. Стара покликала її. Мадам Піян, очевидно, не збиралася спати і сиділа в глибині величезного ліжка. Ріденькі руді пасма волосся, ніби змії, розповзалися навсебіч — крепова пов'язка більше їх не притримувала. Рот її зяяв чорною дірою — вона вийняла вставні щелепи. І все ж її велике кощаве лице без темних окулярів здавалося людянішим.

— Довгенько вас не було, дочко моя.

— Мені довелося піти до Октавії по ключ від шафи з білизною.

— Ви розмовляли з цим хлопцем? Яке враження справив він на вас?

Дівчина трохи забарилася з відповіддю і невизначено всміхнулася.

— Може, тому, що я готова була до найгіршого, він здався мені... Ну, загалом, схоже, що він такий самий, як усі! — додала вона, зашарівшись.

— Ой, шельмо! Ой, ледащице! — гримнула Бріжітта Піян не без ніжності.— Ідіть спати і хай вам не сниться "цей хлопець, як хлопець"!

— Я ж тільки сказала, що схоже на це,— боронилася Домініка.— А проте я застала його...

— За чим ви його застали? Домініка закусила спідню губу.

— Та ні, нічого особливого: він молився навколішки перед ліжком. Просто молився.

— Бракувало ще, щоб він не молився. Тут беріть його за приклад, дитино. Я вам повторюю: не треба вірити в Бога, щоб молитися. Треба молитися, щоб увірувати в нього. Є ще затички для вух? Ще дві? Цього досить. Подайте мені чотки, вони на комоді. Ні, ні, не гасіть світла.

Стара зосталася сама. Серце знову билося надто часто. Ось уже сімдесят вісім років, як воно б'ється. Скоро ці чотки, які вона тримає зараз на долоні, обів'ють її крижані сплетені навіки руки. Потім вона глянула на свої страшенно набряклі жили і сховала руки під ковдру.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

— Тобі зараз принесуть розкішний сніданок!

Ксав'є скочив, як перемитий, і побачив Мірбеля в піжамі, який силкувався розсунути фіранки.

— Кляті фіранки! Ет, начхати: порву шнурка.

Він розчинив віконниці — в кімнату вдерся запах туману — і сказав:

— День буде гарний, ранковий серпанок на добру погоду,— і зі щасливою міною сів на край ліжка. Після паузи заговорив:— Ох, Ксав'є, ти не гаєш часу: щойно ти появився, як вони забігали довкола таці з твоїм сніданком. Матуся Піян поскупилася дати тобі джем. Якби ти чув, як Мішель і секретарка запротестували! Справу залагоджено полюбовно: ти дістанеш не порічкове желе, а сливовий позаторішній джем, який усе одно починає цвісти. Секретарка заходилася принести тобі сніданок, але матуся Піян вирішила, що так не годиться. Знаєш, що вона сказала? "Він не спитав мене, о котрій годині починається меса, а я його тут чекала". Тоді секретарка зауважила, що вранішню месу у нас правлять тільки в четвер. Але стара відрізала, що ти не міг цього знати і взагалі не поцікавився, коли йти до меси, тому вона не бачить причин, що пом'якшують провину. Коротше, усі ці розмови показують, що тобою одразу всі зацікавилися. Зрештою я був цього певен, а проте не припускав, що ти всіх так швидко візьмеш у шори. Вчора ввечері, коли ми гуляли парком, Мішель лютилася — не стану тобі переказувати, як вона паплюжила нас обох,— так ось, Мішель тепер заспокоїлась. Ти міг би багато для неї зробити, повір...

Його гарні очі знову затуманилися. Він тріпнув по-хлоп'ячому головою, відкидаючи назад рудувате пасмо; він був спокійний і говорив без запалу:

— Отож і ти їй потрібний... Про що ти думаєш?

— Думаю про того хлопчика,— сказав Ксав'є,— про Ролана.

— Е ні, не турбуйся, будь ласка, про це змієве насіння. Мірбель провадив далі, намагаючись не гарячкувати:

— Я досі тобі не казав про нього, бо не думав його тут застати. У Мішель завжди якісь примхи: півроку тому заманулося їй узяти в дім дитя; коли б я не затявся, ми б його вже давно всиновили. А тепер сама рада, що я не погодився... Віддамо його туди, звідки взяли.

— Так не можна,— сказав Ксав'є.

— А чому тебе так хвилює його доля? Таких дітей, як він, тисячі і тебе ж вони не обходять.

— Саме він опинився на моїй дорозі... він, а не хто інший.

Жан з удаваним сміхом почав тріпати Ксав'є за чуба.

— Ти приїхав до Ларжюзона задля мене... Ксав'є, не забувай про це... тільки задля мене. Твоє перебування тут стосується тільки нас двох.

Він чекав відповіді. Але Ксав'є лежав мовчки, його голова ніби мертва була відкинута на подушку. Мірбель заходився пояснювати:

— Ну, звісно, тобі доведеться вести гру з жінками, з усіма трьома, бо на тій малій Домініці, як ти вже, мабуть, зрозумів, стара зовсім схибнулася. Це просто дивно, якщо зважити, який залізний характер у матусі Піян, якою бездушною істотою вона була ціле життя. їй тепер уже під вісімдесят.

— А от і сніданок! — сказав Ксав'є.

У відповідь на його "дякую" Октавія щось буркнула, і Мірбель поспішив пояснити:

— Вона тутешня, не дуже вишколена, але матуся Піян тобі сказала б "Зате вона працює, як кінь". Ти снідатимеш у ліжку?

Ні, Ксав'є волів би встати. Він сказав Мірбелеві, що вони зустрінуться у парку.

— Наскільки я розумію, ти мене просто виставляєш за двері?

Швидко зібравшись, Ксав'є вийшов з кімнати і почав спускатися сходами, як раптом почув чиєсь зітхання, перегнувся через поруччя і вгледів, що на останній приступці сидить Мірбель. Якби Ксав'є очікував чолов'яга з піднятим дрюком, серце його і тут не забилося б сильніше. Він квапливо вернувся до себе в кімнату й підійшов до вікна. Між гіллям дерев ще висіли пасемця туману. Дикий виноград, що заснував увесь фасад, навіть жалюзі, був мокрий, мов після дощу. СонЦе, ледь пробившись крізь серпанок, не могло висушити нічної роси. Гуркіт візка, кукурікання півнів, удари молота по ковадлу в кузні, гавкіт собак, протяжне вищання тартака... о, любі звуки укоханого життя! Він вранці не помолився, але не тому, що забув. Він не міг молитися, боявся молитися, хотів якомога відтягти цю хвилину. І ось йому довелося вернутися сюди, до цього неба у вікні, до цих темних сосон, ніби розіп'ятих у порожнечі. Йому не треба було навіть казати: "Боже мій..." Він став навколішки, торкнувся чолом підвіконня. Його широко розплющені очі бачили тепер не небо, а спорохнілу лиштву підлоги.

Чиясь рука лягла йому на плече. Він не ворухнувся. Тоді хтось підхопив його під пахви і підняв, він розплющив очі й побачив схилене над собою Мірбелеве обличчя.

— Я читав молитву,— пробурмотів Ксав'є,— і, як завжди, дав волю уяві, я думав не знати про що.

Мірбель розглядав його мовчки, похитуючи головою. По хвилі мовчання сказав:

— Ми згаяли надто багато часу. Мішель уже ходить перед ґанком, жде тебе. Найкраще — здихайся її одразу. Потім приходь до мене сюди.

— Ні,— сказав Ксав'є,— розмовляти ми будемо не в моїй кімнаті. Я почекаю на вас унизу.

Він пройшов повз Мірбеля, збіг, перескакуючи приступки, сходами, гоном перебіг сіни і побачив Мішель, що стояла на кам'яному ґанкові.

— А, от і ви... Залиш нас удвох,— промовила вона до чоловіка.— Ми пройдемося парком, і я одразу ж приведу його тобі назад.

— О, вам нема чого поспішати.

Мірбель провів їх очима. Чекаючи, що вона йому скаже, Ксав'є відчував не хвилювання, а радше якусь нудьгу: аби тільки мерщій відбути цю розмову... щоб уже до неї не вертатися.

— Що я хочу від вас узнати? Причину вашої появи тут. Чи ви підтверджуєте його версію?

— Яку версію? — запитав Ксав'є неуважно. А сам уже позирав на малого Ролана — той сидів нерухомо навпочіпки біля струмка, що перетинав луку.

— Ви ніби піддалися шантажу, він сам ужив це слово, і відклали свій вступ до семінарії через те, що Жан погоджувався вернутися сюди лише тоді, як ви поїдете разом із ним...

— Ну,— сказав Ксав'є,— якби він справді не мав охоти вернутися... Можливо, наша зустріч з ним була для нього тільки приводом, щоб вернутися,— додав він з полегкістю:— Я думаю, він просто хотів вас полякати...

— А проте й ви прийняли через нього вельми серйозне рішення: адже вас очікувано в семінарії. Ця відтяжка, хай і коротка, може мати певні наслідки... так мені, принаймні, здається.

Ксав'є спинився, зірвав стеблину м'яти, розтер її між пальцями і понюхав. При цьому він не спускав очей з Ролана, який усе ще сидів навпочіпки біля струмка.

— На що він там видивляється? — спитав Ксав'є.

— Скажіть мені — так чи ні? — нетерпляче наполягала Мішель.— Хіба ви не прийняли важливого рішення?

Він усміхнувся, знизав плечима.

— Хтозна, може, я сам був радий, що знайшов привід...

— Щоб не вступати до семінарії?

Вона зосереджено розглядала його знизу.

— Це мені зараз раптом спало на думку,— докинув він.— Тоді я цього не усвідомлював.

— Ви раді, що різко усе обірвали? — спитала вона трохи грубувато.— Звісно, в вашому віці... Так, тепер я вже розумію: зустріч із Жаном послужила вам виправданням... Хіба ні?

Він, може, її не слухав. Розмова між ними уже відбулася. Зрештою, байдуже, є якась частка правди чи ні в тому, що вона сказала.

— Я вважаю себе за добру католичку,— наполягала вона.— А проте признаюся, мене завжди дивувало...

Він мотнув головою, ніби відганяючи муху:

— Вибачте, будь ласка, але мені хотілося узнати, на що він так дивиться. Я зараз вернуся.

Мішель стала як укопана посеред алеї, не спускаючи з ока хлопця, котрий чимчикував луками. Він усе ще тримав у руці стеблину м'яти. З-під ніг йому вискакували коники. Ксав'є з дитинства любив запах мокрої трави. Ролан не ворухнувся, хоча, мабуть, чув його кроки, сидів навпочіпки, як і раніш.

— На що ти так роздивляєшся?

— На пуголовків.

Хлопець навіть не підвів голови. Ксав'є і собі присів коло нього навпочіпки.

— Я спостерігаю за ними з позавчора. Вони ще не жаби. Я хотів би побачити, як вони перетворяться на жаб.

Яка ж тоненька в нього шийка! І як на ній тримається така голова! А ось коліна у нього вже великі. Ксав'є запитав, чи цікавлять його взагалі

тварини. Хлопчик не відповів. Мабуть, думав, що й так зрозуміло, або просто лінувався: не хотілося балакати з незнайомцем.

— Я маю книжку про тварин, пришлю тобі її, як вернуся додому.

— З малюнками?

— Авжеж.

— Але не присилайте її сюди, я тут недовго зостануся. Він сказав це байдужим тоном. Ксав'є запитав його: хіба

йому не подобається в Ларжюзоні? Ролан ніби не зрозумів запитання. На гілку бузини, зовсім близенько, сіла бабка з блакитно-ліловими крильми. Він потягся до неї рукою і раптово різким порухом ухопив її за тремтячі крильця великим і вказівним пальцями і крикнув:

— Попалася! — і билинкою полоскотав бабці черевце.— У неї щипчики на кінчику хвостика. Але мене ти не вщипнеш, бабко!

— А там, куди ти переїдеш, теж село? Там будуть тварини?

Хлопчик відповів, що не знає, невідривно дивлячись, як комаха ворушить лапками і звивається своїм довгим кільчастим тільцем.

— А чому ти не зостанешся в Ларжюзоні?

Ролан розтулив пальці: бабка пурхнула не зразу. Він сказав:

— її звела судома.

Але Ксав'є знову наполегливо спитав, уперше назвавши його на ймення:

— Ролане, скажи, чому ти не зостанешся тут? Той здвигнув плечима.

— Я їм остобісів.

В його голосі не чулося ні смутку, ні злості, ані жалю. Він просто констатував, що в Ларжюзоні він усім набрид.

— Але ж мадемуазель Домініка тебе дуже любить? Він уперше підвів очі на Ксав'є.

— Вона теж тут не залишиться. Бо...— додав він і за-тнувся.

— Бо... що? — даремно допитувався Ксав'є. Хлопчик уже не озивався. Він знову присів, скулився,

повернувшися спиною до Ксав'є, а той наполягав:

— Мадемуазель Домініка мила, чи не так?

— їй треба було вернутися до школи другого жовтня,— сказав хлопчик,— але їй дали відпустку через плеврит...

— У неї плеврит?

Ту мить, знуджена чеканням в алеї, до них підійшла Мішель і зі сміхом спитала:

— Ви покинули мене заради цього карапуза? Ви, певно, любите дітей, але попереджаю вас: з цього хлопця пуття не буде. Я робила все, що могла...

Знизивши голос, він сказав обурено, що негарно так говорити при дитині. Вона не розсердилася.

— Запевняю вас, він нічого не розуміє. Промочиш ноги, так тобі й треба! — додала вона, повертаючись до Рола-на.— Адже в тебе немає інших черевиків.

У Ролана змінився вираз на обличчі, воно одразу зробилося затятим і замкнутим. Ніби комаха, що вдає з себе неживу. Вернувшись до струмка, Ролан знову сів навпочіпки.

— Я обожнюю дітей,— сказала Мішель.— Але цей... Ролан позбавлений усякого чару... Ні, запевняю вас, він зовсім нецікавий...

Вони вернулися на алею. Помовчавши, Ксав'є сказав:

— А ось мені він цікавий.

— Але ми не для того зустрілися сьогодні вранці, щоб говорити про нього. То як же: ви їдете чи зостаєтеся?

Вона зупинилася посеред алеї і, нахилившись до Ксав'є, стала його розглядати, ніби збиралася витягти йому з ока порошинку. А він помітив, що в неї на носі чорний вугор, у куточках рота залягли дрібненькі зморшки, а на занадто повній шиї червоніє слід від прищика.

— Це вам вирішувати, а не мені, я у вашому домі, мадам. Якщо ви побажаєте, я сьогодні ж поїду.

— О ні! — заперечила вона.— Це не в традиціях Ларжю-зона! Ми все-таки гостинніші.

Вона засміялася, і він побачив у її роті матовий, синястий зуб.

Ксав'є мовчав. Він простував поряд із нею, але краще б він пішов геть. Вона раптом скрикнула:

— Так, я не мала рації! Я не мала рації...— Ксав'є ніби прокинувся і глянув на неї.— Я не мусила б так говорити при малому. Прошу пробачити мені, месьє. Я ніколи не вміла розмовляти з дітьми. Цього навчаєшся, мабуть, зі своїми. А я...

"Аби тільки вона не розплакалася",— подумав він. Але вона не заплакала.

— Якщо ви вирішите зостатися, то тільки ради нас, щоб нам допомогти,— тепер я певна цього. Але тоді вам треба знати нашу історію від самого початку. Ми покохалися майже дітьми... Який був Жан у п'ятнадцять років, яке це було диво-дивне!..

— Я вчився в тому самому колежі, що й він, тільки на десять років пізніше,— сказав Ксав'є.—Але й при мені ходили легенди про Мірбеля, про його бунт, про ті кари, якими опікун силкувався його приборкати...

— Справжня драма розігралася між ним і його матір'ю. Він любив її без тями. Вона була страшною жінкою... А головне, вона йому відкрила... Ні, я не маю права розповідати вам це. Ви вірите,—раптом запитала вона,— що він коли-небудь зцілиться?

Але Ксав'є не слухав Мішель. Він дивився на Домініку, яка йшла до них, тягнучи за руку хлопця: той схлипував, увесь умазаний у болото.

— Не розумію,— зітхнула Домініка,— як він примудрився впасти в такий струмочок і так уробитися.

Гикаючи з холоду, Ролан пояснював Домініці, що хотів перебратися на той бік.

— По тій переправі, яку ми вчора з вами спорудили, пам'ятаєте? Але каменюка перевернулася...

— Ну, що ж,— роздратовано сказала Мішель,— підіть його переодягніть.

Дівчина заперечила:

— Я йому не нянька. А втім, чи ж він хоч має в що перебратися?

— Тоді хай обсохне. Зараз не холодно. Сядь на сонечку і не заважай нам.

— Ні,— втрутився Ксав'є,— так не можна. Я його вимию,— він узяв малого за руку і додав:—Мені не звикати, в недільній школі на мене часто полишали по п'ятдесят дітей. Веди мене до твоєї кімнати, малий.

— Я піду з вами,— заявила Домініка.

Він почав запевняти, що не варто турбуватися, що він сам добре впорається.

— Невже ви думаєте, я вам не поможу?

— Я теж піду,— сказала Мішель.

Вчотирьох вони вернулися до будинку. Ксав'є і далі тримав Рола на за руку. Жінки йшли слідом. На кам'яному ґанку, в плетеному кріслі, засідала закутана у велику шаль Бріжітта Піян, очі її, як завжди, були приховані темними окулярами, на ногах лежав плед; обік неї стояв Жан де Мірбель.

— Скільки разів мені повторювати, серце моє Домініко,— заволала вона,— що я викликала вас у Ларжюзон не на те, щоб ви возилися з цією дитиною! Пані де Мірбель узяла його на свою відповідальність! І нема чого звалювати його на інших.

— Цього разу я сам подбаю про нього, мадам... І Ксав'є засміявся. Домініка сказала:

— Я пройду вперед.

Дверей з передпокою вони не зачинили. Мірбель подивився їм услід.

— Куди вони йдуть? — запитала стара.

— До Домініки,— сказала Мішель.— Я чую їхні голоси.

— Маю надію,— загримала Бріжітта Піян,— що в нього не стане нахабства зайти до її кімнати... Це вже було б занадто!

— Не хвилюйтеся, мадам,— сказав Мірбель,— з ними Ролан.

— А я ні на що не натякала,— запевнила Бріжітта Піян і важко опустилась у крісло,— вони обоє, як він, так і вона, нездатні...

— От вона, в кожному разі, тільки про це й думає,— сказала Мішель, — коли хочете знати.

Очі її блищали зі злості.

— Домініка? Та ви з глузду з'їхали, дитино моя.

— Можете не сумніватися, в неї свої плани щодо Ксав'є. І я б зовсім не здивувалась, якби дізналася, що вчора ввечері вона вже почала йому бісики пускати. Але я наведу лад, повірте мені.

— Ні, не ходи до них,— сказав Мірбель,— лише колотнеча зніметься. Вже краще я...

Вона завагалася, потім сіла.

— Ти мені розповіси, що там побачиш. Спостерігай за ними уважно.

Бріжітта Піян знизала плечима.

— Серденько, що ти говориш! Що він побачить! Побачить, що вони миють Роланові коліна і перевзувають його!

— Ну, знаєте,— гукнула Мішель,— зрештою, мене це все не обходить!

Але сама й далі наслухала, звівши голову.

Мірбель зупинився перед дверима кімнати Домініки. В тиші чути було приглушений голос Ксав'є. Мірбель припав оком до замкової шпарини — нічого не побачив, але розібрав уривки фраз.

— І тоді брати сказали один одному: "Ось іде сновида, у цьому своєму гарному барвистому одягові він схожий на перебрану мавпулю. Здихаймося його..."

— Вони його вбили? — схвильовано спитав Ролан.

— Ні, зараз узнаєш, не перебивай,— сказала Домініка.

— Спершу вони вирішили вкинути його в рів, там був саме рів, і він би помер у ньому з голоду...

— Але не вкинули?

Жан де Мірбель постояв біля дверей: він теж слухав розповідь Ксав'є. А потім пішов собі, думаючи про те, що відчув старий Яков, коли

сини принесли скривавлені Йоси-фові шати. Мірбель дивувався: минуло стільки літ, а він ще пам'ятає про ту дитячу одіж, умазану в кров козлята. Коли він вернувся на ґанок, Бріжітта Піян, як і раніше, сиділа в кріслі, Мішель стояла поруч неї.

— Ви не повірите! Він розповідає хлопцеві історію Иосифа і його братів.

— Справді? — здивувалася Мішель.— І Домініка також слухає? Вона не цього сподівалася. Уявляю, яка в неї міна! Піду сама подивлюся,— раптом вирішила вона.

Мірбель кинувся за нею, благаючи іти навшпиньках. Вони стояли дуже тихо, довгенько з-за дверей долинало лише нерозбірливе бурмотіння, аж раптом голос Ксав'є зміцнів:

— То були його брати, він упізнав їх, але вони... хіба вони могли вгадати в цьому молодому володареві ненависного їм колись хлопчика? Стримуючи сльози, він став розпитувати їх про старого батька, який був ще живий. Серце в нього розривалося від ніжності...

— Але ж вони хотіли його вбити, вони продали його в неволю?

— Це правда, Ролане, а проте, як бачиш, незважаючи на все, він їх любив. Він сповнений був любові і до них, його убивців, і в цьому він скидався на Ісуса, прихід якого провістив на сімнадцять віків наперед. А головне, запам'ятай: там був і Веніамін, хлопчик твого віку, волосся у нього було ще темніше, ніж у тебе, а очі такого самого кольору, як і твої. Тільки він був щасливіший за тебе, бо мав тата й братів...

— Але ті брати були лихі?

— Зовсім лихих людей нема: вони любили батька, любили Веніаміна... і навіть Иосифа, ось побачиш...

Зненацька Мішель і Жан почули важку ходу Бріжітти Піян на сходах і здригнулися з жаху. Вона трималася за поруччя, пристаючи на кожній приступці, щоб звести дух. Підійшла вона тієї миті, коли Ролан урвав розповідь Ксав'є питанням. Домініка розсердилася. Потім Ксав'є вів далі свою розповідь, а похмура трійця під дверима уважно слухала.

— Це ж так бридко! Покласти ту чашу в мішок Ве-ніамінові було підло!

— Ні, зараз побачиш...— сказала Домініка.

Тепер Ксав'є заговорив глухо. У коридорі стало важко розбирати його слова. І раптом пролунав крик:

— "Я — Иосиф, брат ваш, якого ви продали в Єгипет. Тепер уже не сумуйте і не шкодуйте про те, що ви продали мене сюди, бо Бог послав мене перед вами, щоб урятувати вам життя". І впав він на шию Веніамінові, братові своєму, і плакав. І Веніамін плакав на шиї його і цілував всіх братів своїх, і плакав, обіймаючи їх..."

— Ой! Ви також плачете, у вас течуть справжні сльози...— гукнув Ролан.

Він сидів на колінах у Ксав'є і пальчиком торкався до його лиця.

— У вас зовсім мокрі щоки,— не вгавав він, вражений тим, що такий великий хлопець може плакати. Ксав'є, не соромлячись, витер сльози тильним боком долоні.

— Так, це по-дурному; коли мені було стільки років, скільки тобі, то в цьому місці: "Я — Иосиф, брат ваш..." я плакав завжди.

— Я й забула, що це така гарна історія,— сказала Домініка.

— А потім? — нетерпляче сказав Ролан.

Голос Ксав'є знов став глухий, і ті, хто стояв за дверима, нічого не чули, поки Ксав'є весело проскандував: "Тобі казка, а мені бубликів в'язка!"

— Рокажіть іншу! — заблагав Ролан.

— Годі, не набридай! — сказала Домініка.

— Ні, тобі, напевне, хочеться побігати. А втім, мені теж. Я певен — у парку є такі куточки, відомі тільки тобі...

— Ти показав би йому свій острів,— сказала Домініка.— На всьому світі тільки ми троє знатимем про нього.

Ролан підхопився, підбіг до дверей, розчахнув їх і скрикнув: похмура трійця сахнулася од нього і кинулася на сходи. Але Мішель і Жан одразу ж одумалися.

— Ми прийшли подивитися, що ви тут так довго робите.

— Я йому розповідав одну історію...

— Історію про Йосифа та його злих братів,— сказав Ролан, очі йому палали.

— Наскільки я пригадую, у цій історії є така собі пані Потіфар...— сказав Мірбель.

— Ні,— заперечив хлопчик,— Потіфар там є, але то ніяка не пані.

— Ага. Бачу, він випустив найцікавіше,— наполягав Мірбель.— Але ж це місце він мав би пам'ятати найкраще...

— Даремно ви гаєте час,— промовив Ксав'є.— У вас нема влади над хлопцем. Його береже ангел-охоронець.

Мірбель схопив Ролана за плече і виставив його з кімнати, потім підійшов до Ксав'є й запитав, чи згоден він нарешті дати йому аудієнцію.

— Здається, тепер моя черга?

Ксав'є помітив, що Мірбель розлючений, але це його не обходило: він був спокійний, його переповнювало щастя.

Він не зводив очей з Домініки, а та зумисне дивилася вбік, щоб він міг, не бентежачись, милуватися її обличчям, шиєю, худенькими напівдитячими руками. Зараз вони розійдуться. У них ще не виникло бажання бути вкупі, кожному хотілось побути на самоті, щоб думати про другого. Вона позирнула на нього лише тоді, як він слідом за Мірбелем виходив із кімнати, і шепнула:

— Отже, о четвертій перед будинком...

У парку Ксав'є ніби вперше побачив високі гінкі сосни, і йому здалося, що вони кільцем охопили щастя, що переповнювало його. Як усе-таки добре, що Жан поруч нього і що він може з кимось поговорити про цей дивовижний переворот у його житті... Краєчком вуха він чув, як монотонно і сердито гуде голос Жана. Йому теж слід було що-небудь сказати, і він запитав:

— Чого ви так мучитесь марно? Чому ви хочете бути нещасним? Чому ви навмисне самі собі завдаєте болю?

— Це ти завдаєш мені болю,— сказав Мірбель.— Я не шукав тебе, не викликав на розмову. Адже в поїзді не я кинувся до тебе, а ти до мене! Не здумай заперечувати.—Він не міг говорити далі. Тоді Ксав'є сказав:

— Ви мій друг. Ще ніколи я так не прагнув мати друга, як сьогодні.

— Отже, ти мене більше не боїшся?

Ксав'є похитав головою. Вітер ніс дим од багаття, яке розпалили на стерниську, що межувало на сході з парком. Вони посідали на затрав'янілому схилі, прогрітому полудневим сонцем.

— Я завдячую вам таке щастя...— провадив Ксав'є піднесено.— Якби не ви...

Він хотів був сказати: я б не приїхав до Ларжюзона, не спіткав би Домініки.

— Ясно,— урвав його Мірбель,— не говори більше нічого.

Він звівся і відійшов на кілька кроків. Ксав'є знов заглибився в себе, але недавньої радості в ньому уже не було. Мірбель повернувся і знов сів поруч з Ксав'є. Він мовчав і не зводив з нього очей. Нараз він сказав:

— Ти мав би розповісти Роланові історію не Йосифа, а Ісаака.

І у відповідь на запитливий погляд Ксав'є пояснив:

— Твій Бог любить людські жертви, милий хлопче. Ксав'є бавився піском, пересипаючи його між пальцями.

— Ісаака не приносили в жертву,— озвався Ксав'є.

— Ясно, куди ти хилиш,— сказав зі сміхом Мірбель.— Нагадуєш, що він одружений з Ревекою.— Раптом він, різко змінивши тон, сказав:— А ти, мій друже, з Ревекою не одружишся, заздалегідь постав хрест на цьому.

— Чи не думаєте ви, що маєте наді мною владу більшу, ніж мадам Піян над Домінікою,— вимовив Ксав'є тремтячим голосом.

— Та тут річ не в мені і не в старій Піян!

Мірбель знову устав. Ксав'є глянув на цього довготелесого чоловіка, що стояв на тлі неба, знизу вгору, як дивляться на дерево.

— Диви, який Ганімед вирискався! Ти знаєш історію Ганімеда?

— Дайте мені спокій! — гукнув Ксав'є.

Він підбіг до паркової огорожі і перескочив через неї. Але Жан уже простував поряд із ним.

— Все-таки дивно, що саме мені треба тобі нагадувати, в чиїх ти пазурях...

Ксав'є усе наддавав ходи, марно силкуючись утекти від Мірбеля, і повторював півголосом, уперто:

— Е ні! Не через таку людину, як ви, ні! Не через вас Бог промовлятиме до мене.

За поворотом алеї показався Ролан; він біг їм назустріч і кричав:

— Сніданок на столі! Сніданок на столі!

Він кинувся до Ксав'є, який схопив його на руки і підкинув угору:

— Та важкий же ти, як маленький ослик.

І пригорнув хлопця до себе міцно, аж боляче.

— А ви й не здогадалися, що мій острів ось тут, зовсім поряд,— промовив Ролан.— Ви пройшли коло нього і не помітили.

Ксав'є поставив хлопця на землю і взяв його за руку. Мірбель ішов за ними на деякій відстані.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

Під час обіду він відчував, ніби всі нишком за ним наглядають. Зламавши гробову мовчанку, він запитав, чи Ролан обідає разом із ними.

— Ні,— відповів Мірбель,— він їсть як свиня. Бріжітта Піян додала, що навіть його не саджають за

кухонний стіл, а подають окремо в буфетній.

— Так, але це недобре,— вигукнула Мішель. Вона підвелася, відчинила вікно і гукнула:

— Ролане, ти тут? Піднімися до нас. Будеш обідати в їдальні.

— А мене посадять поряд з мадемуазель? — почувся хлопців голос.

— Так, поряд з мадемуазель.

Мішель сама поклала ложку й виделку, поставила на стіл ще одну чашку. Зайшов Ролан, дивлячись на Домініку блискучими від радості очима. Але вона не звертала на нього уваги.

Вона дивилася на Ксав'є. Таким самим ніжним, глибоким поглядом, який так потряс його душу дві години тому, коли він розповідав історію Иосифа. Але зараз такою далекою здавалась йому та радість! Такою далекою, що він уже й не надіявся, що вона коли-небудь вернеться до нього. В ньому знову пробуджувалася туга: нелюдською мукою було сидіти за цим столом, обідати разом з цими людьми, які оточували його, наче зграя псів, утримуваних на смику чиєюсь невидимою рукою. Але ж Домініка, як і раніше, опускала свої ніжні й серйозні очі, ледве зустрівшись із ним поглядом. Адже нічого не змінилося. Чого йому ще треба? Ось він, його порятунок, простягни тільки руку, і всі суперечності буде розв'язано, всі провалля засипано. О життя, просте й правдиве! Тяжке життя людської пари, обтяженої дітьми, котрих треба годувати й викохати! На кожному повороті їхньої щоденної путі поставлено скромні розп'яття, щоб ти, Господи, був свідком цього вбогого щастя, зліпленого з невдач, нестатків, упокорення, сорому, втрат, гріхів... і зруйнованого розпукою перед лицем смерті...

Октавія разом із кавою принесла й пошту. Ксав'є зауважив, що на двох конвертах адресу було написано фіолетовим чорнилом, яке так уподобала його мати. Вона водночас написала і до сина, і до Бріжітти Піян. Стара зняла темні окуляри.

— Лист од вашої любої матусі. Мабуть, розминувся з моїм. То, виходить, ви її повідомили, що ви тут.

Так, Ксав'є написав до неї з Бордо. Щоб читати, Бріжітта Піян скористалася лорнетом, але все ж тримала аркушики далеко від очей. Вона похитала головою, цмокала злегка язиком і насилу стримувалась од вигуків.

— Мені треба,— сказала вона, складаючи листа,— поговорити серйозно з вами...

— Про що саме? — запитав Ксав'є і поставив на коминок порожню чашку. Він почув, як розреготався Мірбель за розгорнутою газетою, яку він не читав, а лиш удавав, ніби читає. Стара нітрохи не збентежилася.

— Прочитайте листа, адресованого вам, тоді ви, може, зрозумієте, в чому річ.

Ксав'є рушив до дверей, але коли проходив повз Мірбеля, той притримав його за руку.

— Сказати, що мені нагадує ця сцена? Не знаю тільки, як у ваш час коментували в школі євангельський текст про Хресну путь, який читають під час Великого Посту, у страсний четвер. А у нас те місце, де мовиться, що Христа прив'язали до хреста, священик пояснював так: "Але найстрашнішим для Господа було те, що його наготу виставлено напоказ величезній юрмі..."

Ксав'є випручав руку:

— Навіщо ви йагадуєте мені ці слова?

Він вийшов, швидко збіг сходами, замкнув двері на засувку і впав долілиць на ліжко. Мірбель точно визначив, що найбільше його мучить: його наготу виставлено напоказ... Але як же тоді не прислухатися до всього того, що перед обідом він почув од цього страшного чоловіка про Домініку? Він підвівся, дістав материного листа: його охопила спокуса спалити листа, не читаючи. Він витер сірника, але зразу ж загасив його і перехрестився.

"...Ні твій батько, ні я не вірили, що ти пробудеш у семінарії два-три тижні, але ти й тут примудрився знайти спосіб перевищити всі наші

найгірші передчуття. Ти дозволив супутникові — і якому супутникові! — умкнути тебе, так, це слово найвлучніше тут — умкнути з поїзда, який віз тебе до семінарії! Погодься, що тут є від чого впасти в глибоку розпуку, вважати себе пропащим! Але Боже Провидіння і цього разу не покинуло нас — у Ларжюзоні виявилася Бріжітта Піян. Повір мені, моя бідна дитино: на таку ласку годі було уповати. Аби ти до кінця оцінив цю ласку, я повинна тобі розповісти, що, ледве отримавши твого листа, я кинулася до твого духовного наставника, в якого лежала на столі картка, надіслана тобою з Парижа. Так ось, знай же, що він не збирається навіть тобі відповідати. І чинить він так аж ніяк не з образи, хоч ти й поставив його в вельми незручне становище перед його паризькими колегами, а лише тому, що зазнав у боротьбі за тебе, як він вважає, цілковитої поразки. Він не бачить способу зцілити хиткість твоєї натури. Він запевняє, що коли наставник так тяжко помиляється у своєму учневі, то його обов'язок самоусунутися, зникнути. Ну ось, тепер ти знаєш: тобі вже нема чого розраховувати на його допомогу. А у пані Бріжітти Піян величезний досвід зцілення зболілих душ. Одночасно я пишу до неї, пам'ятаючи про нашу давню знайомість, про наші спільні зусилля на ниві доброчинства, а головне, про волю Провидіння, яке привело Піян до Ларжюзона саме тоді, як туди попав і ти, я дозволю собі повідомити щодо тебе все, що мені здається необхідним. При цьому я не вважаю за можливе утаювати від неї твої дивацтва у твоєму релігійному житті. Я повідомила їй також і про діагноз твого останнього духовного наставника: від такої невиліковно легковажної натури, як твоя,—адже ти впадаєш у транс уявної благодаті, що свідчить лише про хворобливу вразливість,— чекати чогось годі. А втім, щодо твоєї "хворобливої вразливості" твій брат висловив кілька в'їдливих зауважень, але я, жаліючи тебе, вирішила їх не наводити. Вони мене дуже пригнітили, хоча до кінця я їх так і не збагнула. Одначе тут я могла бодай стати на твій захист, бо ніколи не сумнівалася ні в твоїй моральності, ані в твоїй байдужості до спокус життя. Хвалити Бога, ти ніколи не зважав на такі речі, до яких така ласа більшість твоїх ровесників. Але твій батько запевняє, що й тут таїться небезпека, і знай повторює, що "одвертий гультяй" не завдав би йому стільки клопоту, як ти. На цю тему я теж вважала за свій обов'язок дати низку роз'яснень мадам Піян. Отож, було

б добре, якби ти поговорив з нею відверто і щиро, навіть вільніше, ніж зі мною. її нічим не здивуєш. Вона уже в такому віці, коли можна все вислуховувати".

Ксав'є запалив свічку і задивився, як полум'я звільна пожирає розгонисті лілові рядки, слово по слову, літеру по літері. Потім він засоромився свого пориву. Він прочинив двері... В кабінеті говорили всі разом. Гамір стояв такий, що Ксав'є пощастило непомітно спуститися сходами й вийти з дому. Він уперше пішов до містечка: старі баби, що сиділи з рукоділлям на ослонах біля воріт будинків, проводжали його цікавим поглядом. По праву руч він побачив церкву, вона височіла в кінці вузької вулички. Він майже люто заходився шарпати двері, але вони були замкнуті на ключ. Чийсь голос крізь прочинені віконниці крикнув:

— Ключ у титарки, але вона зараз пішла в поле. Ксав'є підступив до вікна й запитав, чи не винесено

святих дарів.

— Не думаю,— відповів голос,— я знаю — титарка не гасить лампади у вівтарі, і щовечора дами з маєтку приходять у "святу годину".

Ксав'є подякував і обійшов церкву довкола. На давньому цвинтарі ще тіснилися старі кам'яні надгробки зі стертими написами. Кропива буйно розрослася на цій землі, де було поховано стільки людських істот. Романська абсида височіла над диким зелом, мов прова корабля, що приплив невідомо звідки і вже загруз багато віків у глевкому глею, угноєному людськими останками. Сонце ще гріло. В темному плющі гуділи оси, і їхнє гудіння якось не зливалося з гомоном містечка. Ксав'є припав чолом до каміння абсиди — цього опуклого чола Божої оселі. Мабуть, там горіла лампадка в цілковитій самотині. В'язень, посаджений під замок, він був там, по той бік муру. Ксав'є зовсім би не здивувався, якби розступилося старе каміння, що відділяло його від Того, кому він

віддав своє серце. Вищання тартака, ляскання праників, кукурікання півня, гавкіт собак, гуркіт коліс — усі ці звуки, які померлі слухали щодня, звуки забутого життя, він, живий, зараз не чув. Але він нараз одчув, що кропива нестерпно жалить йому ліву литку. Продзвонило четверту. Він пригадав, що його ждуть.

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

— Шукаєш свого приятеля?

Мішель і Жан зустрілися на повороті алеї.

— Ти теж його шукаєш,— відповів він ущипливо, але це її не образило. Ксав'є в кімнаті не було, і вона не знала, куди він міг подітися.

— Може, він пішов до містечка, щоб дізнатися на вокзалі про розклад поїздів,— сказала вона.

— Він не поїде,— заперечив Жан,— поки тут буде одна особа... в кожному разі мені так здається,— уточнив він.

— Йому було б начхати на Домініку, якби не те хлоп'я...— сказала Мішель.— Не розумію, чому священики так липнуть до байстрят.

— Бо ці душі легко здобути, ніхто на них не зазіхає. Простягни руку, і вони твої. їх можна купити за повітряну кульку. А втім, більшість з цих душ шукає тільки власної втіхи, але священик міркує так: "Навіть якщо з десяти я заволодію однією..."

Жан говорив сам до себе, з глибоким хвилюванням, ніби хотів когось переконати. Мішель його не слухала. Нараз він замовк, наче зосередившись на якійсь потаємній думці.

— Ні,— сказав він рішуче,— не через Домініку він тут зостається, радше, він поїде через неї...

— Не розумію, чому...— урвала його Мішель.

Але він не смів їй розкрити до кінця свою думку. Вони поволі йшли пліч-о-пліч, як колись, поєднані спільним неспокоєм. Ксав'є не розлучив їх, навпаки, в ньому вони віднайшли одне одного.

— Навряд чи Домініка захоче, щоб він поїхав звідси,— сказала Мішель.

— Звісно, ні, але він, він!.. Ти ще не зрозуміла, що він з того порiддя людей, які тікають від любимої людини.

Вона знизала плечима:

— Що ти вигадуєш!

— Це ясно, як двічі два. Вони кохають одне одного,— сказав він майже пошепки.— Це і сліпому видно! Зрештою, ти сама це добре знаєш. Ніби від нас може приховатися бодай щось, що торкається цього дивного хлопця!

— Ми ним цікавимося лише через тебе,— заперечила вона.— Тільки ти мене в ньому цікавиш...

Кілька кроків вони пройшли мовчки, Мірбель стиха промовив:

— Коли б стара поїхала...

— Вона з місця не рушить без своєї секретарки... Ні, ти тільки подивись на них!

Мішель підвела голову й побачила Домініку і Ксав'є: вони спускалися до струмочка. Ролан біг попереду. Дівчина несла кошика з полудником. Подружжя вони не помітили.

— Вона добилася свого,— сказала Мішель. Жан похитав головою.

— Ніби з Ксав'є можна чогось добитися!

— Тоді чого ж тобі треба? На що ти сподіваєшся?

— Ні на що, крім того, чого вже добився... І вона повторила, звівши плечі:

— Чого вже добився? А чого ж, власне, добився?

— А ти думай, де б зараз уже він був,— відповів Жан з запалом,— де б він був уже кілька днів, якби не стрів мене...

— Семінарист сюди, семінарист туди! Велике діло! І що за перемога!

її кепкування, здавалося, його зовсім не вразило. Вона здвигнула плечима, повторюючи:

— Та це ж безумство! Ти з'їхав з глузду! Ти просто збожеволів!

Він не розсердився: він думав про своє:

— А потім,— вів далі він по паузі,— можливі і наслідки. Якщо ми будемо терплячі, ми застукаємо їх зненацька в хвилину, коли він почує себе відрізаним від Бога. Подумай, скільки йому років. Він не дійшов ще до того, щоб ненавидіти людські створіння, навпаки, Бог явився йому, оволодів його душею, перш ніж він відкинувся віри. Я сказав йому це сьогодні вранці. Містики вигадали собі правила, щаблі вознесіння. Але

Святому Духу на це начхати. Повір, Ксав'є з усією його Божою благодаттю не встояти перед ніжним словом, перед ласкою, якщо тільки вона чиста... Спершу...

— Так,— понуро урвала його Мішель,— не встояти перед Домінікою.

— Домінікою?

Він зупинився: вони вже дійшли до ґанку.

— Від нас залежить, щоб завтра її тут уже не було... Ні, не ходи за мною,— сказав він, побачивши, що Мішель підіймається сходами.— Краще мені самому порозумітися зі старою.

— Тоді не причиняй дверей,— сказала Мішель,— я слухатиму вашу розмову з передпокою.

РОЗДІЛ шостий

— Але ж, Ролане, твій острів зовсім не острів, а півострів.— А що дитина затялася, він пояснив:— Бачиш, він з'єднаний з суходолом.

Ролановим островом був усього тільки вільшаний пень, що сповз у струмок.

— Земля тут вогка,— сказала Домініка.— Тут не розсядешся.

Ролан запхикав: адже вона обіцяла, що вони підвечеряють на острові...

— От саме звідси видно, що треба зробити, щоб твій півострів став по-справжньому островом,—сказав Ксав'є.— Треба перекопати цей перешийок, прорити канал. Удвох ми впораємося.

Не утерши сліз і не висякавшись, Ролан ту же зголосився принести лопатку... Йому кортіло негайно розпочати працю.

— Чудова думка! Біжи мерщій! — шепнула йому на вухо Домініка.

П'ять хвилин туди, п'ять хвилин назад... поки він повернеться, вона пробуде на самоті з Ксав'є цілі десять хвилин.

— Ні,— зупинив Ролана Ксав'є.— Спершу попоїмо. Хлопець, котрий уже зірвався бігти, повернувся і сів між

ними. Домініка дала йому бісквітів і шоколаду. Ксав'є взяв гроно винограду і підняв його на світло: "Яке воно золотисте!" Домініка поралася коло кошика.

— Я принесла лимонаду, хто хоче пити? Здавалося, вона тут задля хлопчика, та й сам Ксав'є

уважно слухав розповідь Ролана про те, яке садове знаряддя подарувала йому мадам де Мірбель.

— Це було на Великдень, коли мене сюди привезли... Домініка сказала:

— А тепер тобі вже нічого не дарують.

Хрумаючи бісквіти, він удав, ніби не чує, підійшов і сів біля Ксав'є.

— Які в тебе брудні коліна! І тобі не сором?

— Уявляю, на кого б ти був схожий,— зітхнула Домініка,— якби тут не було мене.

От і все, що вони сказали одне одному, сидячи поруч — може, востаннє — на стовбурі поваленої сосни, на осонні м'якого осіннього дня, коли так повільно плине час. Водяні павуки метушилися на поверхні води, потім раптом застигали на місці і їх несло течією.

— Ой, білка! Он вона... Ви не бачите? Хвіст стирчить...— закричав Ролан здавленим голосом. Він плеснув у долоні, білка перешаснула на дуба, з нього на сосну, і Ролан побіг за нею, задерши голову вгору. Домініка ледь чутно вимовила:

— Ксав'є.

Він сидів нерухомо з приплющеними очима. Під чорним пухом ні разу не голених щік світила дитяча шкіра. Дівчина уже схилила була голову йому на нерухоме плече, але тут прибіг Ролан: білка десь ізникла. Домініка запитала:

— А лопатка? Може, збігаєш по неї?

— Не треба,— сказав Ксав'є,— зараз уже пізно. Ми прокопаємо канал завтра вранці.

Ролан заперечив — до сьомої буде видно, і помчав через луки додому.

Домініка взяла Ксав'є за руку й запитала смутно:

— Ви мене боїтеся?

Він жестом відповів, що ні, присунувся до неї, і вони торкнулися плечима. її долоня лягла на його долоню, їхні пальці сплелися. Вони сиділи так нерухомо, що на коліні Ксав'є вмостилася бабка. За струмком на луках піднімався туманець. З виселку до них долинало мекання овець, горлові окрики вівчаря, дзеленчання дзвоників. Домініка була в

синіх матерчатих черевичках на босу ногу. Ксав'є обхопив пальцями кісточку її лівої ноги й сказав:

— Вам холодно...

Вона хитнула головою і зітхнула тихо:

— Мені добре, я поряд з вами...

— Справді? Ні, не може бути,— сказав він.

— Ви не вірите, що я щаслива з вами?

Домініка глянула на нього, і він зрозумів — вона ледве стримує сльози.

— Він зараз вернеться...— прошепотіла вона.

Ксав'є подумав, що вона чогось чекає від нього... Добре було б обійняти її за плечі... Хіба не обхопив уже він її ноги вище кісточки? Яка ж у неї тонка рука! Він торкнувся до неї губами.

— Ваша рука теж змерзла,— сказав він. І врешті пригорнув її до себе, усім єством своїм пориваючись до цього щастя, в якому не було зла.

І тут вони почули, що у них за плечима схлипує Ролан. Вони відсунулися одне від одного.

— Ну чого ти? У Домініки болить голова, і вона сперлася мені на плече. Маю надію, ти не через це плачеш, дурнику?

Хлопець так розридався, що не міг говорити. Домініка поправила коси і неуважно запитала:

— Ти не знайшов своїх інструментів? Не знаєш, де вони?

— Ні! Мадам Піян послала мене по вас... Ви їдете! Ви їдете! Вона вас забирає, вже замовила по телефону таксі...

Обоє разом підвелися. Ролан обхопив руками ноги Домініки і знай твердив крізь сльози:

— Ви їдете! Ви їдете!

— Ну чому? Звідки це ти взяв?

— Вони посварилися, вони лаялися...

Крім слів "вони лаялися" від Ролана нічого добитися не пощастило. Усі троє рушили через мокрі луки.

— Може, він чогось не зрозумів! — шепнула Домініка.— Що там могло скоїтися? Нічого, все владнається, вони кінець кінцем завжди вдають, ніби помирилися.

— Ви думаєте? — запитав Ксав'є.

Вони не зважувалися глянути одне на одного.

РОЗДІЛ сьомий

Жан залишив двері віталеньки прочиненими, як просила Мішель. Побачивши Мірбеля, стара дама поклала чотки, з великих намистин упереміж з образками, на столик: їй вистачило одного погляду, щоб угадати, що Мірбель прийшов сваритися з нею і час гаяти не збирається. Він сказав, що радий застати її саму, бо в нього до неї прохання...— і присунув до себе стільця.

— Якщо це тільки в моїх силах...— почала Бріжітта Піян солоденьким голосочком.

— Яз приводу Ксав'є Дартіжелонга...

— Ах, он як! Ксав'є Дартіжелонга...— повторила дама. Вона трималася насторожі. Плацдарм, обраний Мірбе-лем для бою, був їй знайомий. Вона повторила упівголоса:— Бідолашний хлопчина, так... так...— І раптом рішучим тоном кинула:— То ти хочеш знати мою думку? Я в багато чому переглянула своє ставлення до нього. Він ще дитина, яку треба знову взяти в шори.

— От-от,— сказав Мірбель,— саме це я од вас і сподівався почути. І саме в зв'язку з цим я й хотів вас застерегти.

— Застерегти? Мене? — Вона ображено засміялася і замовкла.

— Врахуйте, мамо, я буду проти, якщо ви спробуєте, як ви оце висловилися, взяти його в шори, почнете напучувати його, говорити про покликання і втручатися в його внутрішнє життя. Я знаю, як він від цього дуже страждав.

Стара й бровою не повела, лише світлі бліки танцювали в скельцях чорних окулярів. Вона добре бачила, куди він гне. Мірбель повторив з притиском:

— Ксав'є наш гість, правда? і ми зобов'язані захищати Ксав'є від усяких зазіхань на його свободу, навіть якщо вони підказані бодай найкращими намірами, в чому, як ви самі знаєте, я не сумніваюся.

Мірбель здивувався, що Бріжітта Піян ніби пропустила повз вуха його атаку. І сам він, непомітно для себе, весь час підвищував голос.

— Ваша запопадливість засліплює вас і заводить надто далеко. Тільки ви одна не збагнули, як непристойно з вашого боку говорити при всіх про листа, якого ви одержали від цієї ідіотки, його матері, цілком нездатної збагнути душевних порухів такої виняткової натури. Я не допущу, щоб у нашому домі допомогли їй цькувати сина. Одне слово, я прошу вас, мамо, не вести нічних розмов з моїм приятелем і навіть не робити натяків на ту внутрішню боротьбу, яка зараз у ньому відбувається.

Бріжітта Піян сиділа як статуя. Коли Мірбель замовкнув, вона зняла окуляри — в її темних очах був незворушний спокій. Перш ніж відповісти, вона повела плечима і всміхнулася, смакуючи наперед те враження, яке справлять її слова.

— Мій бідолашний Жане! Безперечно, я дуже здивую тебе, але я цілком згодна з тобою! Краще не втручатися в цю історію, і все ж я змушена чинити інакше через листа мадам Дартіжелонг. Одначе я не збираюся ні на чому наполягати і лише скажу йому те, що зобов'язана сказати.

— Годі-бо! Ніби ви вже не загрожували йому вашою опікою...

— Аж ніяк! Я лише попередила його, що хочу з ним побалакати. Але якщо тільки він сам мене до цього не присилує, я твердо вирішила не торкатися в нашій розмові особисто його і шанувати його секрети, як, до речі, я завжди роблю в таких випадках. Мій обов'язок — побалакати з ним про іншу людину...

— Про іншу?

— Так, так, про тебе, моя люба дитино, якщо ти вже конче хочеш знати. О, хоч який він наївний, але я певна, що тебе він багато в чому розгадав. Але що б він не думав про тебе, усе це, безперечно, дуже далеке від дійсності. Ти зі мною погодишся: навіть цій "винятковій натурі",— так ти, здається, його назвав, не розібратися до кінця в такій тварюці, як ти...

Спершись обіруч на ціпок, вона велично випросталася і з жалем поглянула на свого слабкого, криво усміхненого супротивника...

— І, прошу тебе, повір мені: я обіцяю розповісти про тебе не більше, ніж треба негайно знати нашому гостеві. Ти сам розумієш: я не стану задля втіхи обмовляти тебе і лихословити про тебе. Я вже не в тому віці, щоб робити такі дурниці. Тобі нема чого боятися мене, бо я керуюся винятково міркуваннями милосердя. А прояв найвищого милосердя щодо людини такої, як ти, полягає в тому, щоб знешкодити її.

Жан схопив зі столу прес-пап'є. Стара не ворухнулася, вона стояла в тій самій позі й дивилася на нього з усміхом. Він поклав прес-пап'є на місце, відступив від неї на кілька кроків і уткнувсь чолом у шибку, чекаючи, поки ущухне серцебиття. Неймовірним зусиллям йому майже вдалося одразу ж опанувати себе. Коли він обернувся до Бріжітти Піян, то був уже спокійний.

— Я не бажаю Ксав'є ніякого лиха,— сказав він зрештою.— Але, може, і ваша правда: я таки, зовсім того не бажаючи, можу зашкодити йому.

— Оце вже розумні слова,— погодилася Бріжітта, не спускаючи з нього очей.

— О,— зітхнув він.— Я вже давно знаю — де там вас перехитрувати...

— У кожному разі, я досить хитра, щоб не ждати каверзи, коли ти стаєш занадто ґречний...

І вона засміялася, намагаючись перехопити його погляд, що уникав її.

— Ви помиляєтеся, мамо,— сказав Жан.

Він знову сів, присунув стільця до її крісла. Тепер їх розділяв лише маленький круглий столик.

— За довгі роки нашого знайомства, мені здається, не раз траплялося вам сповідатися?

— Так, це правда. Коли тобі було шістнадцять років... Він пересмикнув плечима.

— Мені завжди шістнадцять років,— сказав він, помов-

чавши.— Ну, гаразд, я не стану заперечувати, я хочу, щоб ви поїхали, бо я ревную. Дивно, що дружбі властива ревність, еге ж?

Бріжітта Піян труснула головою, як стара коняка, і неголосно спитала:

— Невже я здаюся тобі такою небезпечною?

Жан уперся ліктями в коліна, напруга його погляду зникла, вираз на обличчі став відчужений і довірливий.

— Я маю на увазі Домініку,— сказав він.— Я не можу з цим примиритися. Ніколи я ще не почував себе в таких дурнях.

Він уже не дивився на Бріжітту. Могло здатися, що він забув про її присутність. Він навіть здригнувся, коли вона заговорила до нього:

— А до чого тут Домініка?

Він посміхнувся, і кілька разів повторив, явно тішачись:

— Годі-бо, мамо! Годі! — і раптом додав:— Невже ви не знаєте, що вони зараз укупі?

Ні, це їй важко було припустити: Домініка попросила в неї дозволу влаштувати для хлопця пікнік на березі струмка.

Мірбель знов підійшов до вікна, потім з байдужою і спокій ною міною, руки в кишенях, вернувся до мадам Піян.

— Маю надію, ви ж не збираєтеся постригти свою Домініку в черниці? Погодьтеся, це аж ніяк не її покликання.

Стара взяла зі столика чотки і затисла їх у правиці.

— Чи ж не сердитеся ви? — запитав він.— Зрештою, для Домініки тут нема нічого поганого. Вам треба б радіти, що у неї з'явилася така надія, бо що там не кажи, а їхні взаємини вже зайшли далеченько. Знаєте, Ксав'є вже говорив зі мною про це. Він вірить, що сам Господь Бог дбає про його долю; він не сумнівається в тому, що Провидіння влаштувало нашу зустріч у паризькому поїзді, щоб я привіз його до Ларжюзона, де він спокусить секретарку мадам Піян... Ох, ці вже мені християни!..

Він зареготався. Стара поворушила губами: вона шептала молитву, але її роздратування мимоволі давало про себе знати старечим посіпуванням голови, яке вона не могла стримати. Мірбель, усе ще сміючись, провадив далі:

— Хотілося б мені побачити, яку міну скорчить мати Дартіжелонга, коли довідається, що її любимчик покинув семінарію, звабив секретарку Бріжітти Піян і збирається одружитися з цією дівицею, яка до того ще й незаконно-

народжена. Правда, в таких шлюбах це й краще, коли зовсім без роду-племені, і цією перевагою не слід нехтувати.

— Дартіжелонги можуть спати спокійно.

Хоча стара дама сказала цю фразу, не підвищуючи голосу, він зрозумів, що вона от-от спалахне.

— Ви забуваєте,— сказав він,— що ні Ксав'є, ні Домініка не потребують нічийого благословення.

— Мого вона, в кожному разі, потребує,— проскрипіла стара, не розтулюючи вставних щелепів.

— Так, це правда,— погодився Мірбель.— Вона цілком залежна від вас. Але ж ви такі милосердні, так її любите, я не можу повірити, що ви станете видирати у неї шматок з рота. Ні, мамо, беріть приклад з мене: примиріться з їхнім щастям.

Тут вона сперлася на ціпок і випросталася.

— Я забороняю тобі... Ніби в тебе зі мною може бути бодай щось спільного... ніби ми можемо переживати однакові почуття...— бурмотіла вона.

Вона аж захлиналася.

— Ви не можете без неї обійтися, признайтеся в цьому, ну,— промовив він жорстко.— Вам треба купатися в молодій крові, не дослівно, звичайно. Коли старі люди оточують себе молодими, вони нагадують мені вампірів, я завжди так вважав...

Вона гукнула:

— Вампірів? — І він побачив, як її всю затрясло, наче в лихоманці, а голова судомно затрусилася з боку на бік.

— Моя провина лише в тому,— голос її зривався,— що я наразила цю дівчину на згубне сусідство з вами!..

І стара прожогом кинулася з кімнати, забувши про свої подагричні ноги. У передпокої вони побачили Мішель.

— Де ж ти примудрився так вимазатися? — допитувала вона Ролана.

Він відповів, що прийшов по знаряддя, бо його острів виявився півостровом, бо месьє Ксав'є зараз почне копати канал. Від швидкого бігу Ролан засапався і говорив, щосло-ва затинаючись. Він був рвонув назад, але Бріжітта Піян схопила його за руку.

— Месьє чекає на тебе, так? Ти покинув його самого?

— Та ні, з ним же мадемуазель Домініка!

Подружжя Мірбель гучно зареготало. Хлопець був спантеличений: зроду він не бачив, щоб вони сміялися. Роззявивши рота, він боязко позирав на цих завжди грізних і страшних дорослих, які зараз чомусп аж заходилися сміхом.

— Будь ласка, не поспішай до них,— сказав Мірбель.— Тобі нема чого квапитися.

І ось у ту хвилину і розігралася між дорослими та дивна сцена, в якій Ролан нічого не зрозумів, окрім того, що вони "лаялися". Вони лаялися — ото все, що він міг розповісти Ксав'є й Домініці.

— Піди й скажи мадемуазель Домініці, я на неї чекаю: треба спакувати наші речі й подзвонити в гараж. Ми поїдемо машиною. Я заплачу, хоч би скільки це коштувало, аби не ночувати тут сьогодні.

Саме цю репліку і запам'ятав Ролан, а коли вони втрьох ішли додому через мокрі луки, Домініка змусила хлопця все повторити.

— Так, вона сказала, що ви повинні подзвонити в гараж і замовити машину, і що вона заплатить, хоч би скільки це коштувало.

Ксав'є ішов позаду. Луки були багнисті, черевики грузли в трясовині і чавкали щокроку. Він ішов слідом за Домінікою, невідривно дивлячись на її плечі. Іноді вона ледь оберталася до нього, слухаючи й далі розповідь засапаного хлопця. Потім вона сказала, не дивлячись на Ксав'є:

— Не затримуйтесь тут ані дня. Ви ж вільні. Бордо — місто велике, і я нікому не повинна звітувати, куди я ходжу.

Він не відповів нічого і зостався біля ґанку, а Домініка з хлопцем піднялися по сходах і зникли в передпокої. Ні, поміж ними не стояло жодної перешкоди, нічого, крім почуття опору в його душі, крім цієї безглуздої втечі від самого себе, ніби любов йому заказана, йому, який тільки й умів, що любити. Отак стояв він, дивлячись на похмурий будинок з облупленою місцями штукатуркою, на ці пооббивані східці, а осінній вітер шарпав чорні верхів'я сосон. Вечірня мла здіймалася над луками, повиваючи запоною далекий ліс. Ксав'є не зважувався зайти в

дім, хоча звідти не долинало жодного звуку. Навіть коли б ця історія, ради якої він ладен важити своїм життям,— істина, хоч цьому немає ніякісіньких доказів, навіщо ж відокремлювати себе від стада? Адже він такий самий хлопець, як усі... Але в той час як ця звична думка крутилася в нього в голові, мов той сухий листок, зірваний і кинутий йому до ніг вітром, він вголос шепотів слова латинської молитви: "...Vita, dulcedo et spes nostra salve. Ad te clamamus, exsules filii Evae. Ad te suspiramus gementes et flentes..." К Стогнучи і плачучи... Він кохав, він коханий, то нащо плакати? Нащо йому стогнати? Ксав'є квапливо збіг сходами і зайшов до передпокою. Ролан сидів на ящику на дрова, він розмазував по обличчю сльози і шмарки. Ксав'є спитав, де Домініка. Вона говорила по телефону в бібліотеці,— сказав хлопець і додав, не дивлячись на нього:

— Вона послала мене по вас...

— То чому ж ти не покликав мене?

Не відповідаючи, той одвернувся до стіни. Ксав'є поклав долоню на велику, коротко стрижену голову, але Ролан відсунувся. Уже ревнощі, Боже мій! Ксав'є перейшов їдальню і втрапив до маленької кімнатки, званої в Ларжюзоні бібліотекою, хоча на полицях стояли тільки оправлені комплекти журналу "Світ в ілюстраціях" за багато років. Побачивши Ксав'є, Домініка не поклала трубки, а лише подала йому знак залишитися.

— Домовились. Ми оплатимо й дорогу назад... Так, за нічною таксою...

Ліва рука її була простягнена до Ксав'є; повагавшись якусь мить, він стис її. Домініка поклала слухавку. Обійнявши її однією рукою, Ксав'є другою пригорнув її голову до свого плеча, щоб їхні вуста не зустрілися. Об шибку билася велика осіння муха. Стільниця, за якою діти сімейства Піян споконвіку готували літні завдання, була суціль укрита озерцями

вицвілих чорнильних ляпок і подряпана ножиком контурами якихось звірів — цими нерозгаданими ієрогліфами безповоротного дитинства. Домініка підняла голову з його плеча і прошепотіла:

— Будьмо розсудливі... Хіба можна бути вільнішим, ніж ви? У двадцять два роки ви ще маєте право жити в батьків. Будете слухати лекції. Зрештою, ви — студент... Ну, а я... Я не можу посваритися з старою. Я завдячую їй місцем вчительки в парафіяльній школі. Адже в мене брат на руках. О! Перехитрувати її годі. Але, дякувати Богові, вона більше вже не виходить з дому сама, цілі дні сидить у кріслі... Ну, скажіть же хоч що-небудь...— додала вона нетерпляче й ніжно.

Він прошепотів:

— Я вас слухаю...

1 Життя, втіхо і надіє наша, слався! До тебе волаємо, вигнані сини Євині. По тобі тужимо, стогнучи і плачучи... (Латин.)

— Я помилилась,— заговорила знову Домініка,— погодившись ради ощадливості оселитися в мадам Піян.

Ксав'є сказав, що так воно, мабуть, і краще...

— Та що ви! А втім, я маю приятельку, яка в разі чого пустить нас до себе в кімнату...

Фатальні слова! Домініка це зрозуміла надто пізно. Ксав'є одійшов од неї, і вона не пробувала наблизитися до нього знов.

— Ні, ні, ми бачитимось на вулиці.— Вона силкувалася виправитися. — Знаєте, мені нічого не треба, аби тільки не втратити вас...

Вікно в книгозбірні було вузьке, до того ж смеркало, він бачив лише її волосся, різко окреслені вилиці й оголені до ліктя руки. Він наслухав, як у шибку б'ється муха, і відчував запах старого чорнила й цвілого паперу — запах цієї хвилини, яку він пам'ятатиме аж до смерті. Він примружив очі, вона не сміла ворухнутися, зітхнула:

— Вас ніби хто зурочив... Він не озвався, і вона додала:

— Може, це просто шаленство...

— Так,— сказав він тихо,— шаленство.

— Дарма, вилікується. Я вас вилікую.

Вона підійшла ближче, але не торкнулася його, тільки запитала:

— Ви любите мене?

— Як нікого на цьому світі.

— То в чому ж річ? — заблагала вона.

Але він не сказав їй ні єдиного слова, не відповів ні єдиним жестом. Так стояли вони в сутіні і не рушали з місця, навіть коли в їдальні пролунав стукіт ціпка Бріжітти Піян. Стара штовхнула двері книжної, бібліотеки, їй вистачало одного погляду, щоб зрозуміти, що молодих людей, які стоять на відстані, необорно надить одне до одного.

— Довго ж ви телефонуєте, дитино моя.

— Ми розмовляли,— сказала Домініка.

— Але речі ще не спаковані. Я не хочу, щоб ми залишилися тут ночувати. Повечеряємо в дорозі, якщо ви дуже голодні.

Здавалося, стара зовсім не сердита і навіть відійшла вбік, даючи дорогу Домініці. Вона почекала, поки дівчина перейшла їдальню, і тільки тоді обернулася до Ксав'є:

— Не знаю, далебі, що мені сказати вашій бідолашній матінці, бо вона напевне питатиме про вас.

Він бачив тільки цю масу, це задраповане темним крамом дебеле тіло і білясті плями лоба і щік. Він чув сопіння цієї старої загнаної кобили. І все ж — це він гостро відчував — од неї віяло крижаним холодом, вона вся була величезним згустком ненависті.

— Подумати лишень, мадам Дартіжелонг вірить, ніби я можу вам чимось допомогти, а ви ось до чого докотилися.

Ксав'є нічого не відповів цій істоті без статі й віку, він ніби випав з часу. Він марно намагався відмахнутися від трьох слів з "Страстей Господніх", які не йшли йому з думки:

— Jesus autem tacebat...1

І теж мовчав, тоді як ця Парка вирекла добре виважені фрази:

— Гадаю, моя люба дитино, ви не випадково зустріті, близьку вам душу і не випадково до неї потяглися. Не думаю, щоб він міг багато вам зашкодити. Подумати, не минула ще й година, як мене це стривожило! А тепер я глибоко переконана... чого я зрештою — заспокойтеся — не звірю вашій любій матусі... я переконана, що вже не можна чимось зашкодити. Жан і ви — ви обидва — точите з себе отруту.

Вона чекала від Ксав'є якихось слів, але він стояв мовчки, ніби самотнє деревце вночі.

— Правда, я забираю звідси вашу пасію, отож, може тепер вам стане нудно і довго ви тут не затримаєтесь... Але я повертаюся до свого запитання: що мені сказати вашій бідолашній матінці?

— Правду, мадам Піян, якщо ви її знаєте.

Такої відповіді стара не чекала. Вона рушила була до дверей, але зупинилася.

— І попри все, що я вам сказала, не впадайте в розпач. Ви ще молодий. Нічого ще не втрачено. Я молитимусь за вас.

Його вперта мовчанка тепер уже тривожила її. Вона повторила з притиском:

— Зрештою я можу помилятися щодо вас.

Він одвернувся. Бріжітта Піян вийшла з кімнати навпомацки, як сліпа, перейшла вітальню, потім раптом вернулася назад. Двері книгозбірні стояли відчинені. Вона не зразу побачила Ксав'є і здивувалася, куди він міг подітися. Ах, ось він — ця темна брила на підлозі. Ксав'є стояв навко

1 А Ісус мовчав (латин.).

лішках, уткнувшись у долоні, покладені на край столу, плечі його похилилися, ніби їх давив незмірний тягар.

— Найгірше, Мішель, найгірше з того, що я зробив, що задумав з холодним серцем і вже почав виконувати...

— Не розповідай мені цього.

— Навіть коли я хотів розповісти, мабуть, не знайшлося б слів. Коли я був на сповіді, я не міг розтлумачити священикові, в чому річ... Ти знаєш, Мішель, я завжди ненавидів Ролана. Ти хотіла його всиновити, бо вже втратила надію стати матір'ю. Він був заразом і живим докором мені, і злою насмішкою. І от Ксав'є, покрутившись між нами, саме на ньому зупинив свій остаточний вибір! Причому не з веління серця, принаймні в перші дні, а лише тому, що малому загрожувала така сама доля, що й кошенятам, яких я утопив на другий день по нашому приїзді сюди. Ради цієї жалюгідної істоти Ксав'є зрікся свого земного щастя, зрікся Домініки, ради нього він пожертвував Домінікою... А я? Ким я був для нього? Хіба що одним із знарядь тортур. Я був часткою його хресних мук. Зрозумій мене: річ тут не в ревнощах, притаманних і приязні, і любові. Це зовсім щось інше. І тоді я надумав собі...

Він затнувся. Вона сподівалася, що він зупиниться. Але він заговорив знову:

— Я не завжди розумію рушії своїх учинків і не завжди роблю все обдумано. Але в даному разі це було саме так. Ксав'є бачив у Роланові одну з тих невинних душ, чиї янголи споглядають Лик Господній. Так ось, я удав, що вважаю його ніжність до хлопця... не смію тобі сказати... Я йому натякнув, що підозрюю його... Я переслідував його плюгавими натяками. Пам'ятаю, як на лиці бідолахи спершу відбився жах, а потім сум'яття... Відсунься від мене, будь ласка.

Вона на мить застигла, припавши губами до його шиї.

— А я? А я? — промовила вона.— Я страх як ревнувала його до Домініки. Як тільки я побачила Ксав'є, мені захотілося збентежити його. Кожен мій погляд, кинутий на нього, був грішний... А втім, ти про це знав, ти був моїм спільником. Я служила тобі за принаду, щоб його привабити, щоб утримати його тут.

Він затис їй рота долонею. Вони довго мовчали. Раптом Жан сказав:

— Знаєш, що мені зараз спало на думку: мабуть, найбільше він страждав тому, що його поява в Ларжюзоні викликала такий вибух пристрастей, що він занапастив усіх, кого хотів урятувати.

— Якщо тільки він не знав,— але ж він усе знав наперед,— що кожен із нас має пройти цей шлях, щоб віднайти душевний спокій, саме цей шлях, а не інший...

Жан простягнув руку і запалив світло.

— Подивись на мене, Мішель,— сказав він.— Погляньмо одне на одного. Як ти смієш говорити, що ми віднайшли спокій? Подумай, на що зійшло наше життя відтоді, як його не стало!

Вона сіла на ліжку. Вона зітхнула.

— Ми страждаємо, але ми в спокої. Ти ж сам це визнаєш. Він передав нам свій спокій. Хіба не так?

Жан помовчав, потім сказав пошепки:

— Так, це правда. Так, я ніколи не страждав так, як зараз, і все ж я віднайшов душевний спокій, хоча ніколи раніше його не знав: у дитинстві скотина опікун спускав з мене шкуру, а одного разу, коли мені було шістнадцять, я застав...

Цього разу Мішель затулила йому рота долонею.

— Ти віриш у те, в що вірив Ксав'є? — спитала вона. Він не став заперечувати.

— Так, Мішель. Тепер я знаю: любов існує на цьому світі, але вона розіп'ята, ця любов, а ми разом із нею.

РОЗДІЛ восьмий

Жан зайшов до кімнати Мішель. Вона плела перед майже погаслим коминком, укутавшись у шаль, ось так, мабуть, вона виглядатиме, коли зістаріється.

— Уже майже зовсім темно. Запалити лампу?

— Ні. Щоб плести, світла вистачає.

— Ну от,— озвався він знову.— Валізи спаковані. Зараз прийде машина.

Не підводячи голови, вона запитала: ■— А він?

Він розвів руками: мовляв, ще невідомо, і заявив:

— По-моєму, він зостанеться.

Мішель поклала плетиво на коліна і, задивившись на вогонь, прошепотіла:

— Відпусти його. Він привіз тебе, більш він нічого зробити не може.

— Якщо він зостанеться,— сказав похмуро Мірбель,— то не ради нас. Якщо він зостанеться...

— То ради Ролана? Ти так думаєш?

— Нащо ж ти мене про це питаєш, коли ти сама знаєш? Не відповідаючи, вона знов заходилася плести. Запала

мовчанка.

— Якби ж то це був симпатичний хлопчик, адже стільки дітей, яких так і хочеться розцілувати...

Мірбель знизав плечима.

— Навіть ці любі дітки зрештою стають мавпами-ревуна-ми...

— Так, можливо, ти маєш рацію,— зітхнула Мішель.— Чужі діти...

Він схопився так рвучко, що перекинув стільця, і підійшов до темного вікна.

— А от і машина,— сказав він.

Мотор працював з перебоями. Вони почули, як Домініка крикнула з вікна шоферові, щоб він піднявся по речі.

— Вийдемо?

Мішель підвелася. Жан трохи вагався: іти чи ні?

— Після всього того, що ми наговорили одне одному... Тієї миті з передпокою почувся крик — ніби верещав

смертельно поранений звір.

— Це Ролан! Ну що за дитина!..

Мірбель побіг униз, але зупинився на сходах і звісився з поручнів. Малий обіруч чіплявся за ноги Домініки.

— Я теж хочу з вами їхати! Візьміть мене з собою! Ксав'є намагався його відтягти, але він одбрикував-

ся. Бріжітта Піян, яка сиділа вже в машині, байдуже спостерігала цю сцену.

— Але ж я зостаюся...— повторював Ксав'є. Хлопець раптом злісно викрикнув:

— На кий біс ви мені?

Він відірвався від Домініки і обернув до Ксав'є перекошене від люті личко.

— Чхати хотів я на вас!

— Я писатиму тобі,— сказала Домініка.— Я тебе не забуду. Я дбатиму про тебе... здалеку...

— Здалеку! Здалеку! — захлипав хлопчик.

І знов учепився дівчині в поділ. Саме в цю мить з передпокою показався Мірбель. Він поволі підійшов до хлопця, а той, побачивши його, пустив Домініку і прикипів на місці. Розкудовчений, безмовний, він скидався на завороженого змією птаха.

Мірбель сказав Домініці:

— Сідайте швидше в машину, я утримаю його поглядом. Вона кивнула Ксав'є.

— Ви про нього подбаєте?

Ксав'є усміхнувся. Домініка нахилилася до Ролана, квапливо цмокнула і сіла в таксомотор. Коли машина рушила, хлопець опам'ятався і з криком кинувся на ґанок. Мірбель піймав його за комір і, затиснувши під пахвою його дригот-ливе тільце, перейшов вітальню, пхнув хлопця в бібліотеку і зачинив двері на замок. Ключа він поклав до кишені.

— У тебе попереду ціла ніч, щоб одуматися. На ранок схаменешся, тоді й побалакаємо.

У передпокої Мірбель побачив Мішель і Ксав'є — вони про щось гомоніли стиха, але при його появі одразу ж замовкли.

— Я забороняю будь-кому підходити до дитини і навіть озиватися хоч би словом.

— З тобою так само поводилися в дитинстві, і через це ти страждав усе життя,— сказала Мішель і додала, по хвилі:— Адже він повинен їсти і пити і спати по-людському...

— Там є канапа,— холодно відповів Мірбель.— Я принесу йому шматок хліба і ковдру... а також нічник, як котові ставлять скриньку з піском.— І Мірбель розсміявся.

— Він умре зі страху,— мовив Ксав'є.

Але Мірбелеві ніколи не доводилося бачити людину, яка померла б зі страху.

— Зараз подадуть вечерю,— сказала Мішель.

Ні, ні, Ксав'є запевнив їх, що не хворий, але ввечері, звичайно, йому не хочеться їсти, він просить Мішель вибачити йому.

— Наш гість просто не в гуморі,— муркнув Мірбель. Ксав'є мовчав, він чекав, поки подружжя перейде до

кабінету. Більше не було чути, як схлипує хлопець, але ця тиша здавалася ще страшніша за крик. Ксав'є вийшов на ґанок і поволі спустився сходами. Місяць крізь хмари тьмяно освітлював прогалини парку — їх з кожним роком дедалі більшало в Ларжюзоні — старі сосни вмирали. Що робив у цю хвилину охоплений розпачем хлопець у темній кімнаті? А Домініка, яка мчить зараз машиною в Бордо, полонянка старої відьми? А подружня пара, яка сиділа одне перед одним за вечерею в похмурій їдальні? І він сам, що він тут робить? Чому він страждає через цих чужих людей? Бо ж причина його муки — це вони, а не Домініка. До неї він може податися хоч завтра, це залежить тільки від нього, і тоді вони побачаться знову... Але ось як бути з іншими? Гілка черкнула йому по обличчю, дряпнула ^ як мокрим кігтем. Він і не помітив, як зійшов з алеї. Якась звірючка гайнула просто під його ноги, шемраючи в сухому листі. Десь усе тихше й тихше перегукувалися дві сови. Він ступив кілька кроків, і нога його вперлася в стовбур поваленої сосни. Він сів, і його наскрізь пройняв вогкий холод. Яка ворожа природа! Але бажати смерті — недобре. Вчинити самогубство навіть у серці своєму так само неморально, як і перелюб. Він устав, пішов, прямуючи на вогник лампи, що горіла в передпокої, і крізь засклені двері побачив, як Мішель вийшла з їдальні. Жан ішов слідом. Вони лаялися — мабуть, за Ролана. Ксав'є зупинився на ґанку. Голоси вщухли. Він уявив собі, як Мішель сидить зараз у кабінеті, схилившись над плетивом, а Жан притако-вився біля неї, витягнувши ноги і встромивши руки в кишені вельветових штанів. Зненацька Ксав'є помітив у передпокої Мірбеля. Він ледве устиг позадкувати, щоб відступити в тінь.

— Ти тут, Ксав'є?

Мірбель ступив у пітьму, навпомацки, витягнувши руки вперед.

— А, ось де ти...

— Випустіть його, Жане, це надто жорстоко... Вони стояли майже впритул один до одного.

— Ти в цьому винен,— тихо сказав Мірбель,— через тебе я озлобився.

Ксав'є запитав:

— Що я вам зробив?

Жан, сміючись, повторив запитання:

— Що ти мені зробив? Ти мене питаєш, що ти мені зробив?

— Хоч би яка була моя вина, малий невинний. Мірбель усе ще сміявся.

— От-от! Невинні й розплачуються за всіх — це ж основа вашого вчення... Та ти й сам розумієш, хлопець у такому стані здатний на все. Якщо станеться нещастя, ти собі ніколи не простиш...

Ксав'є відштовхнув Мірбеля і пройшов у їдальню. В бібліотеці панувала мертва тиша.

— Ролане! — гукнув він, але ніхто не озивався, і він знову благально покликав:— Скажи хоч слово, тільки одне слово...

Ззаду пролунав сміх Мірбеля:

— Він удає, ніби здох.

Ксав'є затарабанив кулаками у двері. За дверима почувся спотворений люттю голос:

— Одчепіться од мене!

Ксав'є полегшено зітхнув. Малий там, живий.

— Ну от, маєш! — вигукнув Мірбель, усе ще сміючись. Ксав'є мовчки взяв зі столу в передпокої свічник.

— Швидше б скінчилася ця ніч, так погано почата,— промовив він.— Завтра подивитесь на це іншими очима, і в вас озветься жаль...

— Жаль? До кого? До цієї комахи, котрої навіть не маєш права розтоптати?

— О, ні,— урвав його Ксав'є,— ви йому не бажаєте нічого лихого, ви не зробите йому нічого лихого: адже рано чи пізно і нас із вами спіткає та сама доля, що і його...

— Ідіот! — пробурчав Мірбель.— Але придивись до нього: він уже мужчина, обожнює Домініку, а тебе ненавидить... і це в десять років! До речі, я гадаю, що діти, яких приводили до Христа, мали не більше чотирьох-п'яти років. Як ти гадаєш?

Ксав'є не відповів, він збіг по сходах і грюкнув за собою дверима. Він не міг слухати, коли Мірбель говорив про Христа, навіть як той і не блюзнив. Він сів на стілець, щоб "подумати", як казав, коли був школярем. "Що ти тут робиш один, чого не граєшся?" — "Думаю про всяку всячину..." Йому хотілося б думати лише про Домініку. Але він не поїде до неї доти, доки не передасть Ролана у надійні руки. А може, забрати його з собою? Щоб знову побачити Домініку, Ролан, звичайно, піде з ним хоч на край світу... Але дім Дартіжелонгів такий негостинний. Не губити хлопця з очей — це все, що він може поки для нього зробити.

Ксав'є пильно дбатиме про його інтереси. Не треба заглядати далеко вперед. Треба робити те, що необхідно сьогодні, зараз, тут: не кидати Ролана ані на день, ані на годину, ані на секунду. Краще вмерти, ніж кинути його напризволяще. "І навіть якщо всі змовляться викинути його на брук, я буду вірним його сторожем".

Заспівав півень, обманутий яскравим світлом місяця. Над Ларжюзоном стояв безперервний зойк — стогін лісу. Звук цей не затихав і не наростав, наче рівна скарга незліченної юрми, де ні одне серце не лементує голосніше за інше. Шкода й молитися: перед очима стояв Ролан, а за ним Домініка — всі його думки були зосереджені лише на цих двох обличчях. Тоді він дістав з кишені ланцюжок чорних пацьорок, цей найостанніший, найсмиренніший, найганебні-ший засіб змусити себе молитися в ті хвилини, коли найменше відчуваєш себе здатним до цього. І тіло взяло гору над непокірним духом. Монотонний ритм молитви злився зі скаргою парку, де гуляв західний вітер. Він слухав, як зачиняються і грюкають двері, як біжить вода з крану, як стукає віконниця, потім хтось закріпив її на гачок. Він розпізнав кроки Мішель — вона спускалася сходами. Мабуть, вона ішла впевнитися, що в бібліотеці нічого не сталося. Вона одразу ж піднялася до себе і замкнула двері на засув.

Коли дім заснув, Ксав'є взяв коробку сірників і, роззувшись, вийшов у кімнату. Не рипнувши жодною мостовиною, він дістався у вовняних шкарпетках до бібліотеки і припав вухом до дверей. Спершу йому здавалося, що в кімнаті нікого нема. Але зрештою він уловив тихе зітхання, потім якесь незрозуміле слово уві сні. Ксав'є лише хотів переконатися, що хлопець тут, що він живий і, здається, спокійно спить. Вернувшись до передпокою, Ксав'є потупцяв трохи на місці, не знаючи, на що зважитися, потім тихо відчинив надвірні двері, і йому в обличчя війнуло гірким вогким вітерцем, його обдало дрібними водяними бризками.

Кам'яні плити холодили роззуті ноги. Він спустився сходами в парк. Жорства на доріжці боляче кололася. Він обійшов дім і побачив, що

вузьке вікно книжної відчинене. Каміння цоколя утворювало тут виступ, і поряд з вікном проходила ринва. Аби він був спритніший, то міг би легко по ній відряпатися. Але йому, звичайно, і пробувати не варто. І тут Ксав'є пригадав, що біля шпалер городу стоїть драбина. Город був далеченько від дому, на осушеному болітці край парку. А втім, дістатися туди навіть у самих шкарпетках дрібниця, ось тільки важко буде поночі притягти драбину. Та що там! Щонайбільше півкілометра... Ксав'є рушив алеєю, після жорстви пісок видався йому оксамитним килимом, хоча іноді в ноги впивалася то суха соснова глиця, то гострий шматочок кори, і він мимоволі скрикував. Обережно посуваючись, він дивився не під ноги, а вгору, бо орієнтувався лише по верхах дерев,, що облямовували алею. Він не думав ні про Домініку, ні про Ролана, а тільки про драбину біля шпалери, яку городник, може, вже й забрав. Коли він підійшов до низинки, де був город, ноги тут же відчули холод мокрої трави. Очі його вже призвичаїлися до темряви, і він зразу ж побачив драбину. Вона здалася йому і довшою і куди важчою, ніж він уявляв. Він узяв її під пахву, ледве дотягнув до алеї, а там завдав на плечі, та скоро вибився з сил і поволік її за собою.

Тепер дивився він не на вершки дерев, а в землю. Кожен крок озивався болем у натруджених ногах. Ксав'є часто спинявся, щоб перекласти драбину з плеча на плече. Потім, сам того не помічаючи, зійшов з алеї, довгенько не міг її знайти, і гілля дроку, і соснові шишки, надгризені білками, до крові роздирали йому шкіру. Вибравшись нарешті на алею, він вжахнувся від думки про те, скільки йому доведеться тягти драбину в цій пітьмі до будинку... Звісно, головним залишалася Домініка, їхня любов, його покликання і сумніви, що завжди катували йому душу. Проте цієї ночі він катував свою плоть. Голгофа! Скільки він про це говорив, скільки, як йому здавалося, думав, але ось раптом у кромішній пітьмі цієї вогкої і студеної ночі він виявив — ніколи він як слід не розумів, що значить нести свій хрест, поки не зазнав цього на своїй шкурі. Ні, хрест — це не знехтувана любов, як він собі раніше уявляв, не непереборна жага, не приниження й поразки, це реальний дерев'яний брус, що давить на стерті до крові плечі, і ще це гостре каміння, і ця вибоїста земля, які зараз здирають йому шкіру на ногах.

Напружуючи останні сили, він посувався вперед, і йому марилося, ніби перед ним маячать чиїсь худі плечі. Він чітко бачив кожен хребець, обтягнуті шкірою ребра, які здіймав переривчастий подих, і лілові рубці від ударів батога: невільник усіх часів, невільник одвічний.

Коли Ксав'є розпізнав невиразні обриси будинку, він востаннє перепочив, прихилившись до стовбура дерева. Це страждання плоті він сприймав усією душею, так, як сприймав обряд причастя. Він смакував його, зосереджувався на ньому, боючись чогось пропустити. Він поринав у безодню муки, невиразно відчуваючи наперед у цьому особливо витончені розкоші, без яких не може розвиватися особистість із вразливим сумлінням. Він почував тягар кожної сльозинки, кожної краплі поту чи крові в тому потоці, який тече у світі не лише через людську жорстокість, бо ж наше життя, наше чеснотливе життя взагалі неможливе поза цим невичерпним потоком.

Ксав'є підвівся, ступив кілька кроків, що відокремлювали його од розчиненого вікна бібліотеки. Тріпотіла на вітрі фіранка, що вирвалася за раму. На цей бік, окрім вікна бібліотеки, виходило тільки вікно ванної кімнати. Він легко проник у книгозбірню, і в першу мить серце йому тьохнуло: стара шкіряна канапа була порожня. Він обвів помешкання звиклими до мороку очима, але нікого не виявив. Тоді він черкнув сірником і побачив, що Мірбель залишив біля шматка хліба свічник зі свічкою. Він запалив свічку. Ковдра була складена на канапі. І тут з далекого кутка кімнати долинуло чи то зітхання, чи то зойк. Між стіною і старим сейфом, якого багато років не могли відчинити і шифру якого ніхто не знав, забився, згорнувшись клубком, хлопець. Подряпані коліна були підтягнуті до підборіддя. Він побачив хлопця в профіль. Ксав'є здригнувся — йому здалося — ця дитина мертва. Але це тривало одну секунду. Ролан просто спав, зморений, як це буває в його віці, коли сон сильніший за всі страждання світу. Ксав'є нахилився до нього, із останніх сил згріб хлопця в оберемок і неймовірним напруженням волі змусив себе донести його до канапи й обережно поклав. Під його скуйовджену голову він підсунув подушку, вкрив ковдрою худі ноги з

маслакуватими коліньми, зняв рвані сандалі і заходився розтирати крижані ступні. Ролан скрикнув і сів, злякано озираючись навкруг.

— Це я. Я з тобою, спи.

Очі в Ролана були розплющені, але він зовсім так і не прокинувся, одразу його голова впала на подушку. Тіні од вій химерно видовжили його набряклі темні повіки. Його тонкі риси спотворювала машкара дитячого розпачу, маш-кара з розмазаних сліз, шмарків і бруду. З роками він, певне, стане гарним... коханим... і чинитиме зло... Знову зіпхнутий у злидні, приречений на підневільну працю, він пригадуватиме цей світ, в який проник у дитинстві. На що він піде, щоб знову в нього попасти? Ціла доля, і доля заплутана, уже була написана на цьому маленькому брудному личкові. Ксав'є сидів на краєчку канапи, відчуваючи, як рвані шкарпетки прилипають до його закривавлених ступнів. Він неймовірно страждав, але навіть не ворухнувся. Він належав цій маленькій істоті, був зв'язаний з нею на життя і на смерть. Які ж докази він міг би навести для підтвердження своєї певності? Безумство вірити в таке! Суще безумство!.. Коли б Домініка побачила його закривавлені ноги, синяки на стертих плечах, вона стала б перед ним навколішки і з любов'ю обмила б його рани. Вона притулила б до своїх грудей його зболілу голову.

Малий спав таким глибоким, таким спокійним сном, ніби поринув у нього навіки. Стогін лісу став куди тихіший, він скидався тепер на колискову пісню. Ксав'є задмухнув свічку і виліз у вікно, причинивши віконниці. Він не став ховати драбини, а тільки поклав її під стіною. До дому він ввійшов через головний вхід і не помітив, що кожен крок його залишає на доріжці криваві сліди.

РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТИЙ

Мішель прокинулася вдосвіта. Вона одразу згадала про Ролана, відшукала на комину ключа, якого Жан на її прохання там залишив

увечері,— і поквапливо спустилася вниз, не помічаючи темних слідів у себе під ногами. Вона ввійшла до бібліотеки. Хлопець спокійно спав. Як дбайливо вкрився він ковдрою! І підклав подушку під голову... Де він тільки її роздобув? Чи це не та подушка, що лежить на канапі в їдальні? Вона розчахнула віконниці й озирнулася. І тоді вона побачила плями на килимі: кров! Вона похапцем відкинула ковдру. Хлопець не роздягнувся — він був у штанях і плетеній безрукавці. На його руках і ногах вона не помітила ні ран, ні подряпин. Його личко було не брудніше, ніж у ті дні, коли він "робив сцени". Найбільша пляма темніла під вікном. Вона відчинила раму, вихилилася надвір і в вогкій вранішній імлі побачила під муром драбину. Укривши знову Ролана, вона вийшла і тоді виявила в передпокої сліди крові — ці сліди пораненого звіра повели її зі східця на східець на другий поверх. Під дверима Ксав'є сліди уривалися. Вона зайшла, не постукавши.

Вікна й віконниці були відчинені. Рушники, теж усі закривавлені, валялися на підлозі посеред кімнати. Круг тазу, де він мив ноги, ще не висохла розбризкана вода. Мішель підійшла до ліжка; Ксав'є спав, повернувшись до стіни. Вона бачила тільки скуйовджений чуб, смагляве плече крізь роздертий рукав піжамної куртки і тонку волохату руку з обмотаними довкола зап'ястя чотками. Ксав'є постогнував уві сні. Вона торкнулася губами його шиї і чола: ні, жару не було. Вона вперше покликала його на ймення. Він розплющив очі.

— Ви поранені? Ви впали з драбини? Я бачила драбину... я все зрозуміла...

— Це пусте,— сказав він,— дрібниця... подряпав ноги. Хотів переконатися, що Ролан... Він ще спить?

— Так, але не розмовляйте, вам не можна втомлюватися. Покажіть-но садна.

— Я забруднив простирадла.

— Простирадла? І килим на сходах! І мату в бібліотеці... Господи, який у вас вигляд! Ноги всі в колючках.

— Учора я їх повитягав, скільки міг, але не всі.

— Ви йшли по лісу босий? Навіщо босий? Він мовчав, а вона не стала допитуватися.

— Вам не боляче?

Він похитав головою. її дотик був йому приємний. Мішель подумала: треба збігати по перекис водню. Жан, хвалити Бога, встає пізно.

Октавія встигне почистити і килим і мату. Мішель їй скаже, що в неї пішла носом кров. Холодна вода з крохма-лом змиє ці плями. Ксав'є попросив Мішель не зачиняти вікна: од вогкого повітря йому стало краще. Вона пішла, він почув, як вона постукала у двері до Октавії. Зі сходів долинув тихий шепіт. Очі його заплющилися. Він уже не страждав: йому було даровано перепочинок, щоб набратися сил і заспокоїтися. Мішель повернулася зі слоїком перекису водню, ватою і бинтом. Вона розчервонілася, бігаючи туди-сюди, і волосся в неї розкошлалось.

— Я відтягла драбину від дому,— сказала вона.— Я звеліла городникові забрати її. Зараз трохи щипатиме... Маю надію, ви не мазунчик, як Жан.

Які легкі були в неї руки!

— Не туго забинтувала? Чого-чого, а робити перев'язки я навчилася. Щоб Жан нічого не помітив, вам краще не вставати сьогодні з ліжка... Я книжки вам принесу.

Він запитав:

— Ви подбали про Ролана?

Вона відповіла, дивлячись йому в очі:

— Ради вас я зроблю що можу... але це небагато... Знаєте, Жан його ненавидить,— додала вона, помовчавши.— Іноді я аж боюся.

— Розумію,— промовив він.— Треба весь час пильнувати.

— Але хлопець і справді невдячний. Він усіх цурається. Зрештою, ви самі переконалися...

— Він любить лише одну істоту на світі — Домініку. Словом, він уже малий мужчина, йому треба когось обожнювати. Коли любиш дітей, від них нічого не можна очікувати у відповідь. Дитинство завжди невдячне: це закон. А Ролан до того ж ще й ревнує... О,— додав він, сміючись,— але я його кінець кінцем усе-таки приручу. Ще не було випадку, щоб я...

— Якщо він тут зостанеться. Жан рішуче проти того, щоб ми влаштували його в інтернат або просто віддали в школу. Він хоче повернути його до притулку. Хіба тільки... Так, я гадаю, щоб утримати вас тут, він згодиться його залишити. Але ж ви не збираєтеся присвятити себе цій дитині, яка вам ніхто?

— Одначе саме в цьому випадку мені найзрозуміліше, як треба чинити. А щодо всього іншого...

Ксав'є глянув на неї зовсім по-дитячому. Сидячи в ногах ліжка, Мішель нігтем зішкрібала стеарин зі свого халата. Вона не встигла ні причесатися, ні підфарбувати губи і раділа тому, що їй усе це зараз байдуже.

— Мене турбує лише одне,— озвалася вона по хвилі,— Жан навряд чи примириться з тим, що ви залишитеся у нас заради когось іншого... Особливо ради цього малого!..

Мішель відвела очі. Ксав'є застебнув піжамну куртку. Вона підвелася і заходилася прибирати в кімнаті, вилила в відро воду з тазу, позбирала брудні рушники. Він уявив, що коло нього ось так-от порається Домініка.

— Господи, що ви зробили зі шкарпетками! Вона підняла з підлоги лахміття брудної вовни.

— Не знаю, як вам і пояснити...— почав він.

— Не треба нічого пояснювати. Вам, врешті, і не слід переді мною виправдуватись. Я просто викину їх на смітник.

Вона знову вийшла — принести йому сніданок: краще було, щоб Октавія поки що не заходила до кімнати. Мішель спустилася на кухню, не відчуваючи ніякої огиди до зашкарублих від крові пошматованих шкарпеток, які несла, щоб "викинути в сміття", як казали в Ларжюзоні. Куховарка ще не прийшла, але Октавія вже варила каву. Мішель зібрала тацю, потім загорнула шкарпетки в стару газету і вже хотіла була викинути їх у помийне відро, що стояло під раковиною, та раптом передумала. "Ні, ні в якому разі... Я просто збожеволіла,— поміркувала вона.— Це ж брудні шкарпетки!" Але все-таки всунула згорток у кишеню халата і піднялася нагору.

— Яка розкіш! — гукнув Ксав'є, коли Мішель з тацею ввійшла до покоїв.— Кава! Ні, дякую, масла не треба... Чому, я охоче їм масло, але тільки не вранці.

— Я піду одягнуся і займуся Роланом,— промовила вона.— А Жанові скажу, що у вас жар...

Він заперечив — температури в нього нема.

— Але могла б і бути. Це не зовсім брехня, бо ви таки хворі.

Вдягнувшись, Мішель знову згадала про шкарпетки, загорнуті в газету, вона не знала, куди їх подіти. В костюмі її не було кишень, і їй спало на думку закопати їх у паркові. Надворі мжичило, трава була мокра, але Мішель дійшла до струмка. Вона вже надумала, куди іти: поряд з тим місцем, де Ксав'є з Роланом, сидячи навпочіпки, розглядали пуголовків, були зарості папороті осмондії. Вона вирвала кілька пучків трави з налиплими на корінні грудками землі, поклала пакуночок у ямку і позначила місце зверху каменем, як робила у дитинстві, коли ховала якусь стару ляльку або мертву пташку.

РОЗДІЛ ДЕСЯТИЙ

— Чого ж ти не пішов з месьє Ксав'є до церкви? Мішель зайшла до челядницької, суміжної з кімнатою

Октавії, щоб застелити Роланове ліжко; вона порозчиняла віконниці. Жовтневе сонце вдерлося в вікно разом із запахом прілого тополиного листя. Вона здивувалася, що пташка ще не випурхнула. Над вузькими плічками стирчала велика розчухрана голова. Ніс був червоніший від лиця і вже набирав викінченої форми, а рот ще лишався зовсім дитячим. Гарні темні очі дивилися кудись убік.

— Учора ввечері він попросив тебе піти разом з ним.

— Він сказав, що це не обов'язково, адже сьогодні не неділя.

— Ти міг би зробити йому цю приємність. Адже він стільки для тебе робить.

Ролан не виявив ніякого почуття вдячності Ксав'є за його турботу. Мішель повторила з притиском:

— Ти зостався в Ларжюзоні лише тому, що Ксав'є погодився з тобою вчитися. Отже ми доручили тебе йому: він бере тебе під свою опіку... Та відповідай же, коли до тебе звертаються! — крикнула вона.

Ролан оглянув її від ніг до голови, і вона відчула, що він помітив і безладно скудовчені пасма волосся, і брак косметики на лиці.

— Я нікого ні про що не просив,— сказав він нарешті.

— Тим краще з його боку, що він узяв це на себе,— наполягала Мішель.— Погано бути невдячним.

— Але ж я ні про що не просив.

— Ти безсердечний, хто-хто, а я вже це знаю на власній шкурі. Ну, вставай. І сідай за уроки.

— Мені не треба вчитися. Сьогодні четвер ^

— То йди собі куди хочеш. Щоб я тебе не бачила аж до вечора!

Вона вийшла, грюкнувши дверима, але згадала про Ксав'є і засоромилася свого спалаху і вернулася до кімнати. Ролан лежав долілиць, уткнувшись у подушку, і схлипував. Мішель нахилилась до нього.

— Ну, гаразд, заспокойся, я не хотіла тебе образити. Вона погладила його по голові, але він відкинувся до

стіни і накрився з головою простирадлом.

— Ну, глянь на мене, усміхнись.

Вона силоміць обіруч одірвала його голову від подушки і обернула до себе скривлене його, залите слізьми личко. Спершу вона не зрозуміла, що він белькоче.

— Якщо ви думаєте... Якщо ви думаєте, що це через вас...

— Ні, звичайно, не через мене...

— Якщо ви думаєте, що я хочу тут зостатися...

Але Мішель не розсердилася. Вона сумно розглядала це наїжачене лисеня, якого їй ніяк не вдавалося приручити.

— А ти думаєш, я хочу, щоб ти тут зостався? Що мені за радість стелити тобі ліжко!

Вона спустилася на перший поверх і тихенько відчинила двері кімнати досі ще темної. Це була Жанова кімната. Стоячи в темряві, вона прислухалася до спокійного віддиху чоловіка, до цього ритмічного пульсування живого потоку, нуртування життя в безвладному тілі, що підкоряється своїм таємним законам. Поволі її очі звикли до пітьми — осіннє сонце все ж просотувалося в кімнату крізь зачинені віконниці. Біліли простирадла, що окутували велике чоловіче тіло. Навіщо його будити? Спить, отже не страждає. Шляхетної ліпки вухо, хвилястий гарний чуб, який вона так любила, і міцна шия. Він лежав тут, зовсім беззахисний, а проте такий недоступний, невиліковно хворий. Вона могла торкнутися його рукою, губами, і все ж він був для неї назавжди втрачений.

Мішель подумала, що Ксав'є незабаром повернеться з церкви: він пішов туди вперше, відколи приїхав до Ларжю-зона. Вона задумалася: звідки взялося це живе серце, ця жива душа?.. Які бурі занесли далеко

від берега, в глиб посушливого суходолу цього морського птаха і зробили його в'язнем цього дому, цих дерев, цього заснулого чолові-

і у четвер у французьких школах не вчаться.

ка? Чого Жан чекав, чого сподівався? Він усе товк: "Ось побачиш! Побачиш! І у Ксав'є не стане терпцю няньчитися з цим неслухом. Він скоро втомиться, йому все набридне, він засумує... і тоді настане час. (Мішель добре знала, що в його устах це слово значить: "Настане мій час..." І вона гнала від себе цю думку.) "А може, це буде мій..." — думала вона. А чом би й зрештою й ні? Бріжітта Піян нізащо не допустить, щоб Домініка бачилася з Ксав'є. їхній перший пломінь згасне від розлуки, а стара певно вже подбає, аби їхні зустрічі не повторилися... Ксав'є ні в кого не знайде підтримки. "А я завжди буду тут: і вдень, і вночі, завжди".

Так, цю думку треба гнати від себе. Мішель убралася старанніше, ніж звичайно. Вона піде його зустрічати. Він, безперечно, буде причащатися, а отже затримається, адже до церкви він пішов задовго до початку меси, щоб устигнути висповідатися. Бідолашний священик! Що він подумав про цього грішника? Вона накинула на плечі твідовий плащ — звичайно вона надівала його тільки для поїздки в місто. Ксав'є вона побачила на повороті посиланої жорствою алеї. Мішель пішла скоріше, щоб наздогнати його. Але що ближче вона підходила до нього, то більше сповільнювала крок. Ксав'є ішов неквапом, похнюплений, він ніби прислухався до якогось далекого голосу, силкуючись розібрати неясні слова. Вона порівнялася з ним, але не посміла ні озватися до нього, ні навіть усміхнутися. Можливо, він її навіть не помітив.

РОЗДІЛ ОДИНАДЦЯТИЙ

— Це ви і є той юнак із Ларжюзона?

У Ксав'є зразу відлягло від серця. Отже священик знає, хто він такий, і його сповідь не здасться йому чудною. Бріжітта Піян, певне, уже говорила про нього зі священиком — звичайно, ще до скандалу, коли ще не пройнялася до нього лихими почуттями. Як добре, що цей священик не схожий на сільського бонвівана! Він був скоріше щуплий, бляклі очі дивились убік. Ксав'є уклякнув, він спробував укласти в канонічні форми каяття свої досить невиразні гріхи. "Так,— сказав священик,— розумію... так... так... І це все? Ну що ж, я не бачу в цьому нічого страшного... В тому, що ви завагалися на порозі семінарії, особливої вашої вини нема. Я дозволив собі сказати це одній літній дамі, яка цікавилася вами. Щодо деяких спокус і зваб, то я не бачу в них ніякого приводу для тривоги. Вони цілком природні, отже, не богопротивні. Покайтеся від щирого серця".— Він уже підняв руку для благословення, але Ксав'є, задихаючись, урвав його:

— Мені здається, панотче, я не зумів досить ясно розповісти вам усе... Ви не вважаєте мене за винного, а знаю, що я винний...

— Вас і прощено в такій мірі, в якій почуваєте себе винним — нетерпляче промовив священик, знов підняв руку й скоромовкою пробурмотів формулу розгрішення. До ризниці вбіг хлопчик, сказав: "Добридень, панотче!" і зняв з кілочка червоний підрясник.

— Звичайно, знову ні душі? — запитав священик.

— Ні, прийшла мадам Дюпуї.

— Ну так, я й кажу: нікого... Я хотів би поговорити з вами після меси, — сказав священик, повертаючись до Ксав'є.— Мені здається, я міг би вам допомогти. Але про деякі теми легше говорити не під час сповіді, еге ж?

Ксав'є кивнув і пішов до притвору, де хлопчик-служка запалював свічки перед образом Святої Діви. Ксав'є хотів перевірити в своєму

молитовнику, який сьогодні празник, але в притворі було надто темно. Йому пам'яталося, що це день святої Брігітти. Ксав'є несамохіть повторював слова молитви, які мимрив маленький служка, адже він сам відправив стільки мес! "Господи,— думав він,— не мине й чверті години, як почнеться меса, і Ти одвідаєш цей храм..." Він, як завжди, змушував сеое вимовляти застиглі формули молитов, які читають перед причастям і яких навчають на уроках катехізису, він затвердив їх з раннього дитинства. "Хто ж я такий, щоб насмілитися наблизитися до Тебе? Мене гнітить тягар гріхів моїх, мучать спокуси, мене терзають пристрасті, і ніхто не в змозі ні помогти мені, ні порятувати, окрім Тебе, о Боже..." — Ксав'є замовк, його кудись несло, він провалювався в безодню — безодню мовчанки, обожнювання й ніжності. Він насилу прочунявся, щоб подивитися, чи не пора підійти до вівтаря... Ні, ще не пора. І він знову зашепотів молитву, чіпляючись за канонічні фрази, щоб знову не звалитися в безодню: "Недужий, я йду до зцілителя, самотній і вбогий, я йду до джерела життя, невільник, я йду до свого пана. Творіння Господнє, я йду до Творця, в горі й печалі я йду до свого втішителя..."

Задзеленчав дзвоник, треба було йти до причастя. Служка забурмотів "сопШеог".1 Ксав'є, як завжди у таких

1 Сповідуюся! (Латин.) Католицька молитва, читана під час сповіді.

випадках, ніби роздвоївся. Одна половина його міркувала: "Все це суцільна сентиментальність... всі ці слова нічого не значать..." Він мав би розповісти Богу, який був тут, про Домініку, про Ролана, про Мірбелів... А втім, чи ж треба? Хіба він не несе їх усіх у собі? Навіть коли б він і захотів, то не зміг би спекатися їх. "О царю народів і упован їхніх надіє! О Востоце! Сяйво одвічного світла і сонце справедливості! О ключ Давидів! О джерело Єссея! О Адонаї!" Від-хлань знову розверзлася і поглинала його, але він відчував, що не можна залишатися в ній, тому що цей священик, який, мабуть, уже давно завершив відправу, ждав його і зараз кашляв і сякався. Ксав'є зробив неймовірне зусилля, опам'ятався і, заточуючись, рушив до ризниці. Священик уже був там.

— Випийте чашечку кави. Мадам Дюпуї, спасибі їй, щочетверга варить мені каву і топить грубу. Уроки закону Божого я проводжу тут. Тут дітям краще: в церкві страх як холодно.

Священик налив йому кави в пощерблену чашку, не дивлячись на Ксав'є.

— Ви правильно зробили,— раптом сказав він.— Авжеж, правильно зробили, що не вступили туди... Ось це я й хотів вам сказати...

Ксав'є сидів на дерев'яному ослоні, на якому звичайно сидять діти-хористи. Він підійшов до скрині, в якій зберігалося церковне начиння, поставив чашку на неї, а сам сперся ліктем на скриню. Так він і залишився стояти, плечима до світла.

— І знаєте, для мене в цьому немає ніякої трагедії. Я не бунтую, не озлоблений, взагалі не відчуваю себе нещасним. Але від цього моя порада стає ще вагомішою. Маю надію, я вас не шокую?

Ксав'є мовчки похитав головою.

— Знаєте, адже я що називається "хороший священик". Ніяких скандалів, ніколи ніяких пліток... Ніхто поганого слова не скаже...— і він ляснув пальцями.— Ми потрібні селянам тільки для хрестин, вінчання і відправи похоронної, та ще хіба для "причащання", як вони кажуть, зауважте, для причащання, а не для причастя, бо причащаються вони, це й так зрозуміло, тільки раз у житті. Але до мене вони добре ставляться. Мадам Дюпуї мені днями передала, що сказав про мене її зять, він у нас на вокзалі працює. "Порядний, привітний, послужливий і не надто набридає нам зі своїм Господом Богом!" Зрештою це лише доводить, що він ніколи не ходить до церкви, бо я проповіді готую дуже старанно: витрачаю на них цілу суботу. А все це я вам розповідаю, щоб ви зрозуміли: пораду цю дає вам людина врівноважена, яка бачить речі такими, як вони є, і яка принатурюється до обставин і не знає

матеріальних нестатків. Хай би хоч що казали, а професія ця не погана: тебе годують — хто курочку принесе, хто кролика і, звичайно, городину й садовину. Якщо хтось у парафії заколює свиню, мені вже неодмінно перепаде кусень. Узагалі — жити можна... Але щоб досягти цього стану спокою, я б сказав атараксії 1, я пройшов через роки жахливих страждань. І знаєте, треба було бути дуже сильною натурою і вийти з цього так, як я. У дитинстві я був схожий на вас, я все розумів буквально. Між іншим, не можна сказати, що я зовсім утратив віру, я й досі переконаний, що відправа Божа має певний сенс і, служачи месу, я не гаю часу даремно. Звісно, в дечому я зневірився. Зрештою, зрозумів, що й до чого. Але коли я був у ваших літах і навіть ще багато років тому... Ах, повірте мені, мій юний друже, не завдавайте собі цієї муки...

Він звів на Ксав'є свої бляклі очі й одразу ж одвів їх знову.

— Вибачте,— сказав він.— Я бачу, що я вас збентежив... Так, так! Бачу!

Він одним душком допив каву, витер носовичком губи, підійшов до Ксав'є і поклав йому руки на плечі.

— Ви прийшли до мене і мій обов'язок — сказати вам те, що я сказав.

Ксав'є звів голову і глянув на нього. Священик тут же опустив руки і засунув їх до кишені свого теплого жилета.

— Я добре знаю — за один день вас не переконаєш. Нам треба ще зустрітися. Але я мешкаю не тут, а в Балюза-ку. Тут я буваю лише в четвер та в неділю, а між месою і уроком Закону Божого ледве встигаю поговорити з парафіянами і відвідати хворих. Мені незручно просити вас прийти до мене в Балюзак, адже туди п'ять кілометрів. Але, може, пан де Мірбель туди позичить вам велосипед?

Ксав'є відповів якимсь безбарвним голосом, що йому неважко прийти і пішки.

— Справді? Ви прийдете? Отже, мої слова дійшли до

1 Абсолютний спокій духу (грецьк.).

вас. Є речі,— додав він, знизивши голос,—про які я не смію сказати вам тут, у ризниці, надто після сповіді, але сидячи при коминкові... Призначмо день! — вимовив він з якимсь дивним піднесенням.— Хочете — понеділок? Вам підійде?

Так, можна і в понеділок, але він зуміє вибратися лише надвечір. Вдень він учиться з Роланом.

— А ви не побоїтеся виїхати смерком і повертатися зовсім поночі? На дорозі ні душі, зустрінеш хіба що погонича мулів.

Ксав'є похитав головою і всміхнувся.

— Отже, понеділок, після п'ятої.

— Справді?.. А мені здалося, що мої слова образили вас. Я радий. Думаю, я не помилюся: я зумію примирити вас із життям, з простим і звичайним життям.

Священик узяв його руки в свої, але Ксав'є тихо випручався.

— Вам нема чого проходити через церкву,— сказав священик і відчинив маленькі двері.

— Не зачиняйте дверей, зараз прийдуть діти. Ну, до понеділка!

Ксав'є опинився на занедбаному цвинтарі і зразу впізнав те місце біля церковного муру, де він так довго клячав. Він пішов туди, але не опустився навколішки, а зостався стояти, упершись чолом у кам'яний виступ. Навколо нього пробивавсь крізь густий туман осінній ранок. Вітер ледь колихав білизну, розвішану на плоті сусіднього городу.

— Що з вами? Ви не захворіли?

Він відчув, як чиясь рука торкнулася його плеча, розплющив очі і побачив хлопця. Троє інших дітей стояли опо-даль. На всіх чотирьох були однакові фартухи з чорного сатину. Один із хлопчаків, мабуть, загубив пояс. Він тримав у руці Закон Божий, виданий бордоською єпархією. У хлопця, що озвався до Ксав'є, був огненно-рудий чуб, його бліде личко рябіло від ластовиння. У всіх інших, таких самих смаглявих, як Ролан, однакові очі, чорні, як шовковиця. Ксав'є відповів, що з ним нічого не сталося, просто в нього запаморочилося у голові, але тепер усе минулося. Рудань запитав, чи не треба йому чого-небудь.

— Панотець завжди має в ризниці каву.

Ксав'є похитав головою. Ні, йому нічого не треба. З чотирьох піднятих до нього голівок дві були в беретах. Він по черзі переводив погляд з одного хлопця на іншого. Звідки в ньому ця безмежна, незбагненна любов? Він не знав цих хлопців і він їх ніколи більше не побачить. А проте йому хотілося назвати кожного з них на ймення, якнайдовше не відпускати, довідатися всі подробиці їхнього життя, захищати від лиха, прикривати власним тілом. Дика пристрасть, божественна пристрасть!.. Атож, саме так! Пристрасть творця до свого творіння. Кілька секунд, стоячи у кропиві, Ксав'є, як йому здалося, спізнав — о безумство! — те саме почуття, яке спізнає Бог до най жалюгіднішого із своїх творінь... Двері ризниці знову зачинилися. Вітер поволі колихав простирадла, що сохли на садовому плоті. Боже мій! Цей священик учив їх Закону Божому. Саме йому було це доручено. Цей священик... Він із жахом подумав, що погодився ще раз із ним

побачитися, вислухати його. Він не боявся за себе, та все ж... Що відповісти? Там, у ризниці, його мов заціпило...

"Може, не доведеться тобі і говорити. Тебе просять тільки прийти!"

Звідки цей наказ, який звучав у його душі, звідки він, якщо не від нього самого?

Він пішов у Ларжюзон. Він і справді був поглинутий своїми думками, але постарався надати обличчю ще відчуженішого вигляду. Завдяки цьому йому вдалося щасливо поминути Мішель — вона не зважилася з ним заговорити.

РОЗДІЛ ДВАНАДЦЯТИЙ

— Залишити ложку й виделку для месьє Ксав'є? Октавія обернулася у дверях. Ролан, лежачи на животі,

переглядав номери "Магазен Шторескъ" за 1854 рік. Жан де Мірбель курив, притулившись плечима до коминка. Мішель плела, присунувши низький стільчик якнайближче до вогню.

— Можете прибрати зі столу,— сказала Мішель.— Але сир і хліб зоставте. Хоча він уже навряд чи повернеться. В таку погоду! Священик, мабуть, залишив його ночувати.

— Я вимагаю, щоб сьогодні всі двері були замкнуті, як завжди,— сказав Мірбель, не підвищуючи голосу.— І не здумайте йому відчиняти, якщо він прийде посеред ночі і постукає. Хай спить у стайні або в кущах дроку під дощем і хай він там здохне!

Мірбель раптом перейшов на крик. Його ліва нога посіпувалася. Монотонно дзюркотіли струмені води в ринві. Шум дощу не зливався з жалібним стогоном вітру, що розгойдував верхів'я сосон.

— Коли живеш у людей,— пробурмотіла Октавія,— і їси їхній хліб...

Останніх слів, вимовлених скоромовкою, ніхто не розчув. Коли вона зачинила за собою двері, Мішель запитала Ролана, чому він сміється.

— Я знаю, що сказала Октавія. Коли вас нема, вона часто бурчить...

Мішель допитувалася: що ж усе-таки сказала Октавія? Ролан тільки мотав головою, але нарешті відповів:

— Вона сказала, що тільки дурень повірить, що він пішов до Балюзака до панотця. Хлопець тиняється ночами не для того, щоб говорити зі священиком.

Мішель урвала Ролана:

— Не верзи казна-що! Іди краще спати, дурнику. Ролан заскиглив, ще нема десятої. Ось виб'є десяту,

тоді... Але як тільки Мірбель повернувся до Ролана і спитав нарочито солоденьким голоском:— Ти ще тут? — Ролан одним стрибком опинився біля дверей.

Ролан, звісно, чув, як Мішель гукнула йому навздогін: "Ти не хочеш мене поцілувати?" — але навіть не озирнувся. Мішель злегка знизала плечима й зітхнула:

— Це безнадійно.

— Невже ти це тільки нині зрозуміла? Ні, надія є: чимскоріш вернути його до притулку...

Мішель промовчала, і Жан сказав, що теж підніметься до себе в кімнату, і вже ставив решітку перед вогнем.

— Не треба. Я ще посиджу біля вогню. Я погано сплю, коли рано лягаю. Засинаю одразу, але через годину прокидаюсь і кручуся до ранку.

— Ти залишаєшся, щоб чекати на нього,— сказав Мірбель.

Вона не заперечувала.

— Якщо він не прийде до дванадцятої, я позамикаю всі двері. Не турбуйся.— Мішель помовчала трохи і спитала:— А як по-твоєму, чи є бодай часточка правди в базіканні Октавії?

— Ідіотка! — просичав він.— Яка ж ти ідіотка!

— Чому ідіотка? Невже ти гадаєш, що Домініка поступиться без боротьби? Ну, а він? Адже він зрештою її кохає... Він же такий самий, як усі...

Мірбель спитав:

— Ти так думаєш? — і повторив: — Ідіотка! Він відчинив двері і вже на порозі обернувся:

— Ви всі однакові: забрали собі в голову, що ви окраса роду людського і що нема хлопця, який міг би без вас обійтися... Ти щось сказала?

А що Мішель схилилася над плетивом і мовчала, зажадав:

— Повтори, що ти сказала?

Вона звела до нього своє вже змарніле обличчя: щоки, які він пам'ятав такими свіжими й пружними, вкритими золотавою засмагою, пообвисали і надали рисам жовчного вигляду. Він поклав долоню на чоло дружині і пошепки покликав її. Вона підвелася, плетиво і дротики впали на підлогу.

— От побачиш,— сказала вона палко,— ми ще вирвемося з цього мороку, ось побачиш!

На мить вона пригорнулася до великого байдужого тіла. Потім почекала, поки він піднявся у свою кімнату і причинив за собою двері, і тільки тоді вийшла в передпокій. Вона наділа пелерину й накинула на голову каптур. Мокрий вітер з дощем шмагонув її по щоці. Рвані хмари мчали на схід, і каламутне світло місяця виривало з пітьми примарні сосни, і сосни стогнали по-людському. Біла смуга посиланої жорствою алеї вела її, але вона не розрізняла калюж, і ноги раз у раз по кісточки утопали в воді. Підійшовши до все ще незамкнутої брами, вона почула кроки, а потім побачила його. В півсутінках він видався їй таким маленьким, таким тендітним, що в першу секунду вона навіть засумнівалася, чи ж він це. Він вів велосипед і не помітив би Мішель, коли б вона не окликнула його:

— Я турбувалася,— сказала вона.

Він зітхнув і сказав, що в нього були неприємні пригоди. Ліхтарик перегорів, він увігнався в купу каміння, трохи не потрапив під машину, а проїхавши кілометрів зо два, пропоров шину. Вони йшли пліч-о-пліч. Він прискорено дихав. Перед тим як увійти в дім, він витирав черевики і вибачився, що наслідить.

— Пусте. Сідайте до вогню, я зараз принесу хліба й сиру.

Ідучи, вона ледве глянула на Ксав'є, але, вернувшись із тацею, раптом ніби вперше побачила його. Він нахилився до коминка, його лице

з темними плямами неголених щік і підборіддя розчервонілося від яскравого полум'я. Він простягнув до вогню змерзлі руки, його великі черевики парували. Мішель дістала зі скриньки для шитва чистий носовичок і витерла ним його мокрі від випоту і дощу щоки й лоб. Потім вона стала навколішки і заходилася розшнуровувати його черевики.

— Не треба! *— запротестував він.— Будь ласка! Досить з вас і того разу. Я вже й так завдав вам чимало клопоту!

Йому було соромно, що вона знову бачить його жахливі ноги і ще раз почне їх лікувати, як тієї ночі, коли він приволік садову драбину... Аж раптом йому спала дивна думка, що його ноги викличуть у Мішель огиду, і це добре. Отож-бо він перестав пручатися й сидів у кріслі, мов закляклий. Він почув, як зітхала Мішель:

— Бідні, бідні ноги...

Потім вона підвелася і засунула руку йому за комір сорочки.

— Та ви наскрізь промокли! Хіба ж можна отак сидіти? Суще безумство! Негайно здіймайте сорочку! Я принесу вам піжаму. Треба вас розтерти одеколоном...

Коли вона вийшла, він жадібно накинувся на сир і на хліб і душком вихилив склянку свого улюбленого вина — гравського. Мішель повернулася з піжамою, хатніми капцями, рушником і одеколоном і сказала, що він уже виглядає краще. Ксав'є тим часом скидав піджак, грубововняний светр і сорочку. Він покірно дав розтерти себе одеколоном, тішачись теплом, що розливалося по тілу, відчуваючи від цього якусь звірячу радість. А в думках він перебрав те, що добрі дві години втокмачував йому балюзакський священик: що християнство істинне такою ж мірою, якою міфи виражають якусь істину, що меса має глибокий сенс, але це не означає, що під час відправи Божої діється щось містичне, і що віра в букву Святого Письма потрібна тільки кволим

натурам і простакам і не достойна справжньої людини, що людське начало проявляється в поступовому звільненні від буквалізму віри, але що слід шанувати тих, хто його потребує... Від різкого запаху одеколону Ксав'є нудило. Він раптом підхопився, йому уявилося, ніби якісь густі тенета зараз обплутують і чиясь могутня рука вже витягає його з глибини вод.

— Я зовсім знесилів,— сказав він тихо.— Мене так і хилить на сон...

Мішель не встигла відповісти, як він зник. Вона могла б подумати, що все це був сон, якби перед коминком не стояли рвані шкарбани, а в руці вона все ще не тримала рушника.

Ксав'є принишкнув, ніби заєць у норі. Десь грюкнули двері. Його очі не одривалися від двох конвертів, покладених на його подушці. Ці два листи прийшли, мабуть, з пообідньою поштою: велике, гостре й похиле письмо його матері, письмо вихованок монастиря Серця Ісусового, і прямий, наче хлоп'ячий скоропис Домініки, привченої конспектувати лекції. Ксав'є підніс її листа до губів і довго вдихав запах конверта. Але ні, треба спочатку прочитати материне послання. Звичка шанувати старших узяла в ньому гору навіть і без свідків.

Ніби поринувши у крижану воду, він почав читати листа з середини:

"Не знаю, як і дякувати Бріжітті Піян, вона так делікатно зуміла в присутності твого розлюченого батька порушити тему, про яку — як ти здогадуєшся — мені говорити огидно. Вона особливо підкреслювала те, що психіатрія (я не певна, чи правильно написала це надто вчене слово) змінила за останні роки наше розуміння казуїстики 1 (ще одне слівце з лексикону Бріжітти Піян!). Колись вона була знайома з одним вельми достойним священиком, уже давно померлим,— абатом Калу, який пояснив їй, що в нинішні часи наука допомагає нам зрозуміти, як Боже милосердя спрямовує наші долі, обтяжені спадковістю... Все це надзвичайно складно! І я не можу сказати, чи пощастило Бріжітті Піян

заспокоїти твого батька. Внаслідок цієї зустрічі було вироблено ультиматум: ти повинен негайно повернутися до отчого дому і дати слово не покидати його більше без нашого на те дозволу. Ти знову станеш одвідува-ти лекції на юридичному факультеті і перебуватимеш під нашим пильним наглядом. Якщо протягом тижня ти не повернешся додому, батько викреслить тебе з заповіту, зречеться тебе, і ти вже не зможеш розраховувати на бодай найменшу матеріальну допомогу з його боку. Отож, ти зостанешся без усяких засобів до існування, якщо не рахувати тих цінних паперів, що залишив тобі в спадок дядько Кордес. Але ти й сам розумієш: сто п'ятдесят тисяч франків... на них не дуже розживешся".

Ксав'є впустив на килим біля ліжка сині аркушики, помережані великим, гострим і похилим письмом, і не став їх піднімати. Він узяв другий конверт і знову підніс його до губів. Лист був майже діловий, без усяких ніжностей; весь

1 Богословська дисципліна, що застосовує загальні догматичні положення до окремих випадків (казусів).

присвячений докладним вказівкам. Домініка виконала його прохання і поговорила зі своєю колежанкою, яка бере дітей на повний пансіон. У разі потреби вона залишить для Ролана місце. "Якби ж це вплинуло на вас, Ксав'є, щоб ви залишили Ларжюзон!" Вона нічого не додала більше до цього побажання. Домініка чекала від нього того, що вимагали його батько-мати. Він має повернутися додому і знову стати студентом. Домініка буде з ним потай бачитися, де йому захочеться. Нічого поганого тут нема... "А ось у Ларжюзоні,—подумав Ксав'є,— я сію зло уже самою своєю присутністю". Домініка писала: "Що може утримати-вас у Ларжюзоні, коли Ролан буде зі мною? Ручаюся, що ви не відповісте мені, що залишаєтеся через цих жахливих Мірбелів. Що ж тоді? У Ларжюзоні більше немає нікого, хто міг би вас зацікавити. Ви ж не пожертвуєте Роланом і мною ради дерев у парку".

Ксав'є зітхнув. Вона ще не знала, що в його життя ввійшов цей священик. Він стояв на його шляху до неї, мов чорний хрест, останній хрест, що його треба повалити, щоб дійти до Домініки. Так, повалити, але не для того, щоб завдати його собі на плечі.

Про те, що сталося між ним і балюзакським священиком під кінець довгої розмови про міфи,— їх не треба розуміти буквально, а тлумачити, — Ксав'є намагався не думати. Перед його очима й зараз стояв цей кабінет на другому поверсі, весь заставлений книжками, які належали покійному аба тові Калу, про якого саме нагадала його мати в останньому листі... Книжки ці абат заповів Жанові де Мірбелеві, але той так і не поцікавився ними. "Богословський мотлох..." — як сказав нинішній священик. Ксав'є, котрий не розтулив за цілий вечір рота, запитав, чи священик пам'ятає, що привело його на цю стезю. Як зважуєшся зробити такий крок? Чим повна була його душа, коли він стояв навколішки перед єпископом? Якою пристрастю? Священик завагався. "При наймні в мені не було ні грана честолюбства— сказав він,— ані тіні розрахунку".— "Що ж тоді? Що?" — він відповів: "Я був під сильним впливом, я гадав, я надіявся..." — І затнувся. Тоді Ксав'є сказав: "Може, ви просто любили? Лише любов пояснює безумство деяких вчинків. Але ж не можна любити ідею, не можна любити міф!.." Тут священик владно урвав його: "Можна любити того, хто вмер майже дві тисячі років тому, це правда. Я — тому доказ, як і багато інших. Але як він мене одурив, як він ще

нас усіх одурює з віку в вік,— додав він тремтячим голосом.— Я стільки молився, я стільки благав... У вашому віці сам ставиш запитання і сам же на них відповідаєш, а здається, що це мовить Бог. Ще не знаєш, що сподіватися нема на кого..."

Світло лампи падало так, що священик здавався чорним силуетом, прицвяхованим до стінки. І тоді Ксав'є вимовив цю безглузду фразу (чи він вимовив її справді?):

— А проте я тут. Я прийшов.

Той довго дивився на нього в очі і нарешті сказав:

— Ви прийшли, щоб я перешкодив вам завдати на плечі тягар, для людини непосильний.

А Ксав'є у відповідь:

— Я прийшов, щоб допомогти вам нести ваш хрест... а може, щоб нести його замість вас.

Священик зітхнув:

— Божевілля! А Ксав'є:

— Оце божевілля і є істина.

Священик звів на нього свої голубі вибляклі безвії очі. А потім Ксав'є взяв плаща. Священик з гасовою лампою в руці спускався по сходах першим і говорив:

— Обережно, ось оцей східець.

Ксав'є підняв комір свого габардинового плаща і вже взявся за клямку.

— Послухайте мене! — заблагав раптом священик. Ксав'є обернувся. — Не робіть цього.

Ксав'є сперся на двері. Священик поставив лампу на східці.

— Не вступайте на цю путь. Ксав'є пробурмотів:

— Я вас не розумію...

— Та ну, ви чудово розумієте. Ви надто хоробрий, ви грішите з хоробрості,— додав священик.

— Ні, я боягуз, і Бог це знає.

Священик знову довго дивився на Ксав'є, такого тендітного в старенькому габардиновому плащі, потім одвів очі.

— Мені жаль вас,— промовив він.— Не беріть на себе такої ноші.

Хлопець запитав:

— Якої ноші? Священик прошепотів:

— Моє життя. Вам це не до снаги, вона вас розчавить.

Священик потім пригадав, що слова "Вона вас розчавить" він сказав ніби несамохіть. А Ксав'є йому відповів:

— А якщо все це неправда? Якщо все це тільки міф?!

— Так, міф... Але я ніколи не заперечував, що за ним криється...

— Що ж за ним криється, панотче? Священик сухо відповів:

— Щось недовідоме, і вам краще в це не втручатись. Ксав'є прояснів і сказав:

— В вас живе віра. Священик похитав головою.

— В широкому значенні цього слова? Авжеж! Я вірю в приховані сили, з якими нерозумно гратися.

Ксав'є повторив:

— Ви вірите!

— Я вірю в якусь могутність, і вона, може, зовсім не те, що ви гадаєте. Не дайте їй увійти в ваше життя.

— Вона вже ввійшла в моє життя,— проказав Ксав'є тихо,— бо ви ввійшли в моє життя. Ніхто не в змозі нікого кинути.

Священик пробурмотів:

— Так, що правда, то правда... Один із моїх співбратів,— додав він після хвилини роздуму,—зв'язаний з жінкою... І добре знає, що навіть коли він її покине, вона все одно назавжди залишиться в його житті...

— Скільки справ доводиться вам залагоджувати! — зітхнув Ксав'є.— Всі ці складні особисті взаємини, любов, дружба — за все ми будемо відповідати. Питання "Де брат твій?" буде нам задано стільки разів, скільки ми за наше життя володіли чиїмось серцем, чиїмось тілом, і в горі, і в радості...

— Ідіть собі! — гукнув священик.— Дайте мені спокій! Він розчахнув двері, схопив і випхав Ксав'є надвір.

РОЗДІЛ ТРИНАДЦЯТИЙ

Що ще чекає його попереду, якщо він піде далі? Він пам'ятає дорогу на схилі горба, де вони гралися дітьми,— вона, здавалося, упирається в небо. Це місце вони тоді називали кінцем світу. Нічого немає за межами цієї кімнати, цього дому, цієї ночі. І навіть сам винуватець цього руйнування зник, вирвавши з серця останню ніжність.

І раптом Ксав'є віднайшов спокій, повний спокій, але він не знав ще, що це і є розпач, глухий розпач — його не можна вилити сльозами, він жене свою жертву по вузькому коридору до єдиних дверей. Досить їх одчинити, і ти заспокоїшся назавжди. О сон! О бідне серце, що вміло тільки любити! О пам'яте, в якій нарешті все стерлося — всі імена й обличчя, що ховалися в її глибинах!

Ксав'є відчинив вікно і штовхнув віконниці. Ні вітерця, верхів'я дерев застигли в непорушності, ніби скам'яніли. Навіть сосни, що ніколи не сплять,— спали цієї ночі. Тиша стояла така, що було чути, як жебонить струмок у вільшанику, там, де Роланів острів. Йому згадалася повалена сосна, на якій вони сиділи з Домінікою. Мабуть, це мертве дерево ще довго проваляється, може, воно тут нікому не потрібне і згниє пізніше, ніж живе тіло, що вихилилося оце в вікно і вже наполовину віддане холоду ночі... Ксав'є спало на думку, що навряд чи він розіб'ється на смерть, коли дасть зараз собі волю, мабуть, зламає ноги, та й годі... Хіба що вдариться головою!.. Він рвучко обернувся, довго ждав, ніби сподіваючись побачити когось, хто штовхне його в темноту. Ні, нікого тут не було. Нікого — тільки розгублене обличчя в дзеркалі над коминком — лице підлітка з розкуйовдженим чубом, що дивилося в очі. Нараз у ньому ворухнувся жаль до самого себе. Поволі провівши долонею по лобі, по опущених повіках, він тихо сказав: "Бідолаха ти, бідолаха!" Йому хотілося, щоб хтось був зараз із ним, байдуже хто, аби якась істота, жива, як і він, і, як і він, смертна. Він подумав про Ролана, котрий спав зараз у мансарді.

Сходи, що вели на горішній поверх, рипіли. До того ж вони не були вистелені доріжкою. Він зупинився й прислухався — чи всі в домі поснули? Двері до кімнати, де спав Ролан, стояли прочинені, світло нічника падало на площадку, наче місячне світло... Був такий час, коли Мірбелі ще панькалися з Роланом, а він, виросли у сирітських дортуарах, боявся спати сам у темряві, і йому дозволяли залишати на ніч цю тьмяну лампочку... Очі Ксав'є, призвичаєні до півсутіні сходів, розрізняли тепер кожну річ: светрик і штанці, кинуті жужмом на стільця, грубі черевики з шнурками у вузлах, що валялися посеред кімнати. На тумбочці коло постелі лежали старе пташине гніздо, рогатка, блокнот, листи від Домініки в конвертах і брудна носова хусточка. Нічник висвітлював на стелі темні плями патьоків, схожі на обриси незвичайних континентів. Ксав'є обережно сів на край ліжка. Хлопчак так тихо спав, що здавалося — він не дише. Він був нерухомий, як і природа цієї ночі, він ніби скам'янів, як і вона,— охоплений супокоєм, супокоєм не цього світу. А проте він був живий: звірячий дух життя і теплота наповнювали кімнату. Ксав'є сидів біля цієї живої істоти, як сидять біля вогню, він відігрівався. Хлопчак лежав на боці, з-під ковдри виглядало худеньке плече. Чуб на потилицю скрутився клинцем. Ксав'є сидів нерухомо: він відновлював сили. Дивлячись на цю заснулу звірючку, він знову серцем відчував Бога. Тіло людське, людська душа... оце і все, що треба, щоб ти вернувся сюди, Господи. Ксав'є не міг нічого сказати цій дитині, не міг навіть торкнутися губами її чола, він міг тільки молитися за неї. Яке жагуче прагнення жертвувати собою ради іншого! Це вічне: "Хай я замість нього", ця вічна потреба прийняти на себе чиюсь лиху долю. Якесь безумство! Але до нього вже повернувся цілковитий спокій, чи, скорше, він знову відчув цей спокій, бо завжди був певний, що ніколи не втрачав спокій. Спокій, що сповнював його душу радістю і водночас лякав тим, що він провіщав.

— Ти що тут робиш?

Ксав'є підхопився. У дверях стояв Мірбель у білому купальному халаті. Малий прокинувся, сів на ліжкові, побачив їх обох і розплакався. Мірбель перепитав:

— Що ти тут робиш? Ксав'є буркнув, затинаючись:

— Не знаю.— Похнюпившись, він немов застиг.

— Не знаєш? Справді?

Мірбель підійшов до ліжка, нахилився до хлопця, який тер очі і пхикав, відвів його руки і заглянув йому в сонне, опухле від сліз личко.

— Що він тобі зробив? Кажи, коли тебе питають! Ролан ридав уголос і белькотів крізь сльози, що він спав

і що він нічого не бачив.

— А що він міг побачити? — запитав Ксав'є.— Я раптом стурбувався за нього і прийшов перевірити, чи не захворів він.

— Він захворів?

— Ні, він спокійно спав.

— Щойно ти сказав, що не знаєш, навіщо ти прийшов сюди. Довго ж ти придумував виправдання...

Ксав'є стояв, похнюпивши голову.

— А чому ж ти не пішов, коли переконався, що він спокійно спить?

Ксав'є сказав:

— Не знаю,— і помовчавши, додав упівголоса:— Я, здається, молився.

Мірбель знизав плечима і почав декламувати, навмисне затинаючись, як школяр на уроці:

Стоїть, схилившись, серафим О край дитячої постелі, Немовби над лицем своїм, Відбитим у лісній купелі. "Ми двійники, впізнав мене? — Говорить той.— Іди зі мною, Підем по щастя неземне..."

Мірбель замовк, його душив сміх. Ксав'є нахилився над Роланом і тихо приказував:

— Заплющ очі, малий, це все пусте, спи. Ми не даємо йому заснути,— сказав він, звертаючись до Мірбеля.

— Щось ти пізнувато виявляєш делікатність. Тобі не здається?

А Ксав'є тим часто поправив простирадло, підіткнув ковдру і сказав Роланові:

— Обернися до стіни... Залишимо його самого.

— Ходімо.

Ксав'є вийшов першим. Він відчував на потилиці подих Мірбеля, який ішов слідом. Ксав'є не посмів зупинити його, вони разом зайшли до кімнати. Мірбель причинив за собою двері, обернувся до Ксав'є і сказав:

— Пора вас розлучити.

Ксав'є не зводив очей з Мірбеля, а той вивернувся в кріслі, ніби збирався просидіти так цілу ніч.

— Вам би краще піти спати,— сказав Ксав'є.

— Який уже там сон...— зітхнув Мірбель. І витягнув свої худі волохаті ноги.— Ти, мабуть, знати нічого не знаєш. Але пора вже вас розлучити, тебе і малого. Ти не замислюєшся над цим. Ти чудовий приклад того, як нице маскується високим, а погане видається за хороше. Але, на твоє щастя, я тут — і я тебе врятую.

Ксав'є дивився на нього мовчки.

— Одне слово, вісімнадцятого я одвезу хлопця назад у притулок. Це вже вирішено.

Ксав'є запитав:

— Це що — погроза?

— Та ні, я повторюю: справа вирішена.

Ксав'є одразу ж забув про все, що сталося в Ролановій кімнаті між ним і Мірбелем, забув і про те почуття сорому, яке він пережив під час цієї жахливої сцени, його мозок працював напружено й чітко, він знов обмірковував свій план влаштування Ролана. Адже Домініка підтвердила в листі, що він цілком реальний. Він оддасть Роланові ті сто п'ятдесят тисяч франків, що успадкував від дядька Кордеса. Вони влаштують хлопця на повний пансіон до учительки, Домініка з нею вже домовилася. Ролан учи-тиметься в парафіяльній школі святого Павла. Він не слухав Мірбеля.

— Ми знову опинилися вдвох, як у поїзді. І знову в нас пробудиться інтерес один до одного. Та сама ситуація викличе ту саму симпатію, от побачиш! Звичайно, нам тут не пощастить розмовляти так вільно, як у купе... Адже тут Мішель. Але до всього можна звикнути, часто перестаєш помічати людей, з якими живеш під одним дахом. Ми на неї не зважатимем! — викрикнув він з веселою жорстокістю.

— Я думаю, що зможу...— урвав його Ксав'є.— Я сподіваюся, що ви мені не відмовите в цьому... Я хочу провести Ролана вісімнадцятого числа...

Мірбель підвівся і підійшов до Ксав'є.

— Не говори мені більше про цього хлопця. Я повертаю його в звичну для нього стихію: в притулок. Там він буде як риба в воді. А тобі що до цього? Чого ти боїшся? Виходить, ти не надто довіряєш Провидінню!

І знову, зображуючи школяра, він продекламував:

Він щедро пташкам роздає пашнину, Не знала доброта його ніколи впину.

— Ці два Расінові рядки були озаглавлені "Божа доброта". А хрестоматія називалася "Козуб дитячих мрій". З неї черниці, які навчали нас розуму, вибирали вірші, щоб ми їх задовбували напам'ять.

— Ви з Мішель зіпсували Ролана своїм укладом життя, у нього з'явилися чужі йому звички,—сказав Ксав'є.— Ви відповідальні...

— Годі! Я не збираюся говорити з тобою про цього виродка! Погодься, що твій підвищений інтерес до нього принаймні дивний.

Ксав'є заплющив очі і тихо повторив майже благально:

— Ідіть собі, дайте мені спокій...

— Жалюгідна християнська душиця! Ти не смієш глянути правді в очі!

Ксав'є молився про себе: "Господи, не допусти, щоб цей чоловік посіяв у моїй душі насіння ненависті й огиди до людей! Не дай йому затруїти криниці..." — І здивувався, коли в нього раптом вихопилося:

— Чи я зцілюся коли-небудь від знайомства з вами?

— Ось! Нарешті! — вигукнув Мірбель.— Довго ж мені довелося чекати! Ти признаєшся, що я дошкулив тобі... Більшого я не вимагаю,— додав він зі сміхом,— принаймні поки. Заспокойся, я піду, ти виспишся. А завтра почнемо нове життя.

Мірбель нервово ходив по кімнаті й потирав руки.

— Але, будь ласка, не змушуй Ролана учитися. Хай він спокійно проведе ті кілька днів, що йому залишилося жити тут. Я звільняю тебе від уроків з ним. Домовилися? Так?

Ксав'є відповів байдужим голосом:

— Я більше не буду вчити з Роланом уроків і перевіряти його зошити.

— Ох! Тупа голова! — вереснув нараз Мірбель.— Я розвалю її тобі к бісовій матері.

І він простягнув до Ксав'є руки з розчепіреними пальцями. Побачивши його перекошене обличчя, Ксав'є відступив на крок. Мірбель тут же схаменувся й опустив руки.

— Ти не повірив? — спитав він тихо.— Скажи, адже ти не повірив, що я можу зробити тобі зло?

— Я не злякався.

— Невже ти думаєш, що я можу... Тих, кого люблять, не вбивають.

— Можливо, ми стоїмо перед вибором,— сказав Ксав'є.— Або вбити тих, кого любимо, або вмерти за них.

Мірбель зітхнув:

— Єй третя можливість: бути люблениим тим, кого любиш. Чи існує на світі таке щастя?

Ксав'є сказав, дивлячись убік:

— Авжеж, існує. А зараз ідіть собі. Мірбель запитав майже несміливо:

— Ти не сердишся? Ти мені простив?

Ксав'є кивнув. Зоставшсь один, він замкнув двері і сів коло столу. Цієї ночі він написав на аркуші, видертому з шкільного зошита: "Заповідаю Роланові, дитині, взятій з притулку..." і таке інше, що пишуть у таких випадках.

РОЗДІЛ ЧОТИРНАДЦЯТИЙ

Хоча відправи того дня не було, Ксав'є встав і пішов до церкви, як тільки крізь щілини віконниці стало пробиватися світло. Він простояв на своєму звичному місці біля церковного муру в густій росистій траві, поки не відчинилася пошта. Він послав Домініці телеграму з проханням одразу ж по її одержанні подзвонити йому в Ларжюзон. За його підрахунками вона встигне подзвонити перед тим, як Мірбель спуститься вниз, а Мішель у цей час буде, як завжди, на кухні.

І справді, йому пощастило зняти трубку, перш ніж дзвінок почули. Домініка відповіла йому з несподіваною покірністю. Вони домовилися

зустрітися післязавтра в ба-люзакського священика. Ксав'є приведе з собою Ролана. А вона тим часом остаточно домовиться з подругою, яка готова взяти Ролана в свій пансіон. Домініка взяла на себе всі клопоти в Опікунській раді, де батько однієї з її учениць обіймав важливу посаду. Усе було просто, здавалося, перепон на шляху у Ксав'є більше нема. Залишилося тільки умовити малого: він, звичайно, згодиться, коли почує, що його чекає Домініка. Та все ж краще приготувати його загодя. Де його знайти? В домі його не було. Октавія сказала, що він побіг до струмка. Знову промочить ноги. Що ж, так йому й треба. Либонь, ще простудиться і застрягне тут, не приведи Господи! Октавія також його ненавиділа, бо їй "доводилося обслужувати й цього підкидька..."

Ксав'є побачив Ролана на повороті алеї. Хлопець — берет натягнутий на вуха, руки в кишенях — весело гилив перед собою шишку, ніби й гадки не мав, що його от-от кинуть у вир. Він довго прицілювався, розгойдуючи важкий, кований черевик, перш ніж ударити по шишці, посилав її далеко вперед, і знову скакав за нею, мов цапеня. Він не бачив Ксав'є, що стояв за сосною. Діти не люблять, коли дорослі підглядають за їхніми іграми. Це Ксав'є знав. Ось чому він не окликнув Ролана, обійшов навколо дому і начебто випадком зіткнувся з хлопцем.

— Ти ходив прощатися з островом? Ролан відповів, насупившись:

— А нащо? Це ж не людина...— і хотів був зайти до будинку, але Ксав'є поклав йому руку на плече.

— Стривай. Я хочу з тобою поговорити... Як ти гадаєш, що буде з тобою?

— Звідки мені знати...— буркнув малий і раптом додав:— Мене віддадуть якимось людям... Я хочу влаштуватися учнем і заробляти гроші.

— Але ти любиш книжки. Хіба ти не хочеш учитися?

— Я більше хочу заробляти. І взагалі мене ніхто не спитає. А власне... Чого це вас обходить? — процідив крізь зуби Ролан, одвернувшись.

— Припустімо, що мене це зовсім не обходить. Але, може, є хтось інший, кого...

Малий знизав плечима.

— Балакайте собі, як хочете...

Він сказав не підвищуючи голосу, але грубо і став підійматися на перші східці. Ксав'є притримав його за руку.

— Мадемуазель Домініка непокоїться за тебе. Вона хоче тебе бачити.

Хлопець повернув до Ксав'є надуте й недовірливе личко і запитав:

— А ви звідки знаєте?

— Вона мені телефонувала сьогодні вранці. Тільки не кажи про це нікому. Вона приїде по тебе в четвер і чекатиме тебе в Балюзаку. Я проведу тебе.

— Що вона може для мене зробити? Нічого! В неї нема грошей.

— Це не твоя справа. Довірся їй і мені. Ролан спитав тихо:

— Ви поберетеся?

Ксав'є відвів очі, щоб не бачити хлопця, і сказав (ніби сам щойно про це дізнався):

— Ні, Ролане, вона не буде моєю дружиною. Я ніколи не одружуся. Ніколи не матиму дітей, не матиму нікого, окрім тих хлопців, що їх довірять мені, як довірили тебе.

І він провів долонею по непокірній стриженій потилиці Ролана. Ролан запитав:

— А чому ви мною цікавитесь? Адже я нецікавий.

— Ти цікавий і мені, і Домініці. Ми цікавимося тобою тому, що ми тебе любимо.

— Ви мене любите? Мене? Таке вигадали! Ролан сміявся і хитав головою.

— Ти не віриш?

— Я ж вам ніхто.

— То й що? Домініка тобі теж ніхто, а ти ж її любиш. Він сказав:

— Це інша річ...— І замислився. Потім запитав у пориві радості:— То я побачу її в четвер? Це не вигадка?

— Ти не тільки її побачиш, ти поїдеш із нею. Але знай — це секрет.

Ролан повторив:

— Це не вигадка? — Він не всміхався, але його личко променіло.— Ходімо разом попрощаємося з островом,— сказав він раптом.— Хочете?

Ролан схопив Ксав'є за руку і потягнув за собою по алеї. Вони не примітили, що у вікні другого поверху, припавши лобом до шибки, стояв

Мірбель. Він розчахнув вікно і зробив у їхньому напрямку такий рух, ніби прикладав до плеча невидиму рушницю.

РОЗДІЛ П'ЯТНАДЦЯТИЙ

Октавія позбирала зі столу порожні чашки, поставила їх на тацю і вже взялася за клямку.

— Мадам знає,— сказала вона, не обертаючись,— що малий забрав з собою усі свої речі?

— Які речі? — неуважно спитала Мішель, не відриваючись від роботи.

— І шафа, і комод порожні.

Мірбель відклав книжку, яку читав, і запитав, де малий.

— Я дозволила йому провести Ксав'є в Балюзак. Вони пішли пішки й обіцяли вернутися надвечір.

— Ти бачила їх, як вони виходили?

Мішель підхопилася. їй пригадалося, що Ксав'є ніс рюкзак.

— Я подумала, що він прихопив з собою харчі.

Вона квапливо вийшла з їдальні. Жан — за нею. Вони разом піднялися в мансарду, де спав хлопець. Так, шафа була порожня. В шухлядах вони теж не знайшли нічого, крім старої мильнички з дірчатою накривкою — "щоб коники дихали". Октавія теж, бурмочучи собі під ніс, піднялася в мансарду. Вона відчувала, що в домі щось відбувається. Мабуть, месьє Ксав'є на те й приїхав до Ларжюзона, щоб викрасти

Ролана. Значить, щось йому від нього треба! З такими знайдами всяке буває.

Мірбель спустився на другий поверх, відчинив двері у кімнату Ксав'є і з порога побачив, що Ксав'є не забрав своїх речей: на підлозі валялася ношена сорочка і пара давно не чищених черевиків. Валізка стояла, між шафою і стіною.

— Цей повернеться,— сказала Мішель.— Чому ти супишся? Ми здихалися дитини. Хіба тобі не цього хотілося?

Мірбель вийшов з кімнати, нічого їй не відповівши. Вона рушила й собі слідом. Він підійшов до телефону, погортав телефонну книжку і подзвонив у Балюзак. У темній бібліотеці було холодно. На столі, за яким діти колись робили літні завдання, валялися здохлі мухи.

— Алло! Це дім священика? Можна попросити до телефону месьє Дартіжелонга?

Мішель сягнула рукою по трубку, але Мірбель люто відштовхнув її.

— Це ти? Ти повернешся надвечір?.. Сам? Так, я розумію... Та ні, я зовсім не втратив до нього інтересу... Поживемо — побачимо.

Він говорив рівним глухим голосом. Повісивши слухавку, він сказав Мішель:

— Не ходи за мною назирці. Облиш мене самого. Вона вийшла на ґанок і дивилася йому вслід, поки він

зник у пітьмі.

А в цей час балюзакський священик говорив Ксав'є тоном змовника:

— Я залишу вас наодинці з нею. Автобус приїде лише за чверть години. Хочете, я поведу малого в сад? Ви зможете спокійно поговорити...

Ксав'є похитав головою. Священик вийшов, але Ксав'є і Домініка так і залишилися стояти в різних кутках кімнати. Ролан прилип до Домініки, наче сарненя до сарни. Вона розказувала про свої походи до Опікунської ради, про всі формальності, які їй довелося залагодити. Ксав'є не слухав, що вона говорить, він тільки дивився на неї.

— Ні, не дякуйте мені. Моя заслуга невелика. Я займаюся справами Ролана, щоб не втратити вас. Це єдиний засіб вас зберегти.

— Тепер я Роланові не потрібний,— промовив Ксав'є.— Від цієї хвилини я вже не відповідаю за нього.

Вона палко заперечила, що не стане одна займатися Роланом, що вона згодна лише на роль посередниці між ним і хлопцем. Ролан позирнув у вікно і вигукнув:

— Автобус! Прийшов автобус!

А в Ларжюзоні високий чоловік кружляв і кружляв алеями парку, Кожну чверть години він проходив перед ґанком, звідки за ним стежила Мішель. Вона щоразу кликала його, коли він наближався, але він навіть не обертався і знову зникав у дедалі густіших сутінках. Опустилася ніч. Мірбель рушив до гаража. У світлі фар зненацька з'явилася Мішель. Вона запитала, чи далеко він зібрався, їй почулося, що він відповів: "Йому назустріч!" І швидко виїхав з гаража. їй довелося притиснутися до брами, щоб її не зачепила машина.

Поки червоний вогник автомобіля не зник на закруті дороги, Ксав'є нерухомо стояв на площі. Потім повернувся до будиночка священика. Хоча уже зовсім стемніло, і було холодно, але священик чекав на нього

перед дверима і запропонував йому свій велосипед. Ксав'є спершу відмовлявся, священик наполягав. Потім між ними виникла суперечка: "Ні, це була не сварка!" Священик доводив, що жертвувати собою заради окремих людей, яких випадково стрів, означає змарнувати своє життя, що важлива тільки доля всього суспільства, що не можна врятувати людства уроздріб і таке інше. Одначе ці загальні міркування, здавалося, дуже засмутили Ксав'є Дартіжелонга. Нарешті він згодився взяти велосипед. Потім священик простити собі не міг, що, помітивши дивний вираз на обличчі Ксав'є, спокійно відпустив його вночі, а не запросив переночувати в Ба-люзаку. Але він не мав вільної кімнати і боявся, що юнак не виспиться як слід на канапі в вітальні.

Останні слова Ксав'є були такі:

— Вранці я передам велосипед погоничеві мулів; він доставить його вам.

Ось слова, які Ксав'є сказав на прощання священикові. А це значить, що у Ксав'є не було й думки про самогубство, інакше він пішов би пішки.

"— Він був такий делікатний, і не став би позбавляти мене велосипеда.

Тепер настала черга Мішель блукати по алеях парку. Вона не відчувала холоду, хоча й вийшла без пальта. Вона втішала себе: "Саме тому, що я жду нещастя, нічого не станеться".

Вона вірила: що більше вигадуєш усяких пригод, тим менше їх станеться, що вони — тільки витвір уяви. Вона квапливо снувала по дну провалля, прямовисні стіни якого утворювали гінкі стовбури сосон. Час збігав. Мірбелю вже давно пора б вернутися, вона прислухалася, сподіваючись уловити гуркіт мотору. Вона піднялася в дім, щоб послати Октавію спати. Коли Мішель знову вийшла на ґанок, то побачила

яскравий промінь велосипедного ліхтарика і освітлену руку на кермі. Велосипедист був їй незнайомий. Він сказав, що трапилося нещастя.

— Цього молодика, що жив у вас, задавило машиною — на смерть. Він їхав на велосипеді. Неясно, чи то він зумисне попав під колеса... чи то його засліпили фари. Хоча обидва були в "порядку". Правда, ввімкнуті були лише підфарники. Ваш чоловік загальмував. Але поліція вважає, що швидше всього молодика засліпило. Так вони й напишуть у протоколі, щоб можна було одержати страховку...

Вона запитала, куди відвезли тіло.

— У дім балюзакського священика. Нещастя сталося саме при виїзді з містечка. Ваш чоловік одвіз сам його туди на своїй машині. А священик потелефонував батькам покійного.

Велосипедист поїхав. Мішель сіла на приступках ґанку, охопила руками коліна й стала чекати... Вона здалеку почула гудіння мотора, потім скрип воріт гаража. Мірбель простував по усипаній жорствою алеї ні швидше, ні повільніше, ніж завжди. Мішель підвелася. Він підійшов до неї. Вона повела його до передпокою. Не дивлячись на неї, він сказав:

— Усе сталося не так, як ти думаєш. Я поїхав йому назустріч, бо мені не терпілося, чи то щоб вилаяти його, чи то щоб розжалобити, чи розчулити. Хоч би як я злився, нічого іншого я не хотів. І раптом він виринув у світлі фар. Я загальмував. Він мчав просто на радіатор. Ти мені не віриш?

Вона мовчала, і тоді він запитав, чи нема чого попоїсти.

— Ти голодний?

Так, він був голодний. На столі стояла тарілка з холодним м'ясом, яку залишила Октавія. Він сів, і Мішель подала йому вечерю. Він їв

жадібно, потім вихилив склянку вина. Світло лампи падало на чоловіка, що сидів за столом, і Мішель, стоячи оподаль, бачила тільки його широку обтягнену светром сутулу спину і велику голову з щіткою чуба. Вона запитала його пошепки:

— А що говорять люди? Що вони думають? Мірбель відповів не зразу:

— Що він покінчив з собою... Вони так гадають, бо цього вечора він віддав Домініці разом з іншими паперами свою духівницю: усе, що він має, він залишає Роланові.

Вона шепнула:

— Що ж, хай думають так, для тебе це краще... Він обурився:

— Та що ти! Про це нема й мови. Хто посміє мене оскаржувати?

— Його духівниця... Хіба це не доказ, що він...

Вона побоялася докінчити фразу. Мірбель допив вино, витер губи, потім насилу підвівся, спираючись на стіл.

— Ні, я...— сказав він,— я знаю, що це не доказ! Він не заподіяв собі смерті. Я бачив дату на тому документі: він написав його у понеділок увечері.— І Мірбель додав скоромовкою:— Я налякав його. Це сталося тому, що він боявся мене.

— Ти налякав його? Чим?

— Це сталося в його кімнаті. Я його пальцем не зайняв... Але я зрозумів, він вважає, ніби я можу.., А проте це не я!

Він пішов до дверей, Мішель рушила за ним.

— А хто ж тоді?

— Хтось інший його штовхнув.

— Інший? Хто інший?

Він мовчав. Вона допитувалася:

— Хто інший, Жане?

Але він не відповів і сказав тільки:

— Я пішов спати.

Вона піднялася за ним по сходах. Він обернувся й помітив, що вона плаче. Він поклав руку їй на голову.

— Ти не можеш залишатися сама сьогодні вночі, Мішель. І я теж не можу залишатися сам.

Вона тихо сказала:

— Ось уже два роки, як ти не приходив до мене вночі... Вона перша ввійшла в спальню.

— Не запалюй світла,— попросив він.

Вони полягали, вона обняла його. Вони мовчали.

Містечкові півні перекликалися з сільськими півнями. Але світання ще не проникло в кімнату. Він сказав, що треба спробувати заснути.

— Так, але я хочу запитати тебе ще про одне... Ніколи не зважувалася з тобою про це поговорити. Пам'ятаєш, ти сказав того вечора, коли він загинув, що хтось інший його штовхнув. Що ти мав на увазі?

— Я повторив те, що сказав балюзакський священик. Тоді я ще не знав, який зміст він вкладає в ці слова.

— А тепер знаєш?

— Ми говорили про це, коли я за дорученням Бріжітти Піян завозив йому гроші. Ти ж знаєш, вона скрізь замовляє панахиди по Ксав'є.

— Так, вона хоче цим спокутувати свою провину. Один Бог знає, скільки ударів вона завдала йому нишком. А тепер Бріжітта хоче спокутувати це все тим,

що заливає вівтарі "кров'ю Христовою" за звичним тарифом.

Обоє засміялися.

— Цікаво,— сказала Мішель,— а що про все це Бріжітта думає, що вона вигадує?..

— О, можеш не сумніватися, вона вірна собі. Вона одночасно підтримує дві версії: і вбивство, і самогубство. "Я убив Ксав'є, який хотів сам померти". На це вона натякнула Дартіжелонгам і прямо сказала балюзакському священикові.

— І він повірив?

— Звичайно, ні! Власне, він сам побоюється, що він винуватець тієї смерті. Ксав'є дуже засмутила їхня суперечка того вечора. Кюре сміявся

над бідолашним Ксав'є за те, що той надає такого значення випадковим зустрічам з людьми. Він запевняв Ксав'є, що жертвувати собою ради кожного зокрема — це марно розтрачувати життя. Священик і досі пам'ятає, як похмуро, з яким розпачем він вигукнув: "О, аби ж то я порятував хоч одного!" Але священик не вірить у самогубство. "Чи ж мислима річ,—усе повторює він,— щоб святий укоротив собі віку?"

— Він вважає Ксав'є за святого?

— Навіть запевняє, що має всі підстави в цьому не сумніватися.

— Тоді хто ж штовхнув Ксав'є?

— Це божевілля... Священик розповідав мені чомусь про біснувате дитя, про яке згадується в Євангелії від Марка. Дух німий кидав його і в огонь, і в воду, щоб погубити його.

— Ні. Але ж святий не може бути біснуватий,— заперечила Мішель.

— Священик запевняє, що і святий може на коротку мить попасти під владу того, хто розраховував, що в хвилину відчаю ми здатні на все. Але іноді буває, що поряд із відчаєм живе і надія. Кюре відомі навіть такі випадки.

Мішель зітхнула, неначе їй із серця камінь спав.

— Тепер я більше не сумніваюся: його убив не ти, а той піп.

Мірбель похмуро відповів:

— Не більше, ніж він, ніж я чи ти... або Ролан чи Бріжітта...

Вони знову замовкли. Крики півнів краяли холодний світанок. Жан відчув, як поряд здригаються плечі Мішель.

— Твоя черга плакати,— сказав він.

Він на мить торкнувся губами її мокрої щоки, а потім і собі крізь сльози прошепотів:

— Чому ж ми його оплакуємо, Мішель? Він нарешті з Тим, кого полюбив.